

Debatt:
Politikers ensidiga
historiebruk

s.11

Marx beundrare
har läst böcker
som inte finns

s.10

Urban sprawl
är ett missförstått
fenomen

s.38

AXESS

Nummer 4 Maj 2006

Pris: 59:50 kr

TEMA: LAG OCH OORDNING

RÄTTSSORDNINGAR I RÖRELSE

EU och globaliseringen spränger de nationella juridiska ramarna. Juridik och politik växer ihop. Men en enhetlig global rättsordning är omöjlig.

AXELERATION

Polens unga kvinnor
revolterar med våld

FRIZON

STOR-
STADSBO
SÖKER
PARTNER
PÅ NÄTET

INTERVJU

Bassam Tibi: Européerna
viker sig för islamismen

AXELARATION 4-13**GENERATION T REVOLTERAR**

Det polska systemskiftets barn begår brott som vore det en försenad revolution. Åsa Nyquist Brandt har besökt ett Warszawa som präglas av vardagspessimism. 4-7

EURON KNÄCKTE EUROFILERNA

De tidigare så EU-entusiastiska italienarna har bytt uppfattning sedan euron infördes, rapporterar Pernilla Ståhl. 8-9

DEBATT: DET FÖRFLUTNA BRUKAS ENSIDIGT

Opinionsbildare och beslutsfattare har en kortsiktig och instrumentell syn på historien, hävdar Ulf Zander. 11-13

ÖVRIGT

Tjeckiens och Kubas minidrama, Marx som inte var Marx, den farbroderliga staten, råvarunationalism, evigt liv ...

... någon gång, i en värld sämre än vår, måste det ha funnits pjåkiga jobb för pjåkiga löner.

Lars Melin om språkets kontrafaktiska värld. 7

TEMA: LAG OCH OORDNING

14-24

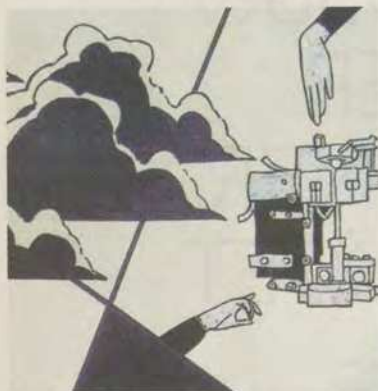
Liksom så mycket annat har juridiken genomgått betydande förändringar i och med globaliseringen. Vi har nu en mer

pluralistisk och heterogen ordning, där politik och juridik smälter samman.

Ola Wiklund skriver om hur europeiseringen av svensk rätt har givit rättsvetare en mer framträdande roll. Maria Bergström belyser hur kommersiella och ideella grupperingar i EU använder sig av EU-rätten och domstolsprocesser för att påverka politiken. På internationell nivå ser vi allt fler fragment av gemensam rätt, fortsätter

Mireille Delmas-Marty, men ett enhetligt system ter sig varken möjligt

eller önskvärt. Helst bör den globala juridiska ordningen bestå i en välordnad pluralism.

En svårgripbar ordning.

ILLUSTRATION: CHRISTOFFER PETTERSSON

Bassam Tibi.

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

INTERVJU 25-27**EUROPEISK EFTERGIVENHET VÄCKER FÖRAKT BLAND MUSLIMER**

Bassam Tibi är världsledande auktoritet på den politiska islamismen, som han betecknar som den nya totalitarismen. Européerna är helt fel ute när de söker orsakerna till denna hos sig själva, säger han till Lisbeth Lindeborg.

TRADITION 28-30**KONSERVATIV KATOLIK SOM FÖREGREP MARX**

Teologen Franz von Baader inspirerade konservativa politiska krafter i Europa men varnade också för proletariats svåra situation. Luca di Blasi finner att man varken kan glömma eller återuppliva denne sammansatte tänkare.

FRIZON 31-37**EUROPAS LEVANDE LABORATORIUM**

College of Europe är en specialutbildning som syftar till att ta fram en elit med en europeisk identitet. Lisa Irenius finner att denna ändå blir ganska lik ett kompisgäng. 31-34

DET SA BARA KLICK ...

Med internetdejting kan man marknadsföra jaget på ett effektivt sätt och eliminera en rad av de osäkerhetsmoment som finns kring den vanliga träffen. Men går det verkligen att rationalisera kärleken? undrar Maria Törnqvist. 34-37

RECENSIONER 38-47**FÖRORTSLANDSKAPETS UTBREDNING ÄR EN FÖLJD AV STADENS VÄLSTÅND**

Bosse Bergman har läst böcker som ifrågasätter och nyanserar bilden av det utspridda stadslandskapet – *urban sprawl* – och undrar vem som gynnas av ett bakåtblickande stadsbyggnadsideal. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Peter Baldwin, Murray Friedman, Joachim Radkau, Robert Weller med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans

Redaktörer: Håkan Forsell, Lisa Irenius och Erik Wallrup

Redaktionsassistent: Hedvig Anderson

Marknadskoordinator: Katarina Ahldin

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt

Korrektur: Thomas Andersson

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsillustrationer: Love Antell, Pia Johansson

Verkställande direktör: Kurt Almqvist

Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Tommy Möller, Anders Olsson, Kari Adén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: V-TAB, Västerås

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Antiauktoritärt förtryck

När föräldrar och lärare retirerar stiftar eleverna egna regler. Ofta är de mycket mer förtryckande än vuxenauktoriteten. Kamratgrupper får allt större inflytande över individer, men det är en ordning som knappast gynnar den svage.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Ett förtvivlat rop på hjälp från lärare i en skola som domineras av elever med invandrarbakgrund har utlöst en omfattande debatt i Tyskland, berättade *Der Spiegel*

nyligen. Stämningen i Rütli-Schule i Berlin präglas av aggressivitet, respektlöshet och likgiltighet för de vuxna. Mycket viktigare är att utmärka sig i kamratgångens ögon och det gör man bäst genom "negativ profilering".

På ett plan handlar detta förstås om integrationspolitikens misslyckande, men en liknande situation, om än inte lika extrem, präglar också många skolor som domineras av elever med tysk bakgrund. Det generella problemet är vuxenauktoritets försvagn.

Mycken kraft har efter andra världskriget lagts på att montera ner föräldra- och lärarauktoriteten i förhoppningen om att detta skulle skapa en självständig uppväxande generation, som var immun mot politisk despotism. Auktoritära familjer skapar auktoritära människor, har man velat slå fast, trots att mycket pekar på att de totalitära rörelserna inte grundade sig på familjen utan tvärtom på dess upplösning. Alternativet till vuxenauktoriteten är dessutom sällan den ädle vilden i form av ett självuppföstrande och harmoniskt barn. Mycket vanligare är att kamratgruppens auktoritet växer på de vuxnas bekostnad.

Kanske är vi predisponerade för att vara väldigt lyhörda för jämnårigas åsikter. Beteendegenetiker har länge grubblat över mysteriet att en betydande del av variationen mellan individer inte kan förklaras av vare sig generna eller familjen. Det måste finnas ytterligare starkt formande faktorer i den tidiga miljön. Den amerikanska forskaren Judith Rich Harris hävdade i sin omdebatterade bok *Myten*

om *föräldrars makt* (2001) att det helt enkelt är de jämnårigas påverkan som förklarar denna variation. Det är så gott som alltid dem barnen tar efter, inte föräldrarna. Hon menar också att detta har en evolutionär bakgrund. Föräldern som oroar sig för barnen långt upp i åren är en sen institution. Under den långa tidsrymd då människans psyke formades av evolutionen var barnen bara tillsammans med föräldrarna en kort tid – tills nästa barn kom – och skickades sedan i väg för att väsentligen leva med jämnåriga. Det är bland dem man måste vinna den status som sedermera ligger till grund för vuxenlivets position. Detta innebär alls inte att föräldrarna saknar betydelse, men denna ligger till stor del i att de tillhandahåller sina barns uppväxtmiljö och därmed den kamratkrets som formar dem.

Kamratkretsens makt är således oundvikligen stor och behöver hela tiden balanseras av vuxenauktoriteten. Vad de tyska lärarna vanmäktigt vittnar om är att deras inflytande inte betyder något jämfört med kretsen av jämnåriga. Att vinna status bland dem – "respekt" som det heter – är oändligt mycket viktigare för många än att lyssna på läraren. Gänget fyller ut det maktvakuum som uppstår när föräldra- och lärarauktoriteten retirerar och det instiftar sina egna regler, som oftast är mycket mer auktoritära och förtryckande, både för dem själva och för omgivningen. Ingen mainstreamkultur i dag kan vara lika intolerant som ungdomarnas subkulturer, i vilka man kan bli underkänd för att man har fel sorts jeans eller lyssnar på fel sorts musik. I en del gängbildningar i skolorna är kraven för att vinna respekt stränga, betygsättningen av handlingar och attityder obarmhärtig, bestraffningen ofta fysisk.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

UTBLICK | POLEN

Generation T revolterar

VÄXANDE KLYFTOR | Systemskiftets barn revolterar genom våldsbrott. Flickorna berörs särskilt av samhällets förändring, rapporterar Åsa Nyquist Brandt.

NÄR VITRYSSARNA i mars samlades i Minsk för att protestera mot diktatorn Lukasjenko var det inte den egna nationens rödgröna fana som vajade över Oktobertorget.

Det var Polens.

Och när ukrainarna hösten 2004 lyckades framtvunga nyval med sin orange färgade revolution stod Polen också där längst fram i demokratifalangens kulisser och hejade på.

Förmodligen är det inte riktigt så, som den polske nationalskalden Adam Mickiewicz skrev på 1830-talet, att polacker är Guds utvalda folk, korsfäst och gravsatt för alla länders frälsning. Men ett stråk av sanning finns det ändå i bilden av en olycksdrabbad nation som gång på gång hamnat mitt i historiens korseld, som styckats upp och slukats likt en munsbit av mäktiga grannar i öst och i väst och som just därför, eftersom man till slut ändå vann sin frihet, utsetts till grannlänternas främsta inspirationskälla i kampen för demokrati.

Fast i Polen befinner man sig redan någon helt annanstans. Euforin efter 1989 har lagt sig. Den värsta besvikelsen över alla spruckna förhoppningar likaså. Omvandlingen är över.

JAG ÄKTE TILL WARSZAWA efter att ha läst om ett fenomen som verkade ha satt hela det polska samhället i gungning. Det handlade om ungdomarna, de som var små när kommunismen föll och som vuxit upp med friheten. Dessa ungdomar, framför allt flickorna, har de senaste åren ägnat sig åt brottslighet på ett sätt som fått experterna att likna utvecklingen vid en försenad revolution: mellan 1990 och 2001 blev ungdomskriminaliteten oerhört våldsam och antalet våldsbrott utförda av unga flickor steg med nästan 3 000 procent.

I tidningarna rapporteras det regelbundet om attacker utförda av tonårstjejer; om ligan med unga arbetslösa mödrar som rånar folk i förorterna. Om flickan som tvingade några pojkar att gräva en grav och döda en annan pojke eftersom hon ville åt hans mobiltelefon, och om de båda andra flickorna som först dödade ett barn och sedan hjälpte de förtvivlade föräldrarna att leta. "Generation T", som i "transformation", har de kallats, dessa flick-

or som av någon anledning tycks ha kommit rejält i kläm de senaste åren. Och vid en första anblick är det lätt att instämma i farhågorna om att någonting gick fel under omvandlingsfasen. Att den fredliga övergången, då regimen lämnade över makten till fackföreningsrörelsen Solidaritet och startskottet gick för hela Östeuropas frigörelse, kanske ändå inte var så fredlig.

"Den politiska förändringen i Polen ägde rum utan revolution, genom fredliga förhandlingar 1989. Den dramatiska ökningen av kriminaliteten under omvandlingsperioden, framför allt av antalet våldsbrott, tycks dock representera en ställföreträdande eller försenad revolution i samhället."

Orden är Lucyna Kirwil. Hon är docent i socialpsykologi vid Warsaw School of Social Psychology, och för henne är det helt självklart att uppgången av antalet våldsbrott är en direkt följd av den politiska och ekonomiska omvandlingen.

– Detta är inget nytt, eller något som bara inträffat i Polen. Varje gång ett samhälle genomgår en större social förändring, som till exempel en revolution, förlorar de normer och lagar som råder i vanliga fall, och som hindrar människor från att skada varandra, sitt värde. Man känner inte längre någon skyldighet gentemot andra. Det är helt enkelt ett utmärkande drag för omvandlingsprocesser.

Det var den påtagliga brutaliseringen av det dagliga livet runt omkring henne som gjorde att Lucy-

"Man känner inte längre någon skyldighet gentemot andra."

Lucyna Kirwil,
docent i socialpsykologi.

na Kirwil började undersöka närmare hur det förhöll sig. Hon berättar om släktingar som rånats, och om vännen vars bil och 14-åriga dotter kidnappades när hon för ett ögonblick lämnade dem utan uppsyn. Mig uppmanar hon att ta en taxi den korta biten till institutet där hon jobbar.

Här, i den fattiga stadsdelen Praga på floden Wislas högra strand, är gummorna fortfarande klädda i hucklen, och vitlöken de säljer i gången under Solidarnosci-allén doftar fränt i kontrast till vaniljbul-larna i korgen bredvid. Några sysslolösa killgång står vid shoppingcentret, där en affisch uppmanar kunderna att lämna såväl glassen som pistolen utanför. Men, som sagt, jag tar en taxi och på vägen till institutet passerar vi nedlagda industriområden och husfasader som krackelerat för länge sedan. Vi passerar Jarmark Europa, idrottsarenan som förvandlats till en myllrande marknadsplats i legalitetens utmarker och som är enda inkomstkällan för många av dem som blev över när planekonomin övergick till marknadsekonomi och diktaturerna lämnade plats för demokratier.

I området, numera stort som en mindre stad, säljer kineser kläder och smycken, afrikaner gymnastikskor, ryssar broderade sjalar, de obligatoriska pälsmössorna och små burkar med kaviar. Polacker säljer allt möjligt och överallt sveper viskningar tätt förbi mitt öra: "Spiritus? Muzyka?"

Hit kommer också de överblivna gummorna från Tatrabergen eller hela vägen från Pinsk – en gång var de kanske docenter i fysik – för att sälja hemlagade röror och handknutna spetsar. Med sina långa kjolar och rödblommiga ansikten påminner de om de ryska dockor som turisterna väljer bland på andra sidan floden.

PÅ INSTITUTET där Lucyna Kirwil jobbar är det däremot det andra Warszawa som möter mig – det framgångsrika, moderna. Det hoppfulla. En liten, välbevakad oas mitt i utsattheten.

Och just denna utveckling, att de som befann sig i samhällets marginaler plötsligt bodde granne med representanter för den "nya rikedom", som Lucyna Kirwil kallar det, är en viktig förklaring till att anta-

let våldsbrott under 90-talet ökade så mycket att det till sist betraktades som ett hot mot hela det polska samhället.

– Det handlar inte så mycket om fattigdom, även om många naturligtvis blev betydligt fattigare efter 1989. Snarare hänger det ihop med ökade frestelser och med den frustration och aggressivitet som uppstår när man vill något väldigt, väldigt mycket men inte når ända fram till målet.

– För unga människor, som ännu inte byggt upp ett eget inre normsystem, kunde den nya friheten tolkas inte bara som yttrandefrihet och politisk frihet utan som frihet att göra vad man vill, fortsätter hon. Den gamla lagstiftningen var dessutom ytterst ineffektiv, ända fram till 1997 när den anpassades till den nya verkligheten.

När den första vågen av kriminalitet sköljde in över Polen, direkt efter 1989, svarade samhället omedelbart med olika skyddsåtgärder. Men polisväsendet befann sig i kris efter systemskiftet och i stället dök det upp vakter från privata säkerhetsbolag utanför butiker och banker, "som svampar efter regn", säger Lucyna Kirwil. Även privatbostäderna utrustades med elektroniska larmsystem och gallerförsedda fönster. Och som en följd av befolkningens ökade känsla av osäkerhet liberaliserades vapenlagarna några år in på 90-talet, vilket fick till konsekvens att alla som genomgick en prövning kunde skaffa sig ett vapen. De unga förövarna, de som fortfarande var helt inställda på att ingenting kunde stoppa dem, reagerade på samhällets mobilisering genom att själva ta till allt grövre våld, och så eskalerade våldskurvan, berättar Lucyna Kirwil.

– När vi ser något som får oss att

Kylig stämning. Våldsbrott utförda av flickor har ökat drastiskt.

FOTO: IGNACY SKWAREAN

associera till aggressivitet, som till exempel vakter, vapen eller kamouflagekläder, får vi lättare tillgång till egna aggressiva tankar och känslor. Och är vi dessutom frustrerade, kanske för att det inte finns några jobb, ökar aggressiviteten ännu mer.

FÖR VARJE ÅR som går blir polackerna rikare, lyckligare och friskare. Ändå är det numera bara 14 procent av befolkningen som anser att fördelarna med kommunismens fall är fler än nackdelarna.² Detta är i och för sig inte så motsägelsefullt som det kan verka vid första ögonkastet.

– Polackerna har blivit nöjdare med sina egna liv men inte med den generella situationen i landet, förklarar Janusz Czapinski, professor i psykologi vid universitetet i Warszawa och arkitekten bakom befolkningsstudien *Diagnoza społeczna*.

– Men sådana är vi polacker,

Pistolfri shopping. Annars är vapen ett vanligt inslag i dagens Polen.

FOTO: ÅSA NYQUIST BRANDT

oracksamma och misstroga. Om någon frågar oss kommer vi alltid att svara att saker och ting har blivit värre.

Men faktum kvarstår. Förutom några korta stunder av intensiv väkna och orubblig solidaritet, som under krigstillståndet 1981–83 och förra året i samband med påven Johannes Paulus död, tycks det som om den så hett efterlängtnade friheten inte riktigt har motsvarat förväntningarna. Den speciella motståndskultur som kännetecknade perioden före kommunismens fall och de första åren därefter har lämnat plats för vardagspessimismen.

UNGA MÄN som klär sig – och betar sig – som nynazister är en inte helt ovanlig syn i polska småstäder. Ofta rör det sig om arbetslösa ungdomar, om wannabe-gangsters som attraheras av det antisociala livet och de snabba framgångar som den organiserade brottsligheten erbjuder. Ibland handlar det helt enkelt om att de är fattiga och att den här typen av kläder är billiga, förklarar Lucy-na Kirwil.

Men vid sidan av den organiserade brottslighetens intåg i det polska samhället är det först och främst den brant stigande kriminaliteten bland unga flickor som de senaste åren satts i fokus av media och forskare.

"Dåliga flickor", löd rubriken i veckotidningen *Polityka* för en tid sedan. Janusz Czapinski, psykologiprofessorn, kallar dem "generation T", som i transformation. Eller varför inte en "kvinnlig tsunami".

Visserligen, det är både han och Lucy-na Kirwil noga med att påpeka, har ökningen skett från en mycket blygsam nivå. Men bland flickor födda 1989–90 slår kriminaliteten alla rekord och samma tendens syns egentligen hos alla dem som vuxit upp på den här sidan regimskiftet. Och det är framför allt de grova brotten som ökar; mord, överfall och rån.

Mellan åren 1990 och 2000 steg antalet våldsbrott utförda av unga flickor med 2 781 procent, de flickor som togs om hand av rättvisan misstänktes över lag för att ha begått grövre brott än jämnåriga pojkar och bland de kvinnor som 2003 satt i polska fängelser hade var femte dömts för mord, jämfört med var femtonde bland männen.³

Det märkliga, säger Janusz Czapinski, är att bland 16–17-åringarna, det vill säga de som föddes precis runt systemskiftet, är det bara bland flickorna som liknande förändringar ägt rum. Som om omvandlingen av någon anledning inte tagit lika hårt på pojkarna.

– Jag vet inte varför. Kanske beror

FORTS. NÄSTA SIDA ...

Den mjuka statens hjälpande hand

IDÉDEBATT. I sin essä "On liberty" hävdade J. S. Mill att staten skall förhindra handlingar som skadar andra men inte en själv. Vill du ödelägga ditt liv genom spelberende – kasta tärningen! Vill du äta ihjäl dig – bon appétit! Men anta att jaget inte är enhetligt utan ungefär som före detta Jugoslavi-en fylld av stridande fraktioner. Skall staten intervensera på någon sida?

Att jaget är kluvet är ingen direkt ny insikt, det är ju vad Nietzsche och Freud försökte tala om för oss, och inte ens de var först på banan. Redan Paulus påpekade: "Det goda som jag vill gör jag icke; men det onda som jag inte vill, det gör jag." Sent omsider har denna insikt också nått ekonomernas krets genom det som kallas *behavioural economics*, som understryker att individers val ofta inte fattas från ett egenintresse, sett i ett längre perspektiv. Trots sekulariseringen följer många uppenbarligen Jesus uppmaning att man inte skall bekymra sig om morgondagen. Denna övertygelse har uppenbarligen många anhängare bland dem som borde pensions-spara ...

Skall staten intervensera i jagets inbördeskrig? För oss svenskar kan detta tyckas vara en passerad frontlinje, så vana som vi är vid en paternalistisk stat. Men även liber-tarianer är i dag benägna att luckra upp gränserna. Cass Sunstein vill till exempel tala om en "libertariansk paternalism", som stödjer jagets långsiktiga intressen utan att inskränka det fria valet. Den "farbroderliga staten", som *The Economist* kallar den, är klok och

Intrikat spel. Stat och individ slits mellan olika intressen.

FOTO: MAJA SUSLIN/SCANPIX

världsvan, ger en knuff i rätt riktning, drar i rätt tråd utan att man riktigt märker det. Den osynliga handen blir en hjälpande hand, som ger den där avgörande puffen när man tvekar vid ett vägskäl.

Detta är en stor debatt, som tangerar en annan central fråga: Vad skall staten hjälpa oss med och vad måste vi klara själva? Tills vidare nöjer vi oss därför med att notera att inte bara jaget är i strid med sig självt, utan även staten. Visst kan den ha intresse av att stävja spelmissbruk, men samtidigt ger spelverksamheten stora inkomster. Staten vet det rätta men tjänar grova pengar på det orätta, skulle kanske Paulus ha sagt.

RED.

Dikten som förändrade Amerika

ALLEN GINSBERG. Sextiotalet började på femtiotalet. Det som blev en eruption -68 tog sin början gott och väl tio år tidigare, bland annat med Allen Ginsbergs dikt *Howl*, som publicerades 1956 och som kan ses som startpunkten för motkulturen. 50-årsjubileet har bland annat firats med antologin *The Poem That Changed America: "Howl" Fifty Years Later*.

"Jag såg min generations stora begåvningar förstörda av galenskap", lyder diktens berömda inledning. Som Stephen Burt påpekar i *Slate* är en liknande dikt knappast möjlig i dag. Hur mycket Ginsberg än ville vara motkultur vilade hans verk i hög grad på den poetiska kanon, och i dag har poesin inte den centrala ställningen att en dikt skulle kunna påverka på detta sätt.

Beror detta i någon grad på antietablissemangets triumf? Skulle en ny "Howl" kunna börja: "Jag såg min generations stora begåvningar förstörda av motkulturen"?

RED.

Etnolog blev felaktigt antropolog

RÄTTELSE. Mia-Marie Lundén vid Lunds universitet kallades på ett ställe i förra numret av *Axess* för antropolog. Etnolog ska det vara.

RED.

UTBLICK | INTERNATIONELLA RELATIONER

Tjeckien-Kuba: ideologiernas minidrama

DISSIDENTKULTUR | Gamla vänner har blivit fiender. EU tittar bort och tjänar pengar.

DEN 12 APRIL fick tjänstemannen Stanislav Kazecky vid den tjeckiska ambassaden i Havanna beskedet att hans diplomatpass blivit indraget och att han hade 72 timmar på sig att lämna Kuba. De kubanska myndigheterna angav inga tydliga anledningar till avvisningen utom att Kazecky vid något tillfälle befunnit sig för nära en militärbas. Regeringen i Prag svarade på incidenten med att, som väntat, slänga ut en kubansk attaché ur Tjeckien.

I skuggan av de medialt dominerande striderna i världen håller hatmatchen mellan Tjeckien och Kuba på att utvecklas till ett ideologiernas eget miniatyrdrama. Länderna hade under kalla kriget ett nära förhållande till varandra med studentutbyte, handelsavtal och politisk (par-

titrogen) dialog. Men efter kommunistregimernas fall i Centraleuropa har konflikterna och provokationerna eskalerat. 1999 fängslades den dåvarande tjeckiske finansministern Ivan Pilip i Havanna efter att ha försökt kontakta kubanska dissidenter. Pilip satt tre veckor i fängelse innan den tjeckiska senatens ordförande, Petr Pithart, lyckades ta sig till Kuba och förhandla ut honom. År 2001 häktades före detta Miss Tjeckien, Helena Houdova, för att ha tagit fotografier i Havannas slumområden.

Fidel Castro genomförde våren 2003 en polisräfst mot fredliga dissidenter, oberoende journalister, förkämpar för mänskliga rättigheter, fackföreningsaktivister, läkare och lärare i Kuba. Närmare 90 poli-

tiskt oppositionella anhölls inom ett par dagar. Efter bristfälliga rättegångar dömdes flera av dem till mellan sex och 28 års fängelse för sin politiska verksamhet.

Tjeckien var drivande när EU bröt förbindelserna med Kuba några månader efter händelsen. Och tjeckiska politiker och författare var skamsna och djupt upprörda när EU i början av 2005 återupptog kontakten med Kuba. Framför allt ansågs den spanska socialistregimen ha gått Castrodiktaturen alltför mycket till mötes. För några veckor sedan, i samband med treårsminnet av Castros massarresteringar, demonstrerade åter ett stort antal tjeckiska medborgare utanför den kubanska ambassaden i Prag.

"Dissident" är ett nyckelord i

konflikten. Den tjeckiska demokratin, i dess senaste tappning bör man tillägga, har sitt ursprung i en dissidentkultur. Den politiskt förföljda, fängslade och nedtystade individen är en så stark nationell identifikationsfigur – och dessutom en viktig gestalt för den tjeckiska maktelitens legitimitet – att landets representanter reagerar närmast instinktivt på trakasserier och repressalier.

Den tjeckiske utrikesministern Cyril Svoboda kommenterade utvisningen av Kazecky med en påminnelse om att stödet för dem som befinner sig i intern politisk exil aldrig får upphöra, var än i världen förföljelse och diskriminering äger rum: "Många av oss minns hur det var i socialistiska Tjeckoslovakien och hur det moraliska stöd som kom

UTBLICK | POLEN

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

det på att flickorna reagerade starkare på den stress som föräldrarna, och framför allt mödrarna, upplevde under flera år efter 1989. Det kan också bero på mer övergripande förändringar i vår civilisation, att kvinnor efter 100 års dominans nu börjar komma i kapp männen. De har blivit lika aggressiva som sina manliga kamrater, de röker och dricker mer, de har blivit gängledare och de begår mycket allvarliga brott. Jag måste erkänna att jag känner mig pessimistisk inför framtiden när det gäller dessa flickor.

Att unga flickor i dag både röker och dricker mer än sina manliga jämnåriga kan också Krzysztof Ostaszewski intyga. Han arbetar vid Institute of Psychiatry and Neurology i Warszawa och är specialiserad på förebyggande arbete bland ungdomar.

Någonting har hänt med den unga generationen kvinnor i Polen, säger han. Någonting har satt i gång en förändringsprocess som är omfattande och mycket snabb. Kanske är det bristen på positiva förebilder.

För 10-20 år sedan skulle kvinnor ta ansvar, de skulle vara omhändertagande och uppföra sig väl. Föräldrarna talade hela tiden om för flickorna att det var detta som förväntades av dem.

I dag är den stereotypen, som faktiskt skyddade flickor mot att dras in i "dåligheter", helt borta, fortsätter han. Och innan de har fått en ny förebild att luta sig emot är de oskyddade.

Direkt efter 1989 kunde Krzysztof Ostaszewski och hans kolleger observera en mycket snabb ökning av alkohol- och drogmisbruk bland ungdomar, både bland flickor och bland pojkar. Men även om missbruk ligger bakom en viss del av brottsligheten kan det inte förklara hela ökningen. Snarare handlar det om att många ungdomar i dag har svårt att se hur de ska kunna delta i samhället, säger han.

– Man får inte glömma bort att de allra flesta har klarat omställningen bra. Men det finns

"... det finns många som har förlorat riktningen, som inte klarar av konkurrensen i samhället ..."

Krzysztof Ostaszewski, som arbetar med förebyggande arbete bland unga.

många som har förlorat riktningen, som inte klarar av konkurrensen i samhället och i stället slår in på den antisociala vägen. På småorter där arbetslösheten ligger kring 30 procent kan det vara svårt att se en framtid. Samtidigt pumpas medierna varje dag ut bilder på framgångsrika människor som lever livets glada dagar. De här växande ekonomiska skillnaderna skapar spänningar.

JA, KLYFTORNA VÄXER i det polska samhället, och detta är inte minst tydligt när det gäller jämställdheten. Efter kommunismens fall, och långt in på 90-talet, var föreställningen

om kvinnors respektive mäns plats i samhället i hög grad en reaktion på det tidigare statliga inblandandet; om staten då hade försökt minimera familjens roll fick den nu en mycket stor betydelse. Om kvinnorna då mer eller mindre hade beordrats delta i produktionsprocessen blev det nu hög status att vara hemma och sköta hem och familj.

Den kommunistiska varianten av jämställdhet var förstås både falsk och delvis påtvingad medborgarna. Men den efterträddes av en explicit

manlig dominans inom politik och ekonomi, något som till en början åtminstone på ytan överensstämde med de nya idealen men som i längden var oförenligt med yngre kvinnors förväntningar på en plats i samhället som motsvarar deras kvalifikationer.

"Det faktum att kvinnor i Polen har högre utbildning än män bidrar utan tvekan till kvinnors medvetenhet om vilka rättigheter de har i ett demokratiskt system. [...] Frågan är hur snart kvinnor kommer att spela en avgörande roll i det offentliga livet, inte huruvida de kommer att göra det", skriver Renata Siemieniska, professor i sociologi vid universitetet i Warszawa.⁴

VID FLODEN WISLAS vänstra strand, alldeles i närheten av Gamla stan,

det världsarvsförklarade Stare miasto, ligger juridiska fakulteten inhytt i en illgrön byggnad som också rymmer universitetsbiblioteket. I entrén slåss Manpower med olika inhemska företag om studenternas uppmärksamhet, över hälften av dem är flickor och den skenande ungdomsarbetslösheten känns avlägsen.

Monika Platek är docent i juridik och Polens ombudsman för brottsoffer. Uppgifterna om den ökade ungdomskriminaliteten viftar hon bort som en fråga om hur man väljer att tolka statistiken.

– Jag kan inte se några skillnader jämfört med situationen för tio år sedan. Vad som har hänt är att utbildning inte längre prioriteras och att det över huvud taget satsas allt mindre pengar på ungdomar. Och de problem som pojkar har drabbar alltid flickor dubbelt upp, eftersom det satsas om möjligt ännu mindre på dem.

– Det är verkligen inte så att jag tycker att det var bättre under kommunisttiden, fortsätter hon. Om inte annat så var det oändligt mycket tråkigare. Men skolorna var gratis och det fanns parker där vi barn kunde spela fotboll och ha picknick. I dag har man gjort parkeringsplatser av alltsammans.

Trots att Polen är ett "fruktansvärt patriarkalt samhälle" med en regering som gör sitt bästa för att fösa tillbaka kvinnorna till hemmet, bland annat genom att förbättra villkoren vid mammaledighet (ordet föräldraledighet tycks inte

I revolutionens spår. Kuba har förlorat en vän. FOTO: SCANPIX

utifrån var mycket mer värt än de ekonomiska bidragen." Det tjeckiska agerandet har satt flera andra EU-länder i en bekymmersam position. Kuba har nämligen blivit en veritabel guldgruva för Europas industri-

alister, banker och riskkapitalister. Visserligen bidrar socialistiska och kommunistiska länder som Venezuela och Kina med olja och infrastrukturellt stöd, men det är europeiska finansörer som levererar de hårda, kalla pengarna i form av kortfristiga lån till svinhög ränta som fått bland annat nickel- och turismindustrin i Kuba att blomstra. Dessa *high risk-high return*-investeringar medför dock att kraven från EU:s politiska etablissemang på yttrandefrihet och mänskliga rättigheter i Kuba klingar alltmer ihåligt, något som exempelvis Human Rights Watch upprepade gånger har påpekat.

Men Tjeckien har åtminstone i denna fråga ännu inte hemfallit åt västeuropeisk dubbelmoral och cynism. Och Tjeckien ligger i Europas mitt. Det kan kännas stabilt att tänka på när den ekonomiska karusellen gör kontinentens västliga periferi moraliskt vimmelkantig.

HÅKAN FORSELL
Redaktör på Axess

existera), har situationen faktiskt förbättrats de senaste åren, säger hon. I dag har man åtminstone börjat prata om den bristande jämställdheten. Bland annat antogs förra året en lag som förbjuder våld i hemmet. Också denna lag avfärdar Monika Platek som en läpparnas beklännelse, men det mest anmärkningsvärda med den är ändå att den innehåller en rekommendation om att våld inte bör användas mot barn – att det med andra ord fortfarande är tillåtet att slå barn.

– Detta väckte inte några som helst protester utom från de grupper som menade att förslaget gick stick i stäv med familjens och kyrkans intressen. I en sådan atmosfär är det bäst att man vet sin plats, framför allt som flicka. Så kanske stämmer det ändå, kanske har vi problem i det här landet.

I sitt arbete kommer hon ofta i kontakt med kvinnliga fångar. Bland dem som dömts för de grövsta brotten har många vuxit upp i våldsamma hem eller på barnhem där de aldrig fått utveckla förmågan till empati.

Hon berättar om två av fångarna, "två änglar", de kunde ha varit målade av Botticelli och da Vinci.

Den ena, da Vinci, tröttnade på sin svärmor och hade ihjäl henne. Eftersom hon inte visste vad hon skulle göra av liket stoppade hon in det under sängen där det fick ligga i en vecka tills polisen kom.

Den andra, Botticelli, var en ung trebarnsmor som ströp en av sina söner med en sjal eftersom hon var

osäker på om hennes nye älskare skulle uppskatta att plötsligt få så många barn på halsen. Det tog 20 minuter.

Det var något som gick snett i Polen under omvandlingsfasen, det tycker även Monika Platek.

– Vi känner ingen solidaritet med varandra längre, bara i verkliga kris-situationer.

Men å andra sidan – hur lätt är det att ta initiativ när det var förbjudet för bara 15 år sedan?

– Om man misslyckas i dag när allting är möjligt gäller det att hitta en förklaring till varför man misslyckats. Det behövdes inte tidigare. Under kommunismen var alla fattiga och på ett sätt misslyckade, i dag måste vi jämföra vår egen medelmåttighet med andras framgångar.

ÅSA NYQUIST BRANDT
Frilansjournalist

Fotnoter:

1 Lucyna Kirwil, "Changes in the structure of crime during the transition period in Poland", *International Journal of Sociology*, vol. 34, nr 3, 2004.

2 Janusz Czapinski och Tomasz Panek, "Diagnoza Społeczna 2005 (Social Diagnosis)", samt Michael D. Kennedy och Lucyna Kirwil, "What have we learned from the study of social change in Poland?", *International Journal of Sociology*, vol. 34, nr 3, 2004.

3 Kirwil, op. cit.

4 "Winners and losers. Gender contracts in the new political and economic situation", i *International Journal of Sociology*, vol. 35, nr 1, 2005.

KRÖNIKA | KONTRAFAKTISK LINGVISTIK

O och inte negerar ord som inte finns

Många ord börjar med O, till exempel ord, ost och orm. Drygt en fjärdedel av orden som börjar på o är negativa: olydig, ovän, ovett. Olydig betyder ju icke lydig, och ovän är motsatsen till vän, alltså fiende. Ovet betyder visserligen inte motsatsen till vett, men det är ganska negativt ändå.

O är alltså en riktigt negativ bokstav, för den ger ofta inte bara motsatsen till ett ord utan något ännu värre. Lycka är bra, men olycka – ja, då har det verkligen hänt något. Att vara sams är bra, men när man är osams bråkar man rejält. Det är bra att ha flyt, men har man oflyt är det stopp på riktigt.

Det är bara i absoluta undantag som O kan försköna världen. När världens friskaste folk har blivit världens mest sjuskrivna, då talar man hellre om ohälsa än om sjukdom. Detta är undantaget som bekräftar regeln: lite sjuskrivningar är väl inte så farligt.

O kan till och med negerar saker som inte ens finns – och det är här som O skapar den kontrafaktiska lingvistik:

*Ofog – men kan man göra fog?
Odåga – men finns det dågor?
Oförskämd – men vem är förskämd?
Ogin – men kan man vara gin?*

Naturligtvis är detta gamla ord som bara lever kvar i O-sammansättningarna. Det säger något om vår negativa inställning till livet. Eller rentav någonting om livet. Tänk om vi i stället bara hade orden fog, dåga, förskämd och gin! Vad trevligt vi skulle ha!

"Det är bara i absoluta undantag som O kan försköna världen."

Lars Melin

Det finns bara något enstaka ord som fungerar tvärtom. Oförvitlig betyder hederlig, och några förvitliga människor har vi tursamt nog inte i vår genomhederliga värld. Oförtrutet är ett ovanligt ord som betyder ihärdigt. Vi hoppas att det är få som jobbar förtrutet.

Men hur är det med *inte* då? Det negerar ju lika mycket som o-. Inte trivs också tillsammans med ord som inte finns annars, eller som i varje fall är mycket sällsynta: inte ett vittin/ett jota/ett dugg/korvöre/skvatt... Sällan hör man talas om rika och generösa personer som sprider vittin och korvören omkring sig. Så inte är lika kontrafaktiskt som o- och gör det absolut onödiga: negerar det som inte finns.

Inte öppnar även dörren på glänt för så kallade litoteser, och det är en vacker värld: inte så illa/dumt/tokigt... Det finns många varianter. Några sådana ord, till exempel pjåkigt, finns numera bara tillsammans med inte. Men någon gång, i en värld sämre än vår, måste det ha funnits pjåkiga jobb för pjåkiga löner.

Det konstigaste i språkets kontrafaktiska värld är att inte kan negerar sig självt: inte för inte. Och just då har vi anledning att dra öronen åt oss. Likaså när någon andas in djupt och börjar *icke desto mindre*... Då är det inte kontrafaktiskt längre utan allvar.

Så både o- och inte är djupt negativa företeelser. Tänk positivt i stället! Inte sant?

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

UTBLICK | ITALIEN

Euron knäckte eurofilerna

FÖRE DETTA IDEALIST | Oavsett ledare lär Italiens mer pragmatiska EU-politik bestå.

"VI HAR SAMMA LÖNER som tidigare, men priserna har gått upp till det dubbla", suckar servitören på restaurang Elettio i den bedagade turistorten San Remo i nordvästra Italien. Han sopar bort smulorna från bordet och berättar att han röstade på Silvio Berlusconi's Forza Italia i valet 9-10 april. En anledning var att partiet hävdar att euron är övervärderad.

Italien är en av det europeiska samarbetets grundare och har traditionellt varit en av gemenskapens främsta förespråkare. Men de senaste åren har den italienska opinionen blivit mer skeptisk till EU, berättar Piero Ignazi, professor i statsvetenskap vid Bolognas universitet. Enligt den senaste Eurobarometerundersökningen tycker i dag endast hälften av italienarna att det är bra att Italien är med i EU, vilket är en lägre andel än någonsin tidigare. Det är också första gången som italienarna inte ligger över det europeiska genomsnittet. 1996 uppskattade nära sju av tio italienare landets medlemskap i EU. Ignazi ser ett samband mellan missnöjet och den kritik av euron som framförts av Berlusconi's allians Casa delle Libertà.

"Att stödet för EU har minskat beror på att många italienare upplever negativa effekter av euron",

säger också Elisabetta Cassina Wolff, historiker från Torino och forskare vid Oslo universitet. Hon har granskat den italienska Europapolitiken under Berlusconi.

Cassina Wolff betonar att missnöjet inte riktar sig mot själva EU: "De flesta italienare vet att Italien inte skulle överleva utan EU."

"Berlusconi's allians använde sig av euron som förklaring till Italiens ekonomiska problem, men det finns inget sådant samband", fortsätter hon.

Näringslivet utnyttjade inled-

"Att stödet för EU har minskat beror på att många italienare upplever negativa effekter av euron." Elisabetta Cassina Wolff

ningsvis övergången till ny valuta för att höja priserna, men Italiens ekonomiska stiltje beror på en hårt reglerad arbetsmarknad och på konkurrens från de asiatiska marknaderna, understryker hon. De familjebaserade småföretagen, den italienska ekonomins ryggrad, kan inte konkurrera med billiga varor från Kina och Östeuropa. "Italien står stilla, medan Kina och Östeuropa

rusar vidare", säger Elisabetta Cassina Wolff.

I DET DRAMATISKA VALET i Italien vann Romano Prodi's union över Berlusconi's allians med bara 25 000 röster. Hur var Berlusconi's Europapolitik? Kommer den att förändras om Prodi får möjlighet att leda Italien?

Silvio Berlusconi's regering var, jämfört med tidigare regeringar, mindre entusiastisk inför fördjupad europeisk integration. Berlusconi's oväntade utspel i EU-sammanhang fick stor uppmärksamhet i medierna och flera EU-ledare att förläget skruva på sig.

Att Tysklands förra förbundsordförande Helmut Kohl öppet slöt upp bakom den tidigare ordföranden för EU-kommissionen, Romano Prodi, under den italienska valkampanjen var inte oväntat. Prodi var, enligt Kohl, den ledare som skulle kunna återge Italien dess roll i Europa. Berlusconi, eller *l'americano* som han kallats i den italienska pressen, passade under sin valkampanj på att besöka George W. Bush i Vita huset.

Berlusconi har på ett mycket allvarligt sätt skadat Italiens relation till Europa, hävdade Giorgio Bocca, en *grand old man* inom den italienska journalistiken, i den vänsterorienterade tidskriften *L'Espresso* inför valet. Berlusconi har, enligt Bocca, "nästan separerat landet från den Europeiska gemenskapen". Bocca hänvisade bland annat till Berlusconi's klavertramp i Europaparlamentet 2003, då han liknade en tysk parlamentariker vid en vakt i ett nazistiskt koncentrationsläger.

Professor Piero Ignazi i Bologna vill med en diplomatisk formulering om "Berlusconi's speciella person-

Framme i Texas. Berlusconi har banat ny väg för det förr så EU-entusiastiska Italien.

FOTO: CHARLES DHARAPAK/SCANPIX

lighet" tona ned Boccas farhågor.

"Tidigare har utrikespolitiken haft två parallella spår: det atlantiska och det europeiska. Under Berlusconi's tid vid makten distanserade sig Italien från EU och närmade sig i stället USA", säger han.

Den nya inriktningen började, enligt Piero Ignazi, när Berlusconi själv tog över posten som utrikesminister efter Renato Ruggiero. Det var i januari 2002 som Renato Ruggiero, varm EU-anhängare och före detta diplomat, avgick efter en öppen konflikt med EU-skeptiska regeringskollegor.

Under Irakkrisen ställdes Berlusconi's regering inför ett svårt beslut.

UTBLICK | GENERATION 1 000 EURO

Unga, begåvade och ... fattiga

UNG OCH OSÄKER | En ny bok sätter ljuset på den europeiska generation som lever på mindre än 1 000 euro i månaden.

CLAUDIO ÄR 27 ÅR, har en universitetsexamen och arbetar med marknadsföring på ett multinationellt företag i Milano. Han tjänar 1 028 euro netto i månaden, utan några förmåner. Osäker och otrygg försöker han ändå göra det bästa av saker och ting och leva *la bella vita*.

Claudio är huvudpersonen i en uppmärksam bok som funnits på internet sedan mitten av december och som kommer ut i italienska boklädor nu i maj. Han är alltså en fiktiv figur men sägs representera en

stor mängd italienare, för att inte säga européer, under 35. De har gemensamt att de lever på 1 000 euro, cirka 9 500 kronor, i månaden. En italiensk undersökning har visat att 89 procent av 17-24-åringarna och 65 procent av 25-32-åringarna i Italien tjänar mindre än 1 000 euro i månaden. Samma sak gäller för hela sju av tio kvinnor som arbetar.

Inte undra på att internetboken *Generazione 1000 euro* överraskande blev en stor hit. 23 397 personer laddade ned den under de tre första

månaderna. Nu när den kommer ut "på riktigt" finns endast första kapitlet på nätet, men boken lever också vidare genom en blogg på <www.generazione1000.com>. Denna internetgemenskap för "(un)happy 1000 euro"-arbetstagarer finns numera också i en engelskspråkig version.

BAKOM G1000-projektet ligger journalisterna Alessandro Rimassa, 30, och Antonio Incorvia, 31. Alessandro säger sig "aldrig ha tjänat mer

Fantasi i stället för pengar. Fattig man gör så gott han kan.

än 1 000 euro i månaden". Utan tvekan har boken en skarp udd mot de tillfälliga och osäkra arbetskontrakt som blir allt vanligare i Italien.

"De som har stiftat dessa lagar har gjort att en hel generation får växa

För ett land som traditionellt har haft det atlantiska och det europeiska samarbetet som pelare i sin säkerhets- och utrikespolitik är ett val mellan USA och de tunga aktörerna i Europa mycket dramatiskt. Medan antikrigsdemonstrationer samlade hundratusentals italienare på gatorna, valde centerhögeralliansen att sluta upp bakom USA och även skicka trupper till Irak. Fortfarande hänger de färgglada banderollerna för *pace*, fred, från balkongerna i många italienska städer.

"Under Berlusconi har förhållandet till USA varit viktigt, men det innebär absolut inte att han inte haft någon Europapolitik. Berlusconis regering var exempelvis väldigt aktiv i regeringskonferensen", betonar Cassina Wolff.

Hon pekar också på att Berlusco-

ni Europapolitik i stor utsträckning formades av samarbetspartiet Alleanza Nazionale. Partiet, som har sina rötter i det fascistiska Movimento Sociale Italiano, har en tradition av att värna det nationella intresset.

Berlusconis betoning av det mellanstatliga samarbetet framför det överstatliga är, anser hon, en bestående kursändring i den italienska Europapolitiken. I en större union är det inte längre möjligt att nå den djupa integration som federalistiskt sinnade regeringar trodde för 10-15 år sedan.

"Berlusconi är en mycket pragmatisk politiker och jag tror att Prodi också kommer att vara det. Det vore absurt om Prodi gick tillbaka till en idealistisk EU-politik."

Medan Berlusconi, tack vare sitt goda förhållande till George W. Bush, hade kunnat bygga broar mellan USA och EU ser hon inte någon sådan möjlighet för Italien under Prodis ledning. Däremot kommer Prodi att rikta blickarna mot Medelhavet. "Prodi kommer att betona dialogen med Maghreb-länderna och Mellanöstern framför det atlantiska samarbetet. Katolikerna och kommunisterna, som ingår i Prodis union, har historiskt ett gott förhållande till många arabiska länder", avslutar Cassina Wolff.

Även om Italiens högsta domstol har bekräftat Prodis knappa valseger återstår flera oklarheter kring regeringsbildningen. Risken är att en eventuell Prodiregering, som vilar på en svag och politiskt spretig majoritet, inte blir särskilt långlivad. Frågan är vad denna osäkerhet betyder för Italiens roll i EU.

PERNILLA STÅHL
Frilansskribent

upp utan att kunna planera sin egen framtid, och detta skadar hela samhället", säger Alessandro Rimassa i en intervju med *La Repubblica*.

Ändå finns ingen revoltstämning över vare sig boken, bloggen eller internetgemenskapen. Så kallade *milleuristi* försöker göra det bästa av situationen och vända osäkerheten till en fördel genom att tipsa varandra om hur man kan leva *low cost*.

Inspirationen till *Generazione 1000 euro* kommer från en undersökning i Spanien. De starka franska reaktionerna mot CPE, tillfälliga kontrakt för unga, och den höga ungdomsarbetslösheten i många europeiska länder pekar på att problematiken gäller hela Europa.

Den italienska erfarenheten, där en lag från 2003 har möjliggjort ett slags osäkra, flexibla arbetskontrakt med svagt socialt skyddsnät, är inget

särskilt hoppingivande exempel. I dag omfattas fyra miljoner arbetstagar av dessa kontrakt, och endast ett av tio leder till en fast anställning. Kontrakten stod för sju av tio nya jobb i Italien 2005.

NÅGOT "TYPISKT ITALIENSKT" finns emellertid över *Generazione 1000 euro*. Allt fler unga bor kvar hemma: i dag gäller detta åtta av tio män i åldern 18-30. Med sina låga löner har de kanske inget val. Men en rapport av Marco Manacorda och Enrico Moretti som publicerades tidigare i år visade att även "parental bribery" är en viktig förklaring. Föräldrarna mutar helt enkelt barnen att stanna hemma. Och mutade barn har förstås färre incitament att finna sin egen väg på arbetsmarknaden.

RED.

DEN RÖDA TRÅDEN

Fem aspekter på resursnationalism

■ ■ ■ **VÄRLDSEKONOMIS UTVECKLING** leder till en intensifierad kamp om naturresurserna, inte minst energitillgångarna, ett faktum som den tyska veckotidningen *Der Spiegel* behandlar i en artikelserie. Men det är inte alls självklart att de länder som besitter naturresurser är de som blir rika.

■ ■ ■ **I LATINAMERIKA** har den så kallade resursnationalismen växt sig stark på sistone. President Evo Morales i Bolivia vill till exempel att en större del av värdet av landets naturtillgångar skall tillfalla staten och inte multinationella företag och har enligt *Financial Times* förklarat att han ämnar nationalisera gasindustrin.

■ ■ ■ **NATURRIKEDOMAR RISKERAR** att göra ett land fattigt, eftersom de reducerar incitamenten för politisk och ekonomisk utveckling, hävdar *Newsweek*-redaktören Fareed Zakaria i sin uppmärksammade bok *The Future of Freedom*. Härskarskikten i sådana länder är inte på samma sätt beroende av medborgarnas entreprenörskap och därför heller inte lika villiga att garantera dem rättigheter.

■ ■ ■ **DET FINNS GOTT OM STÖD** för tesen att rik natur ger fattiga medborgare – eller rentav leder till deras död. Oxfordprofessorn Paul Collier har försökt beräkna risken för inbördeskrig i olika länder. Finns inga naturrikedomar skattar han den till en halv procent; lever landet övervägande på sina råvarutillgångar stiger risken till 23 procent. Det är således ingen tillfällighet att vi lärt oss tala om blodsdiamanter.

■ ■ ■ **NATURRIKEDOMARNAS TVEEGGADE** välsignelse visar sig dock inte bara i Ryssland och Afrika. Man har myntat begreppet "holländska sjukan", ett fenomen som kunde iakttas första gången på 60-talet, när gasen från Nordsjön gav Nederländerna stora exportintäkter. Detta stärkte valutan, vilket försämrade villkoren för övrig export, så att industrin i landet tappade mark. Västra Kanadas energirik tjärsand har nu lett till att man fått en släng av holländska sjukan. I västra delarna råder högkonjunktur, medan de traditionella industriområdena österut präglas av kris. Exporten generellt hämmas av att den kanadensiska dollarn har stärkts.

RED.

Fyra aspekter på evigt liv

■ ■ ■ **I JAKTEN PÅ EVIG UNGDOM** har Aubrey de Grey, självlärd biolog, seglat upp som en kändis de senaste åren. Inom 25 år kommer tusenåriga liv att vara verklighet, och den första människa som får uppleva detta kan redan ha fötts, menar de Grey. Även den kände framtidsforskaren Ray Kurzweil är numera inne på evigt liv. Inte minst för sin egen del – han äter enligt uppgift 250 kosttillskott om dagen. De flesta gerontologer förblir skeptiska, men debatten förs numera också ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv: Är det ens önskvärt med tusenåriga liv? I ett temanummer från 13 april 2006 samlar franska *Courrier international* olika inlägg i debatten.

Mjukt skal? Då kan åldrandet hejdas.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

■ ■ ■ **FÖR DET FÖRSTA:** Bör ålderdom betraktas som en sjukdom? Det lär finnas 200-300 olika teorier om vad ålderdom egentligen är.

■ ■ ■ **OM INGEN DÖR** finns inga incitament att få barn, menar Richard Tomkins. Och vem vill gifta sig när det bokstavligen är för evigt? Utsikten att vara fast med samma person i tusentals år lär avskräcka många. Men framför allt, tror Tomkins, riskerar västerländska samhällen att bli ännu mer besatta av säkerhet. I dag värderar Storbritanniens transportministerium ett genomsnittligt räddat liv i trafiken till cirka 22 miljoner kronor, i USA är motsvarande siffra cirka 26 miljoner kronor. Hur mycket vore inte ett tusenårigt liv värt?

■ ■ ■ **BARA LÖFTET OM** utebliven ålderdom är redan värt en hel del. I Tokyo har det visat sig vara ett framgångsrikt recept inom restaurangbranschen. Restaurangen Canoviano Tokyo sägs servera en "anti-age"-meny à 70 euro. På menyn finns bland annat svarta bönor från Tamba-regionen, krysanterumsallad, iberiskt fläsk och sköldpadda med mjukt skal ... Lockad?

RED.

INBLICK | MARX SAMLADE VERK

Utgivare i olika länder förenen eder

MEGA | En historisk-kritisk utgåva söker återställa de autentiska texterna.

DE VERK som vi i dag tillskriver Marx är i hög grad inte Marx egna, utan godtyckliga manuskriptsammanställningar som främst har marxistiska redaktörer att tacka för sin existens.

Vid Gendarmenmarkt, i den Berlin-Brandenburgska vetenskapsakademins stora byggnad, pågår dock åter utgivningen av den enorma Marx-Engels-Gesamtausgabe, den slutgiltiga "äkta" Marxutgåvan, mer känd som MEGA: här sitter experter och dechiffrerar handskrifter och analyserar handstilar med lupp för att ge ut tjocka band med autentiska Marxtexter.

Vi börjar från början. Den förste chefen för Marx-Engels-institutet i Moskva, David Rjasanov, inledde under 20-talet den första MEGA. Tolv band lyckades man få ihop. Åtta kom ut i Tyskland, där Hitlers maktövertagande sedan satte stopp för utgivningen. Ytterligare fyra band gavs ut i Sovjetunionen. Men Marx var uppenbarligen farlig också för den röda totalitarismen. Det fanns starkt motstånd mot en sådan historisk-kritisk utgåva som tog

en enda tum kunde vara säker på att få "problem". David Rjasanov avrättades 1931: det hette att hans arbete med MEGA innebar ett "direkt förräderi mot proletariatet". Eftersom Stalin visade så stort intresse för MEGA, eller rättare sagt för att inte ha någon MEGA alls, kände sig ingen manad att återuppta redaktörskapet.

Även efter Stalins död kvarstod Moskvans motstånd mot en historisk-kritisk utgåva. 1957 skrev Walter Ulbricht, senare statschef för DDR, till det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté i frågan om att återuppta arbetet med MEGA. Svaret blev nej. Senare, 1964, gjorde Ulbricht en liknande påståtning och fick ett mer positivt svar. Men i en sovjetisk partiinstans hette det fortfarande att "pedanter" med för stort intresse för Marxtexternas historia, autenticitet och uppkomst hörde hemma i fängelse. När MEGA därför återupplivades – oftast kallas den MEGA² – var det som en övervakad verksamhet som skulle passa in i partilinjen. Det fanns exempelvis en regel om att den

vetenskapsakademi och 1990 grundades i Amsterdam IMES, Internationale Marx-Engels-Stiftung, som trädde in som ny utgivare. Dessutom flyttades utgåvan från det kommunistpartitrogna förlaget Dietz till det vetenskapligt och politiskt otadliga Akademie Verlag. Fast hur man skulle förhålla sig till utgåvan visste man inte riktigt. En expertkommission, under ledning av den kände filosofen Dieter Henrich, fick utvärdera MEGA² och ansåg att det var värt att arbeta vidare utifrån den utgåva som hade pågått under så lång tid och trots så mycket motstånd. Alla kommentarer och noter var visserligen starkt politiserade i den utgåva som hade utkommit i DDR, menade kommissionen, men man hade inte förfalskat själva texterna eller det filologiska arbetet.

Rykten säger att dåvarande förbundskanslern, Helmut Kohl, ställde sig bakom tanken att MEGA skulle ges fortsatt liv, av den anledningen att Marx liksom han själv kom från Pfalz i Västtyskland.

MEGA ÅTERUPPLIVADES alltså ännu en gång och därför pågår nu arbetet vid vetenskapsakademien på Gendarmenmarkt. Men Gerald Hubmann, en av de ansvariga för MEGA, betonar att arbetet är väldigt internationaliserat. Delar av arbetet sker i Korea, Ryssland, Frankrike, Danmark ... I synnerhet i Japan lägger man stora resurser på Marxforskning. Internationaliseringen är också en del av de nya riktlinjerna för utgåvan, som skall vara avpolitiserad och "akademiserad", det vill säga syfta till att ge ut autentiska texter och inte ett slags vapen för en politisk kamp.

Marx många skepnader.

Konstverk av Krzysztof Bednarski.

FOTO: DAN HANSSON/SCANPIX

Arbetet med MEGA börjar i stort och i smått förändra bilden av Marx.

reda på vilka texter som var autentiska och hur de hade kommit till. De som menade sig förvalta arvet från Marx var inte alls förtjusta i tanken på att allt relevant material skulle publiceras. I partiarkivet i Moskva fanns exempelvis dokument om Marx oäkta son som Stalin enligt uppgift försåg med kommentaren "Göm det djupt ned i arkivet!".

Den som avvek från Stalins linje

nya MEGA inte fick vara större än den sovjetiska Leninutgåvan, nämligen femtio band ... Därför skaffade sig de nya redaktörerna den sluga vanan att dela upp varje band i flera delband, så att man skulle kunna ge ut de cirka 140 band som hade planerats men ändå formellt bara ge ut just 50.

Så kom 1989. MEGA flyttades över till Berlin-Brandenburgs

Alla gillar förstås inte den nya MEGA. Det vet Herfried Münkler, som är professor i politisk teori vid Humboldt-universitetet och ytterst ansvarig för MEGA. Han är också en kontroversiell person som man inte vanligtvis förknippar med Karl Marx. Münkler, som har blivit alltmärkt känd även i utlandet (på svenska kom år 2004 hans bok *De nya krigsen*), har fått klä skott för den vrede som delar av vänstern har visat. I vänstertidningen *Junge Welt* talade man om den nya MEGA:s "borgerliga redaktörer". Men Münkler menar att man först nu, i ett läge då marxismen inte längre har inflytande över någon praktisk politik, kan börja läsa Marx utan fördomar som det han är – en samhällsvetenskaplig och filosofisk klassiker.

Arbetet med MEGA börjar i stort och i smått förändra bilden av Marx. Nyligen gav man ut Marx arbetsanteckningar om kemi – oändliga upp-

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN

DEBATT | POLITIK OCH HISTORIA

Det förflutna brukas ensidigt

NU OCH DÅ | Politiker har ofta en kortsiktig och instrumentell syn på historien, hävdar Ulf Zander.

FÖRINTELSEN har gått från att vara en aspekt av andra världskriget, som länge fick stå tillbaka för betraktelser av dramatiska slag och stora förändringar i det civila livet i de krigförande länderna, till att bli det mest centrala inslaget i forskning och historieförmedling om den världsomspännande konflikten. Förskjutningen har varit märkbar i västvärlden under de senaste årtiondena.

Sedan den skarpa distinktionen mellan kapitalism och kommunism blivit passé, och efter det att man från Bryssel och Strasbourg provat och misslyckats med att finna gemensamma historiska värden med utgångspunkt i antikens Grekland och folkvandringstidens kelter, har i stället (avståndstagandet från) Auschwitz, Hiroshima och Tjernobyl blivit allmänna och politiskt gångbara symboler att samlas kring. Det har bland annat blivit ett medel för att uppnå och befästa Europaintegrationen.

För svenskt vidkommande har Europaperspektivet varit av stor betydelse för intresset för Förintelsen på högsta politiska nivå. Genom informationssatsningen på Förintelsen – Levande historia – blev Sverige och svenskarna del av en europeisk historia som många svenska makthavare gjort sitt bästa att distansera sig från under stora delar av efterkrigstiden. De betydande internationella framgångar som Levande historia, numera Forum för levande historia, hade i ett inledande skede bidrog inte bara till att ge initiativtagaren Göran Persson prestige och beröm från västvärldens stora ledare. Genom detta projekt, och framför allt tack vare Stockholmskonferensen år 2000, kunde Persson tillsammans med de inflytelserika europeiska ländernas ledare ställa krav på dem som då var på väg in i Europeiska Unionen. Görni inte upp med er medverkan i genomförandet av Förintelsen, kommer vägen till medlemskap att försvåras och fördröjas, lød budskapet.

GENOM Levande historia slapp Sverige att självt få en rejäl dos av samma medicin. Mycket tyder på att man i USA var beredd att följa upp uppgörelseoffensiven mot Schweiz med en liknande attack riktad mot Sverige. Argument saknades inte. Att Sverige varit involverat i affärer med från judar beslagtagna pengar och konstverk samt att svenska pro-

"Historiebrukarna strävar efter att jämföra – inte jämföra – då och nu."

Politiker är inte alltid kapabla att axla sitt ansvar för hur de använder historien, menar Ulf Zander.

dukter exporterats för att sedan användas i tysk vapentillverkning, var klarlagt men inte uppmärksammat på bred front. Genom att gå på offensiven och lansera Levande historia undvek Göran Perssons regering den negativa uppmärksamhet som stort uppslag av avslöjanden i internationell press hade lett till.

Det fanns flera andra bevekelsegrunder bakom grundandet av Levande historia. Den utlösande faktorn var en undersökning som forskare verksamma vid Centrum för invandrarforskning (CEIFO) och BRÅ (Brottsförebyggande rådet) utfört. Persson reagerade på de tvivel som en i hans ögon alldeles för stor andel av eleverna framförde om huruvida Förintelsen verkligen ägt rum och om demokrati var det bästa styrelseskicket. Som en respons sjösattes Levande historia. Bakom denna informationssatsning fanns underförstått en tilltro till att mer kunskap om det nazistiska folkmordet bland elever och deras föräldrar skulle leda till en minskning av främlingsfientlighet, nynazism och rasism. Persson varnade för att om inte den demokratiska debatten hölls vid liv var risken stor att historien kunde upprepa sig.

Huruvida informationssatsningen verkligen har bidragit till att stävja intolerans och nedsättande värderingar om "de andra" vet vi föga. Vad som däremot står klart är att Förintelsen blivit "användarvänlig". Cordelia Edvardson har hämtat exempel från sportens värld, där

"a real holocaust" beskriver en utklassningsseger, och från Israel-Palestina-konflikten, i vilken företrädare för båda sidor gång efter annan uttrycker farhågor om att utvecklingen riskerar att leda till en ny Förintelse.¹

Fenomenet är inte okänt på våra breddgrader. I nyligen timade offentliga debatter har journalister och kulturpersonligheter dragit paralleller mellan nazisternas förakt för "icke önskvärda" medborgare i Tredje riket och pingstpastorn Åke Greens domstolsprövade utfall mot homosexuella samt mellan nazistiska lägervakter och svenska tjänstemän på Invandrarverket. Även svenska politiker har dragit paralleller mellan nazismen och aktuella företeelser, ofta med misslyckat resultat. Bland massmedialt uppmärksammade klavertramp kan nämnas riksdagsledamöterna Karin Wegeståls och Bengt Silfverstrands jämförelse av Natos bombningar av Belgrad med Förintelsen i samband med kriget i Kosovo 1999 och Margot Wallströms uttalande i samband med att hon våren 2005 besökte det forna koncentrationslägret Terezin (Theresienstadt). Hade fler främjat europeisk överstatlighet under mellankrigstiden hade Förintelsen kanske kunnat undvikas, menade hon. Med indirekt hänvisning till de då stundande omröstningarna om den nya europeiska konstitutionen i Frankrike och Nederländerna antydde hon att nutida motstånd mot europeisk överstatlighet riskerade att leda till att historien kunde komma att upprepa sig.

Givetvis skall politiker ha lika stor rätt att hänvisa till det förflutna som andra offentliga aktörer. Men i egenskap av opinionsbildare och beslutsfattare har de ett stort ansvar för hur de brukar historien, ett ansvar som de inte alltid är kapabla att axla. En förklaring kan vara att de inte har de nödvändiga historiska kunskaperna, men sådana är å andra sidan ingen garanti för ett lyckat resultat. Att politiska historiebruk kan få oönskade resultat för användaren kan illustreras med den historiskt väl påläste Winston Churchill. En av de främsta anledningarna till att hans regering förlorade parlamentsvalet i juli 1945 var att han i ett beryktat tal under valrörelsen likställit Gestapo med labourpartiet.²

FORTS. NÄSTA SIDA ...

ställningar med formler som Marx-forskare kanske inte kommer att lusläsa. Men Marx naturvetenskapliga excerpter visar att han till skillnad från Engels inte försökte pressa in naturvetenskapens upptäckter och naturen själv i någon sorts dialektiskt schema som skulle vara en spegelbild av samhällets utveckling mot det klasslösa samhället. Tvärtom var Marx helt enkelt bara maniskt intresserad av precis allt, och inte nödvändigtvis bara för att allt han studerade skulle bekräfta hans världsbild.

Även de texter av Marx (och Engels) som redan är kända och genomtröskade har hamnat i ett nytt ljus sedan vetenskapliga och historiska snarare än ideologiska intressen har blivit vägledande i utgivningsarbetet. Sedan "1968", eller i viss mån redan sedan trettioåret, har vänstern försökt finna vägbeskrivningen till det klasslösa samhället i Marx och Engels ända fram till 1900-talet opublicerade bok *Die deutsche Ideologie*, den tyska ideologin. Men MEGA:s arbete med manuskripten till boken visar att det inte finns någon bok, inget enhetligt verk, utan bara en stor mängd olika utkast i olika versioner och utan någon vägledning om vad som skulle följa på vad.

Detta framgår av den bok som MEGA kommer att låta trycka i det band som innehåller *Die deutsche Ideologie*, och ur vilken delar av texten publicerades i förväg i *Marx-Engels-Jahrbuch 2004*. De nuvarande redaktörerna talar om de "massiva ingrepp" som tidigare har gjorts i texten och manuskriptbitarna för att skapa ett falskt intryck av enhetlighet och sammanhang. Vänstern har älskat en bok som inte var en bok.

JOHAN TRALAU
Statsvetare

... FORTS FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

GENOM KONKRETA exempel i form av mer eller mindre uppenbara analogier mellan då och nu och parallella händelseförlopp önskar historikerna användarna legitimera sin egen politik och misskreditera motståndarnas. Det förflutna tas ensidigt i tjänst utifrån nutida behov. Historiebrukarna strävar efter att jämföra – inte jämföra – då och nu. Det var en sådan inställning som Wegestål och Silfverstrand presenterade i ett av sina försvarsinlägg. "Vi har studerat historien. Men vad är poängen med att studera historia om inte att lära av den för att liknande brott aldrig skall kunna upprepas?"³

Många nutida politiska historiebrukare tycks utgå från att det är politiskt ofarligt att ta avstånd från de illdåd som utfördes under Hitlers år vid makten och jämföra dessa illdåd med något eller några nutida fenomen eller personer. Fördelarna är betydande om man lyckas antyda samband mellan sina motståndares ståndpunkter och de som representerar den västerländska civilisationens bottenlinje, men fallgroparna är många och djupa.

Den lockelse som det politiska historiebruket i allmänhet och Förintelsen i synnerhet utövar är i flera avseenden paradoxal. De senaste årens stora intresse för Förintelsen i politiska och ideologiska sammanhang kan förklaras med en tilltro till att det förflutna skall bekräfta utvecklingslinjer. Användandet av historia innebär emellertid en betydande komplexitet och stora utmaningar, vilka de politiska brukarna mestadels varken räknat med eller är beredda att hantera.⁴ Till detta kommer att en inflation i jubileer och hågkomster, som mer eller mindre godtyckligt klassas som "historiska", riskerar att motverka det framåtblickande syftet med historiska studier. I värsta fall blir resultatet en deterministisk inställning såväl till det förflutna som till framtiden.⁵

Dessa slutsatser är i högsta grad tillämpbara på Förintelsen. Det nazistiska folkmodet har en stark moralisk, emotionell och politisk laddning, men i en djupare historisk mening är det svårt att dra några lär-

domar av det. Som bland andra förintelse- och militärhistorikern Omer Bartov påpekat är mordet på judarna problematiskt som referenspunkt inte i första hand för att det är unikt, utan för att det är extremt. Att det skulle finnas lärdomar att dra som är tillämpbara för oss i våra vardagsliv eller i prognoser inför framtiden förefaller osannolikt om vi söker efter dem i en av de mest atypiska händelserna i modern historia.⁶

TILLSÄTTANDET AV kommissioner och inrättandet av Forum för levande historia har varit framgångsrikt när det gäller att neutralisera besvärliga debatter. Sociologen Piero Colla har fäst uppmärksamheten på en svensk tradition av statligt initierade upplysningsprojekt och folkbildning, som förmedlats via opinionsbildande institut. Dessa har ofta fyllt funktionen av att förhindra kontroverser. Med Levande historia i åtanke sammanfattar han: "Whatever the tensions in collective memory, they are promptly neutralized by the creation of a 'new' charismatic official history."⁷ Reaktionen på det aktuella exemplet med den svenska tillämpningen av tyska raslagar bekräftar detta, eftersom det är ett av få exempel på en

på uppfattningen att Sverige var "upplysningsprojektets älsklingsbarn", ett land som andra stater borde mäta sig med och, underförstått, sträva efter att efterlikna.⁸ I linje därmed var den officiella svenska hållningen en lättnad över utanförskapet, men genom de många uppslitande debatter om folkhemets skuggsidor som rasade i slutet av 1980- och början av 1990-talet kunde man även i Sverige se tydliga tecken på "the guilt of nonparticipation" och "regret for having been born too late".⁹

Under 2005 utgick Göran Persson vid tre jubileumstillfällen från en historieskrivning som i allt väsentligt byggde på en återgång till tolkningen av Sverige som ett framstegsvänligt och fredsälskande land, där liken i garderoben städats ut en gång för alla. Sextio år efter krigsslutet hade det åter blivit dags att lyfta fram Sverige som den främsta av de moraliska stormakterna. Vid hundraårsminnet av unionsupplösningen mellan Norge och Sverige i september 2005 tecknade han med hjälp av en exposé över 1800-talet och hänvisningar till August Strindberg och Hjalmar Branting en skandinavisk utveckling som utmärktes av demokrati, grannsamhet, välfärd och en framgångsrik svensk freds-

"... en inflation i jubileer och hågkomster, som mer eller mindre godtyckligt klassas som 'historiska', riskerar att motverka det framåtblickande syftet med historiska studier."

återgång till den moraliska indignation som utmärkte så många av det sena 1980- och 1990-talets debatter om Sverige inför och under andra världskriget.

I avsaknad av sådana debatter har i stället ett nytt tonläge vunnit insteg i politiken och framför allt bland socialdemokraterna, som var särskilt hårt ansatta under 1990-talets uppgörelsedebatter. Långa och väl eftersträfvade efterkrigstidens Sverige med betydande framgång i position som moralisk stormakt och världssamvete. I en modernistisk och förment antinationalistisk anda byggde efterkrigstidens nationella identitet dessutom

strävan.¹⁰

Vid ett seminarium i Norge om de vita bussarna i maj 2005 hänvisade Persson till ännu en socialdemokratisk partiledare, Tage Erlander, som varit med vid mottagandet av flyktingar från koncentrations- och förintelsläger när de kom till Sverige med de vita bussarna våren 1945. Erlander hade då insett att de norrmän som anlände hade helt andra erfarenheter än svenskarna, vilket lett till en känsla av otillräcklighet. Persson refererade också allmänt till debatterna om de vita bussarna. Samtidigt som många fortfarande visar sin tacksamhet mot Rödakorsexpeditionen framfördes

kritik och ny forskning fick publicitet. Det var, sade han, av stort värde, men det fick absolut inte utesluta att de insatser som utförts föll i glömska. Därför var det viktigt att såväl livräddarna Raoul Wallenberg och Folke Bernadotte som krigets vardagshjältar blev uppskattade även fortsättningsvis.¹¹

Försvaret av den svenska andra världskrigshistorien hade Persson dessförinnan framfört på segerdagen i Moskva den 9 maj. Han klargjorde då att om fler länder valt Sveriges fredliga exempel hade världen varit mycket bättre att leva i. I en intervju efter talet tillade han att han inte kunde se att svenskarna hade några som helst skäl att be om ursäkt för den då förda neutralitetspolitiken.¹² Detta uttalande är i högsta grad diskutabelt mot bakgrund av de senaste årtiondenas många klargöranden om svensk undfallenhet mot såväl Nazityskland de första krigsåren som mot de västallierade 1944–45. Under 1990-talet hade det troligen resulterat i skarpa motreaktioner men föranledde i fjol endast någon enstaka kommentar.¹³

Debatten om Sverige under andra världskriget kan ses som ett led i en lång uppgörelse med arvet från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, när svensk politik och kultur i mångt och mycket var orienterad mot

Fotnoter:

1 Cordelia Edvardson, "Förintelsen har blivit 'användarvänlig'", *Svenska Dagbladet* 17/3 2005.

2 John Pearson, *Churchill*, Stockholm 2004 (1991), s. 365.

3 Uttalande publicerat i *Sydsvenska Dagbladet* 11/9 1999.

4 Bengt Kristensson Ugglå, *Slaget om verkligheten. Filosofi – omvärldsanalys –*

tolkning, Stockholm & Stehag 2002, s. 98.

5 Thomas Steinfeld, "Framtiden har blivit otid", *Axess* 2005:5, s. 13–14.

6 Omer Bartov, *Murder in Our Midst. The Holocaust, Industrial Killing, and Representation*, New York: Oxford University Press 1996, s. 89–113.

7 Piero Colla, "Race, Nation, and Folk. On the Repressed Memory of World War II in

Sweden and its Hidden Categories", i Nina Witoszek & Lars Trägårdh (red.), *Culture and Crisis. The Case of Germany and Sweden*, New York & Oxford: Berghahn Books 2002, s. 135.

8 Alf W. Johansson, "Inledning: Svensk nationalism och identitet efter andra världskriget", i Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk*

nationell identitet, Stockholm 2001, s. 7–8.

9 Klas-Göran Karlsson, "Förintelsen som politik och historiebruk – exemplet Levande historia", i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm: Fischer & co 2001, s. 275–288.

10 Göran Persson, "Tal vid konferensen 'Nationalismen, unionen och demo-

kratin', Karlstad" och "Tal vid hundraårsjubileet av unionsupplösningen med Norge", 23/9 2005, <www.regeringen.se/pub/road/Classic/article/> (8/2 2006).

11 Göran Persson, "Tal vid seminarium om de Vita bussarna, Voksenåsen, Oslo", 18/5 2005, <www.regeringen.se/pub/road/Classic/article/> (8/2 2006).

12 Maria Persson Löfgren, "Ryssland firade krigsslutet. Kritik från Väst kom av sig", <www.sr.se/cgi-bin/ekot/artikel.asp?Artikel=612648>, 9/5 2005 (12/2 2006).

13 Per T. Ohlsson, "När Persson flammastolt", *Sydsvenska Dagbladet* 26/6 2005.

DEBATT | RECENSION I ANNEX

Steinfeld fäktas med väderkvarnar

DÅLIG LÄSNING | Recensenten förbigår den centrala argumentationen.

DET ÄR MED stigande häpnad jag tar del av Thomas Steinfelds recension i *Annex* av min nya bok *Skillnadens konst. Sex kapitel om moderna fragment*. Jag förstår snart att han skriver om en annan bok än den jag skrivit, och det känns därför meningsfullt att informera läsekretsen om det verkliga förhållandet.

STEINFELD beskriver min bok som ett nästan "encyklopediskt företag" som vill framföra inte bara ett "program om fragmentet som litteraturrens princip" utan också teckna hela litteraturhistorien under denna synvinkel. Ja, han påstår – inte konstigt utifrån en sådan ambition – att jag gett "en ensidig bild av kulturhistorien" bara för att "fragmentet skall hyllas på bekostnad av det systematiska tänkandet". Jag nämner exempelvis inte Leibniz och Hegel med flera, vilket visar hur förenklad min bild är. Steinfeld insinuerar till sist att min bok är en sorts "fragmentarismens testamente" som rymmer "ett fundamentalt anspråk på moralisk överlägsenhet som är värre än vilket systematiskt tänkande som helst – därför att det tror sig om att klara sig utan argument".

Allt detta är nonsens; Steinfeld fäktas med väderkvarnar. Redan i inledningen till min bok förklarar jag att min utgångspunkt är att ge ett historiskt perspektiv på den livaktiga, samtida litteratur som arbetar med fragment och fragmentariska tekniker. Jag har länge saknat ett sådant fördjupande perspektiv, och

vad gäller samtida svenskspråkig dikt har jag tyckt mig finna en viktig nyckel i omvandlingen av den aforistiska genren under modernismen. Någon programskrift eller totalvy över litteraturhistorien handlar det förvisso inte om, därom upplyser redan underrubriken. Sex relativt fristående kapitel har jag skrivit om ett ämne som ännu är relativt outforskat.

KÄRNAN I MIN bok – över 200 sidor – ligger i tolkningarna av det jag kallat "det poetiska fragmentet" hos Vilhelm Ekelund, Gunnar Björling, Bengt Emil Johnson, Katarina Frostenson och Ann Jäderlund. Signifikativt nog förbigår Steinfeld dessa helt. För att förstå dessa författarskap i ett historiskt perspektiv har jag velat visa hur aforismen omvandlats till en poetisk genre under 18- och 1900-talet, en process som är utomordentligt tydlig hos Ekelund och Björling. För att visa denna omvandling är det givetvis av vikt att klargöra aforismens status som genre under 1600-talet och romantiken. Men även denna för mig helt centrala argumentation förbigår Steinfeld. I stället riktar han in sig på ett i hans tycke begreppsligt missförstånd i min bok, nämligen tanken (som också var Friedrich Schlegels) att det finns avsiktliga fragment som är skrivna "ur framtiden". För Steinfeld är alla avsiktliga fragment avslutade och därmed inga fragment. Med ett sofistiskt trick upplöses en helt central linje i

litteraturhistorien; om inte verkligheten låter sig fogas efter våra upphöjda begrepp, låt oss avskaffa den!

Självfallet är avsiktliga fragment avslutade i någon mening. Men de utgör i all rimlighet ett annat slags verk än det traditionella, med en avrundad och organisk form. Steinfeld ser inte denna problematik, och han visar sig här vara en dålig läsare. Men han ser också fel när han menar att jag skulle identifiera aforismen med fragmentet. En viktig tanke i min bok är att aforismen hos La Rochefoucauld inte är fragmentarisk, och att man kan se en intressant utveckling av aforismen mot ökad fragmentaritet under kommande århundraden. Det hade varit intressant att veta hur Steinfeld förhåller sig till det min bok verkligen behandlar. Nu faller hans invändningar platt till marken.

DEN ENDA punkt där jag vill ge honom rätt är att det hade varit intressant att mer uppehålla sig vid moderna prosafragment, av exempelvis Kafkas typ.

Men inte av fullständighetsskäl, som jag aldrig har haft, utan av hermeneutiska skäl. Det har också påpekats av andra recensenter av min bok att prosaformer av annan typ än aforismen nog hade kunnat fördjupa förståelsen ytterligare av de poetiska författarskap som jag valt att fokusera. Här öppnar sig många intressanta forskningsuppgifter.

ANDERS OLSSON

Olsson missförstår sin egen bok

DISKURSIVT DUNKEL | Fragment blir fundament för svenska lyrikers storhet.

I FRAGMENTET ligger en högre sanning än i det avslutade verket, tyckte Walter Benjamin. Denna bristfälligt genomtänkta tes har av många uppfattats som en licens för att producera kitsch. Och det är ingenting annat än kitsch när Anders Olsson skriver att "tomrum i texten" finns för att "inbjuda läsaren till både delaktighet och estetisk distans". Vissheten att det bästa alltid måste förbli det utsagda är inget annat än en illa sekulariserad frälsningslära, en esoterisk tro.

Olssons bok består till större delen av upprepningar av tanken att det finns någonting som den "öppna betydelsen", med varierande föremål. Sex kapitel kunde ha varit nio eller tjugotre, utan att anta-

let behandlade författare skulle ha större effekt på bokens vetenskapliga värde. Därför har jag koncentrerat mig på bokens historiska fundament och systematiska förutsättningar.

Den seriösa forskningen har på senare år hittat fragment i nästan alla litterära verk, inte minst i de skenbart fulländade klassiska. Det avsiktligt tillkomna fragmentet fungerar inte längre i opposition mot "verkets och genrens tvång" eller den "organiska formen", utan som ett retoriskt medel bland andra, som en form i sig. Olsson däremot håller fast vid sitt uppror mot det systematiska tänkandet, och i sin kärlek till det "diskursiva dunklet" missuppfattar han sin egen bok.

Visserligen skriver han bara "sex kapitel" av ett större verk som måste förbli ett fragment. Men han diskuterar Johnson, Frostenson och Jäderlund på ett fundament som sträcker sig från Sapfo till Nietzsche och Marinetti – med den märkliga effekten att samtidens svenska författare uppträder som de främsta arvtagarna till en stor västerländsk tradition. Av diplomatiska skäl undvek jag att dra följande slutsats i min recension: denna bok har själv byggts som en avsiktligt tillkommen ruin eftersom författaren vill låna litteraturhistoriens mest kända namn för att ge samtida svensk lyrik en historisk betydelse som den ännu inte på långa vägar äger.

THOMAS STEINFELD

Närvarande historia. 60-årsminnet av segern i andra världskriget firas på Röda torget i Moskva.

FOTO: SCANPIX

Tyskland. Till skillnad från den så kallade historikerstriden och andra uppgörelser i Tyskland har det i Sverige aldrig kommit till några stora och avgörande slag som på allvar ställt olika historiesyner mot varandra. En annan väsentlig skillnad är att många i Tyskland tycks ha accepterat att nazieran är ett levande arv som kommer att fortsätta att påverka politiken lång tid framöver. I Sverige är situationen annorlunda. Här pendlar bruket av historien om andra världskriget: å ena sidan finns en nostalgisk eskapism till en period när Sverige var en oas i en krigisk öken samtidigt som surrogatkaffe, gengasbilar och vakthållning någonstans i Sverige bidrog till sammanhållning inom landet; å andra sidan finns en tilltro till att ytterligare några framgrävda dokument ska leda till att vi kan utreda inslagen av medlöperi med Nazityskland och i god konsensusanda lägga dessa obehagligheter bakom oss en gång för alla. Det är en fåfång förhoppning. Så länge som krig och folkmord äger rum runtom i världen kommer de även framgent vara en levande historia, även i Sverige.

Ett återkommande politiskt krav alltsedan andra världskrigets dagar har varit att medborgarna skall lära sig att genomskåda propaganda och vara kritiskt inställda till ideologiska budskap. Frågan som politikerna måste ställa sig är om de själva lever efter dessa stolta paroller när de gång efter annan brukar historien instrumentellt för egna, kortsiktiga syften.

ULF ZANDER

Forskarassistent och lektor i historia vid Lunds universitet

Den internationella juridiska ordningen är en pluralistisk oordning. Något enhetligt system lär vi aldrig få se. Men det är i alla fall slut på den tid då svensk rätt var en och avskild. Inte minst EG-rätten har förändrat spelreglerna. Enskilda och organisationer kan lättare agera politiskt genom domstolar och domare har fått större tolkningsutrymme. Juridik blir politik och politik blir juridik.

Politik och juridik växer ihop

POLITIKENS JURIDIFIERING | Europeiseringen gör att politiska konflikter hamnar i rätten. Juristernas roll blir på vissa sätt viktigare men de riskerar också att förlora självständighet i samarbetet med marknadens aktörer.

Efter en hätsk debatt i Studio 1 den 30 mars med anledning av att EG-domstolens generaladvokat hade förklarat att det svenska förbudet mot privatimport av alkohol över internet strider mot EU-rätten, klagade folkhälsominister Morgan Johansson på att det är domstolar och jurister som nu slutligt avgör frågor som borde ligga på politikernas bord. Liknande klagomål har hörts i samband med domstolsprövningarna av det svenska spelmonopolet och apoteksmonopolet. Särskilt starka har reaktionerna varit i fallet med det lettiska byggföretaget i Vaxholm, när Arbetsdomstolen skickade den svenska kollektivavtalsmodellen till EG-domstolen.

Dessa högaktuella mål, som alla rör svensk rätts förhållande till EG-fördraget, är exempel på vad som på svenska kallas *juridifiering av politiken*. Internationellt talar man om "judicialisation of politics" och "governing by judges". Fler och fler frågor som tidigare avgjordes av politiska institutioner hamnar nu på domarnas bord. Samtidigt *politiserar juridiken* genom att domstolar ställs inför mål med oklara rättsregler av stor ekonomisk och samhällspolitisk betydelse. Domstolarnas stora tolkningsutrymme och målens brännande samhälleliga betydelse gör det svårt för jurister, politiker och lekmän att särskilja juridiken från politiken.

Begreppet europeisering har använts i stats- och rättsvetenskaplig litteratur för att karaktärisera svensk rätts omvandling i samband med EU-medlemskap och inkorporering av Europakonventionen om mänskliga rättigheter. Den innebär en allmän uppvärdering av juridikens och juristernas roll i samhället, ökad domstolskontroll i form av lagprövning av demokratiskt fattade beslut och en allmänt mer framskjuten roll för domstolarna i förhållande till den politiska makten. Europeiseringen medför också

Av
Ola Wiklund

Advokat och docent i europeisk integrationsrätt vid Stockholms universitet. Har arbetat på EG-domstolen. Skrev sin avhandling om *EG-domstolens tolkningsutrymme: om förhållandet mellan normstruktur, kompetensfördelning och tolkningsutrymme i EG-rätten* (1997).

genomgripande rättskulturella förändringar. Hävdvunna och hemvävda svenska rättsprinciper har utmanats av det europeiska rättsskyddssystemet, lagtolkningsprinciper har påverkats och givit ökat utrymme för rättsprinciper i rättstillämpningen. Även rättskälleläran, det vill säga rättsreglernas hierarki, principer och tolkningsmetoder, och den traditionella systematiseringen av rätten har influerats.

Utvecklingen blir därmed till en formidabel utmaning för rättsteori, rättspraktik (det vill säga rättstillämpning och juridisk konsultverksamhet) och juridisk undervisning. Europeiseringen och globaliseringen har bidragit till att aktualisera rättsteoretiska problem som länge varit latenta. Tidigare har dessa problem osynliggjorts av den utbredda acceptansen av att nationalstatens gränser sammanfaller med rättssystemets giltighet och legitimitet.

EUROPEISERINGEN och globaliseringen har skapats och styrs fortfarande av en likartad logik. Europeiseringen kan sägas ingå som en del i den mer omfattande globaliseringen och båda processerna leder i olika grad till att skiljelinjer mellan nationellt och internationellt och politik och juridik suddas ut.

Det som vi i dag kallar globalisering, utvecklingen mot en världsekonomi, inleddes någon gång i mitten av 1800-talet. Man kanske kan bestämma ursprunget till 1858, när den första transatlantiska telekabeln togs i bruk. Globaliseringen har i dag nått ett relativt avancerat stadium och fortsätter ändå med accelererande intensitet. En akut fråga är hur staterna skall kunna reglera en alltmer globaliserad ekonomi. Hoten mot staternas suveränitet är många och bekanta: globala finansiella flöden, multinationella storföretag, masskommunikation, informationsteknologi och transportnätverk. Den transnationella handeln, men även det gränslösa utbytet inom områden som kultur, säkerhet, kommunikation och till och med idrott, har ökat mellan staterna, som på detta sätt blivit mer beroende av varandra.

Den globala marknaden konstitueras och styrs av ett komplicerat nätverk av rättsregler. Tolkning och tillämpning av dessa rättsregler sker dagligen av jurister när de författar avtal eller konsulteras om företagsförvärv och investeringar. Varje sekund sker affärstransaktioner och avtalsförhandlingar, som genomsyras av den globala ekonomins juridiska normer och tolkningsprinciper. Nya rättsområden har bildats. Vi har fått en global finansiell rätt som växt fram i samband med transnationella företagsförvärv. Nya områden som IT-rätt, telekomjuridik och överstatlig konkurrensrättsjuridik ställer nya krav på politik och rättsmaskineri. De nya områdena måste anpassas till de gamla i enlighet med juridiska principer. Förändringen av rätten pågår alltså kontinuerligt och producerar ständigt nya regler som måste tolkas.

I Europa har EG:s utveckling från gemenskap till union givit upphov till en överstatlig rättsbildning som är direkt tillämplig i medlemsstaterna och som måste förenas med nationella regler. För att besluta om och administrera regelsystemen finns mäktiga byråkratier som Europeiska unionens kommission och ministerråd som enligt amerikanskt mönster ständigt utsätts för lobbying av jurister från stora advokatbyråer. Parallellt med denna process har den internationella rätten utvecklats omfattande privaträttsliga regelverk och system för skydd av mänskliga rättigheter. Den nationella rätten har genomgått en genomgripande internationalisering. Nationella system överlappas av europeiska rättssystem som i sin tur överlappas av globala handelsregler. Rättsordningen är inte längre homogen, utan heterogen och dynamisk. Rättens pluralism leder till att regler som tillhör olika system kan tillämpas på samma rättsliga problem. Rätten har blivit ytterligt komplicerad och kräver en hög juridisk specialistkompetens för uttolkning.

Globaliseringen vänder ut och in på vår föreställningsvärld genom att nationalisera internationell rätt och internationalisera nationell rätt. Nationell rätt lagprövas numera i internationella organ som exempelvis EG-domstolen i Luxemburg, och EG-rätt och folkrätt tolkas och tillämpas allt oftare i nationella domstolar. Rättsregler som inte direkt har beslutats av Sveriges riksdag avgör grundläggande politiska frågor med stora återverkningar på statskassa och näringsliv i nationalstaten.

Samtidigt som globaliseringen leder till maktförskjutningar inom staterna anses staterna vara under upplösning. Klassisk diplomati och formella internationella organisationer ersätts med transnationella nätverk av domstolar och mellan- och överstatliga institutioner med makt att bestämma normer. Inom dessa institutioner träffas domare, regeringstjänstemän, företagsledare, tjänstemän och intressegrupper för att koordinera politik och smörja rättsmaskinerier, som är konstruerade för att effektivt generera och verkställa gemensamma strategier. I jämförelse med mellanstatligt samarbete är dessa normgivningsprocesser och rättsmaskinerier snabba, flexibla och effektiva. I dessa nätverk sammansmälter juridik och politik. EU-kommissionen fattar till exempel beslut om att stämma medlemsstater när deras politik strider mot den gemensamma marknadens hörnpelare: fri rörlighet och fri konkurrens. En aktuell fråga är EU-kommissionens attack på spelmonopolen i Tyskland, Italien, Nederländerna, Danmark, Sverige, Finland och Ungern. En annan är EU-kommissionens åtgärder mot bank- och energisektorerna för brott mot konkurrensreglerna.

Rätts- och statsvetenskapliga studier av rättstillämpning i författningsdomstolar och mellan- och överstatliga domstolar har tydligt visat att domarens och lagstiftarens roller i normbildningsprocessen har blivit allt svårare att åtskilja med hjälp av traditionella maktindelningsteorier.

Parallellt med att politiken juridifieras på en överstatlig och

global nivå pågår en liknande utveckling på nationell nivå. Domstolarna har fått en allt viktigare roll i statsskicken. Den formalistiska, bokstavstolkande domaren har gått ur tiden i takt med att dynamisk och kreativ konstitutionell rättstillämpning vuxit sig stark. I Europa hör rättsskapande författningsdomstolar till vardagen. Lagprövningen har fått ytterligare utbredning genom domstolar på internationell nivå. Europadomstolen i Strasbourg har till uppgift att slå ner på brott mot de mänskliga rättigheterna och i Luxemburg finner vi EG-domstolen, känd för sin dynamiska lagtolkningsstil. EG-domstolen söker inspiration i generella fördragstexter och formulerar rättsskyddsprinciper som vänder upp och ner på det sedvanliga förhållandet mellan den enskilde och staten. Svenska medborgare har nu fått kraftigt ökade rättsliga möjligheter att skydda sina rättigheter och att få skadestånd av staten, om den begår brott mot dessa EG-domstolens domarskapade rättsprinciper.

Genom lanserandet av principen om effektivt skydd för enskildas EG-rättigheter har EG-domstolen juridifierat EG:s politikområden. Ingen fråga som rör EG-rättigheter kan undandras de nationella domstolarnas jurisdiktion. Det finns ingenting som kan klassificeras som rent politiska frågor – allt är "justiciable". Allt från offentliga monopol och energipolitik till skatt avgörs nu inom ramen för rättsmaskineriet. Politiserade intressekonflikter mals ner i ett rättsmaskineri som försöker ge sken av att resultera i regelbaserade lösningar som är följdriktiga och sammanhängande.

Allt från offentliga monopol och energipolitik till skatt avgörs nu inom ramen för rättsmaskineriet.

Globaliseringen och europeiseringen av juridiken leder till att rättstillämpare och praktiker har blivit tvungna att använda rättsnormer som inte har sitt ursprung i den nationella, politiska församlingen. Staten har därmed delvis förlorat sin monopolställning som främsta och enda lagstiftare. Vi befinner oss i en ordning – eller oordning – som har benämnts "an age of new legal pluralism", en era av ny rättspluralism, där statliga, överstatliga och internationella rättsnormer konkurrerar: regler om fri rörlighet krockar med svensk alkohol- och lotterilag, rättighetskonventioner utmanar svensk förvaltningspraxis.

Typiska fall av normkonkurrens uppkommer i mål där parterna för in folkrättsliga och EG-rättsliga normer parallellt med nationella rättsnormer. Här uppstår inte endast problem när det gäller valet av norm att tillämpa. Man måste ofta också ta ställning till om den nationella domstolen skall begära ett förhandsavgörande från EG-domstolen och låta frågan avgöras i Europa, som skett med den svenska alkoholpolitiken och arbetsrätten i Vaxholmsfallet.

Men hur skall rättens och det juridiska beslutsfattandets krav på koherens, förutsebarhet och logik handskas med uttalat politiska normkonflikter, som aktualiserar det ena eller andra systemets moraliska och politiska legitimitet? Kan principen om EG-rättens absoluta företräde framför nationell, konstitutionell rätt accepteras först när den juridiska och politiska integrationen håller jämna steg, det vill säga när EU som federal stat är en materiell och formell realitet?

Den politiskt orienterade normkonflikten kan inte lösas med juridisk formalism utan tvingar fram omvärderingar av hållningar till centrala rättsteoretiska problem som rättens giltighet och objektivitetsanspråk, rättsnormernas obestämbarhet och vaghet, kraven på rättstillämpningens förutsebarhet och legitimitet samt förhållandet mellan politik och juridik. Rättssystemet öppnas upp.

ETT UTTRYCK SÄGER: "It's not all right in theory, because it won't do in practice." Men trots att verkligheten genomgår genomgripande förändringar försöker nationellrättsligt orienterade metod- och teoririktningar med avstamp i 1800-talet fortfarande lansera teorin om rätten som ett sammanhängande och avgränsat system av normer, som genom bundna lagtolkningsmetoder har anspråk på monopol när det gäller lösningen av juridiska problem.

Det händer dock ganska ofta att begåvade studenter ifrågasätter rättens och den juridiska argumentationens autonomi och auktoritet. Hur kan juridisk argumentation anses åtskild från

etisk, moralisk och politisk diskurs? Varför skulle juridisk argumentation vara en unik metod för att nå korrekta slutsatser? Juridisk argumentation utgör ju endast en diskurs som utövas av jurister, som kanske vet mer om rättsnormer, behärskar tolkningsmetoder bättre och generellt är mer tränade att lösa normkonflikter och utfylla luckor i rättssystemet än andra. Men dessa färdigheter är endast en sorts argumentationsteknik. Det finns helt enkelt inte en korrekt juridisk lösning som kan åtskiljas från en korrekt moralisk eller politisk lösning på ett rättsligt problem.

Rättsdogmatiken understryker betydelsen av att varje rättssystem bevarar och förstärker sin enhet. Detta kan emellertid endast ske om rättsvetarnas arbeten och domarnas rättstillämpning bygger på en gemensam ideologi och rättsuppfattning när det gäller "rättskällorna" och deras användning. Vi måste alla tala samma språk. Men räcker det? Rättssystemets enhet vilar på en idé om att domarna (och rättsvetarna) upplever att de är bundna av samma rättskällor och tolkningsprinciper. Men är denna utgångspunkt giltig i ett globaliserat och europeiserat rättssamhälle som ständigt är under förändring?

Härleds EG-rättens giltighet och legitimitet från EG-rätten själv eller från nationell konstitutionell rätt? För att avgöra detta måste domaren eller rättsvetaren ta ställning till vilken materiell justifieringsgrund som är korrekt, det vill säga vilken moralisk, politisk och etisk legitimitet som finns hos olika underlag för argumentation. Normkonflikter, liksom överlappande normer, sätter fokus på premisserna för tolkning och rättfärdigande i juridiken. Rättsvetenskapens intresse för dessa frågor borde därför vara stort. Så är också fallet med den amerikanska rättsvetenskapen, där intresset för tolkning och juridisk argumentation har upplevt en renässans. I USA finns en rättsrealistisk tradition som alltid har tagit sammanblandningen av juridik och politik på allvar. Forskningen har alltid intresserat sig för vad domaren egentligen gör med lagen och de subjektiva värderingarnas roll i rättstillämpningen.

Det kan därför tyckas märkligt att europeiska rättsvetare inte har ägnat nämnvärt intresse åt exempelvis EG-domstolens stra-

Rättssystemets enhet vilar på en idé om att domarna (och rättsvetarna) upplever att de är bundna av samma rättskällor och tolkningsprinciper. Men är denna utgångspunkt giltig i ett globaliserat och europeiserat rättssamhälle ...?

tegi att "konstitutionalisera" EG-fördraget genom dynamisk lagtolkning. EG-domstolen har genom tolkning utvecklat nya principer, begrepp och doktriner som har förändrat förutsättningarna för rättsvetare, rättstillämpare och praktiker. Exempel på sådana principer som kommit att omstöpa de nationella, konstitutionella systemen är principen om EG-rättens företräde och principerna om enskildas rättsskydd i förhållande till staten.

När domaren utnyttjar sitt tolkningsutrymme, det vill säga sin auktoritet att välja mellan två eller flera tänkbara alternativ, måste han hålla sig inom rättens gränser. Men hur bestäms och avgränsas det rättsliga från det moraliska och politiska? Hur skiljer man juridiska argument från icke-juridiska? Frågeställningarna hör till rättsteorins och rättsfilosofins mest omdiskuterade problem. Om rättsregler är vaga språkliga enheter som ständigt är föremål för tolkning uppkommer problem med att skilja mellan rätt och moral, politik och juridik.

Samtidigt som domaren brottas med tolkningsproblem som beror på rättsnormernas vaghet och obestämbarhet finns ett krav på att slutsatsen, domen, skall passa in i det juridiska systemet. Den skall ta hänsyn till tidigare praxis för att leva upp till krav om förutsebarhet. Den får inte heller ligga alltför långt från lagens ordalydelse. Lagens adressater, medborgarna, har ju antagligen inrättat sitt beteende efter hur normen uppfattas i vanligt språkbruk. Tolkningen måste också uppfattas som juridiskt korrekt och får inte heller stå i strid med andra normer. En lagregel kan till exempel inte stå i strid med en överordnad grundlagsregel. Sammantaget skulle dessa krav kunna sammanfattas som att tolkningen måste anpassas till det juridiska sammanhanget. Allt detta är *interna krav*, inom det juridiska systemet.

Men i ett öppet rättssystem som ständigt samspelar med det övriga samhället ställs även *externa krav*. Domarens tolkning

måste upplevas som rättfärdig och godtagbar av medborgarna, det vill säga vara legitim. Det innebär inte endast att beslut måste harmoniera med tidigare beslut, utan även att de skall vara rättfärdiga och förankrade hos omgivningen.

UR ETT HISTORISKT PERSPEKTIV har de europeiska rättssystemen delvis erhållit sin legitimitet och auktoritet från rättsvetenskapen och dess uttolkare. Den juridiska auktoriteten har baserats på en "vetenskaplig" tolkning av lagen av en auktoritativ, rättsvetenskaplig elit. Rättens "vetenskaplighet" och legitimitet upprätthölls av professorer i toppen av hierarkin.

Man gjorde åtskillnad mellan dem som praktiserade juridik och dem som skapade och tolkade rätt. Praktikerna, som hade daglig kontakt med den juridiska verkligheten, ansågs lägre stående än de ledande akademikerna. De senare såg sig som tempelväktare, verksamma inom den "rena juridiken" och isolerade från verkligheten. De kom dock från den sociala och ekonomiska eliten och upprätthöll starka personliga relationer med sina jämlingar där. De juridiska *honorarios* som var auktoriserade att "uttala rätten" var en begränsad skara. Även om de var självständiga från affärsvärlden blev dessa rättsorakel rikligt belönade av förmögna klienter som var beredda att betala för deras auktoritativa utlåtanden. Juridikens hierarkiska struktur och arbetsfördelning innebar att rättsoraklen ändå kunde upprätthålla bilden av att vara åtskilda från verkligheten med dess sociala klyftor och kommersiella aktiviteter. Rättsoraklernas prestige och den skimrande auran av objektivitet och neutralitet som omgav rättsvetenskapen gav samtidigt legitimitet till den rådande ordningen och gynnade därmed de krafter som förespråkade status quo i samhället.

Rättsoraklernas storhetstid tog slut parallellt med att affärsjuridiken europeiserades och globaliserades. Framväxten av en "Europarättsmarknad" som involverade praktikerna i företagsförvärv, fusioner, investeringar och kapitalanskaffning förändrade villkoren för rättsvetarna. Marknadsvärdet av de gamla oraklernas rättsutlåtanden minskade i takt med att fler aktörer gjorde entré på banan. Marknaden var inte längre i behov av långa och teoretiskt avancerade utlåtanden i den rena rättsteoritraditionen. I stället behövde man mer fallstyrda utredningar om de sakomständigheter och problem som uppkom i den dagliga konsultverksamheten. Rättsvetaren skulle nu agera "bollplank", skriva korta pm och integreras i den löpande konsultverksamheten. Han eller hon förväntades inte bara känna till "gällande rätt" utan även förstå sig på affärsvärldens behov och kunna samarbeta med ekonomer, skattejurister och revisorer.

Europeiseringen och globaliseringen av juridiken ledde naturligt till bildandet av stora multinationella advokat- och juristfirmor. För att kunna profitera på en marknad som präglas av handel och social interaktion över gränserna och för att möta konkurrensen från stora amerikanska juristfirmor, har det i länder som Nederländerna och Storbritannien bildats stora juristfirmor med Europa och övriga världen som verksamhetsfält. Mellan 1985 och 1990 fördubblades antalet jurister på Storbritanniens 20 största advokatbyråer. Samma utveckling men i mindre skala ser vi nu på den svenska juristmarknaden. Flera av de gamla anrika affärsjuridiska advokatbyråerna har nu antingen gått samman med nordiska eller europeiska partners eller förvärvats av stora amerikanska jurist- eller revisionsbyråer.

Rättens politisering och politikens juridifiering har givit marknadsaktörerna ypperliga möjligheter att i ökad utsträckning använda de judiciella processerna som ett medel att nå ekonomiska och politiska fördelar. Man är numera medveten om att domstolar kan överpröva den politiska vilja som uttrycks i lagar beslutade av parlament. Marknadsaktörerna väljer att processa i de fall de potentiella vinsterna med en överprövning uppväger kostnaderna. Till exempel tjänar ägarna ett antal miljoner för varje dag som Barsebäcksreaktorn producerar el. Det förefaller därmed rationellt för marknadsaktörer att engagera rättsvetare från juridiska fakulteter för att få till en överprövning av politiska beslut. De potentiella vinsterna överväger ofta med råge kostnaderna för rättsutredningar och rättsutlåtanden. De anlitade experternas utlåtanden införlivas sedan i en medveten rättspolitisk strategi där den judiciella processen intar en central roll. (Se Maria Bergströms artikel här intill.)

Experterna tar emellertid vissa risker när de låter sig enrolleras i denna kampanj. Den traditionella separationen mellan

vetenskap och marknad, rättsvetenskap och politik riskerar att suddas ut. Experterna blir till policyinstrument. De formulerar de bästa tänkbara juridiska argumenten för sin klients sak och riskerar medvetet eller omedvetet att tappa "objektivitet". Professorn går från vetenskapligt rättsorakel till praktikerprofessor och vidare till en typ av politikprofessor. Det faktum att rättsvetarna engageras och betalas av partsintressen gör det viktigt att hålla isär forskning och partsinlagor.

Om denna beskrivning av rättsvetarnas tillvaro överensstämmer med verkligheten infinner sig en rad viktiga frågor: Innebär rättsvetarnas involvering i affärsvärlden ett äventyrande av rättsvetenskapens status som vetenskap? Innebär marknadsorienteringen att praktikerprofessorn får mindre och mindre tid att ägna sig åt djuplodande rättsvetenskaplig forskning? Innebär globaliseringen en "braindrain" av de juridiska fakulteterna? Eller tillför praktikerprofessorn nya erfarenheter som gör att den juridiska forskningen och undervisningen berikas?

VI MÅSTE FRÅGA OSS vad vi kan och bör förvänta oss av rättsvetare och domare i framtiden. Vilken roll spelar de i samhället? Hur skall vi förhålla oss till domstolsavgöranden och rättsutlåtanden? På vilken grund kan vi rikta kritik mot rättsakter? Svaren på dessa frågor får inte bara konsekvenser för juridiken och politiken utan för hela samhället. I förlängningen påverkar det bärigheten i idén om den liberala rättsstaten, som förutsätter en

separation mellan det objektiva (rätten) och det subjektiva (politiken). Verkligheten tillåter knappast att vi upprätthåller bilden av den "rena rättsteorin", med dess anspråk på klar åtskillnad mellan rätt och politik, på rättsvetenskaplig auktoritet vilande på systemets inre logik och sammanhang samt på att domaren, med hjälp av "bundna" lagtolkningslärar, i princip alltid kan finna värderingsfria lösningar på problem genom referenser till rättsystemet. Vi kan heller inte låta affärsvärldens eller det praktiska rättslivets behov ta över, och överbetona rättsstoffets praktiska tillämpning och lämna teorin därhän. På sikt riskerar detta att leda till en marginalisering av rättsvetenskapen.

Dagens rättsvetenskapliga forskning har visat att rättssystem och normstrukturer är komplexa, motsägelsefulla och oförutsägbara och detta bör också avspeglas i samhällsdebatten. Ingen är betjänt av en falsk rättsideologi som syftar till att skapa ordning i ett system som befinner sig i "oordning". Rättsteorin måste anpassas till verkligheten.

För att framtidens jurister skall vara skickade att möta den nya verkligheten behöver de en ökad teoretisk medvetenhet. Det blir då lättare att förstå praktiken. Vad vi på juristutbildningen behöver är alltså inte mindre teori, utan mer. Med ökade teoretiska insikter kommer också ett ökat självförtroende i förhållande till omgivningen. Juristen får därmed förutsättningar att spela en större och mer konstruktiv roll i diskussionen om demokratis, ekonomins och politikens framtida utveckling. ■

Domstolsprocesser har blivit ett allt vanligare sätt att nå politiska mål

PRESSURE THROUGH LAW | Intressegrupper, företag och enskilda har genom EU-rätten fått ökade möjligheter att påverka – på gott och ont för demokratin.

Minns någon Erin Brockovich? I amerikansk film finns en omfattande mytbildning kring möjligheterna att påverka samhället och politiken genom juridiken. Också i verkligheten finns otaliga exempel på att intressegrupper och företag använder domstolsprocesser som en del av en politisk kampanj. Detta anses ofta typiskt för det processvänliga USA, och möjligen även Storbritannien som har samma typ av rättssystem, så kallad *common law*. I övriga Europa föreställer vi oss gärna att vi har helt andra traditioner, genom vilka gränsen mellan juridik och politik fortfarande upprätthålls.

Men det är hög tid att vi omprövar vår självbild. I dagens samhälle ser vi fler och fler bevis på att domstolarna också i det kontinentala Europa "utnyttjas" för att påverka. EU har medfört en mängd nya möjligheter till *pressure through law*, påverkan genom juridik för att uppnå politiska mål. Detta används av kommersiella och ideella grupper på lokal, nationell och internationell nivå. Men medan lobbying, påverkan av politiska beslutsprocesser, är en väldokumenterad före-

Av
Maria Bergström

Jur. dr vid European University Institute i Florens. Lärare och doktorand i europeisk integrationsrätt vid Stockholms universitet. Hennes pågående avhandlingsarbete handlar om *pressure through law*. Deltar också i ett forskningsprojekt som utvärderar den svenska förvaltningsmodellen från ett EU-rättsligt perspektiv.

else saknas mer systematiska studier av juridiska påverkansmöjligheter inom EU. Vad har olika grupper att vinna på en domstolsprocess? Hur drar de nytta av juridisk argumentation och domstolsförfaranden? Vilka krav ställer möjligheten att påverka genom juridik på de aktiva grupperna å ena sidan och rättssystemet å den andra?

Det är sannolikt att svaren på dessa frågor kommer att skilja sig markant från den vanliga synen på domstolsprocesser. Traditionellt sett är domstolarnas roll att döma i faktiskt uppkomna tvister mellan två parter. När det gäller *pressure through law* kan förhållandet mellan parterna se annorlunda ut, och den enskilde domaren har att ta ställning till en långt vidare – och politisk – betydelse av målet.

Även i Sverige finns numera många exempel på påverkan genom juridik. Ett flertal uppmärksamade processer kring byggandet av Öresundsbron bidrog till att skapa opinion i frågan. De rättsliga processerna var utdragna och refererade till en kombination av svenska och EU-rättsliga regler. Byggprojektet försenades möjligtvis men stoppades inte. Ett mer aktuellt exempel är dragningen av Botniabanan genom det fågelrika Umeålsdeltat. Banverkets beslut om Botniabanas sträckning överklagades till regeringen, som avslog

överklagandet. En person ansökte därefter om rättsprövning av regeringens beslut. Den 1 mars 2006 förklarade emellertid Regeringsrätten att regeringens beslut ska stå fast. Ärendet ligger också på EU-kommissionens bord.

Ingen kan väl ha undgått den svenska monopolfrågans behandling i domstolarna. I ett antal domstolsprocesser har den svenska rättsordningen utmanats med hjälp av EU-rättsliga regler, som i fallet Franzén och systembolagets monopol, Hanner och apoteksmonopolet samt utländska företag som Unibet

FAKTA | Juridisk påverkan i historien

Historiskt sett har påverkan genom juridik åtskilliga gånger resulterat i genomgripande förändringar. Ingen skulle väl omedelbart dra paralleller mellan domstolsprocesser och avskaffandet av slaveriet i USA eller införandet av kvinnlig rösträtt i Storbritannien. Emellertid var det just i slaverifrågan som intressegrupper aktivt började använda sig av domstolar som instrument för att påverka. Domstolsprocesser blev därmed en central del av en mer allmänt förd politisk kampanj.

Kampen för kvinnlig rösträtt i Storbritannien är ett liknande exempel på det komplicerade samspelet mellan domstolsprocesser och politiska beslutsprocesser i folkvalda parlament. Efter upprepade förluster i domstolarna tvingades kvinnorörelsen tillbaka till den politiska debatten i parlamentet. Där hade de emellertid inte heller någon framgång. Som sista utväg utnyttjades därför domstolsprocesser igen, trots upprepade förluster, på grund av den offentliga uppmärksamhet dessa gav upphov till. Se pionjärboken om *pressure through law*: Carol Harlow & Richard Rawlings, *Pressure through Law*, London: Routledge 1992.

MARIA BERGSTRÖM

och Ladbrokes och det svenska spelmonopolet. Ett flertal mål ligger för närvarande hos Högsta domstolen, som också begärt förhandsavgöranden från EG-domstolen när det gäller hur EU-rätten egentligen ska tolkas i dessa frågor.¹

VISSA MÖNSTER kan i dag urskiljas i ett flertal europeiska länder, inte minst i Sverige, efter EU-inträdet. EU:s regelverk ger intressegrupper och företag en möjlighet att angripa nationella regler som står i strid med EU-rätten. Ur ett EU-perspektiv kan de nationella reglerna anses strida mot EU:s regler om fri rörlighet för varor, personer, tjänster och kapital eller på andra sätt otillbörligt missgynna personer eller företag från andra EU-länder. Det EU-rättsliga systemet möjliggör dessutom en kontroll av lagenligheten, det vill säga en lags överensstämmelse med andra, högre stående lagar, inte bara i nationell rätt utan också inom delar av EU-rätten.

Ett framträdande exempel på pressure through law är alla turerna kring EU:s så kallade tobaksreklamdirektiv.² Den brittiska hälsolobbyn, med föreningen ASH i spetsen, försökte under ett flertal år få till stånd ett inhemskt förbud mot tobaksreklam. När detta inte kunde uppnås med hjälp av nationella, politiska beslutsprocesser styrdes kampanjen över till det EU-rättsliga planet. Omfattande annonskampanjer genomfördes för att uppmana EU-kommissionen i Bryssel att ta första steget mot ett förbud.

På den motsatta sidan arbetade tobaksbolag, reklambyråer och deras respektive organisationer. Deras verksamhet skedde delvis i det fördolda. I förgrunden fanns i stället den brittiska föreningen FOREST, till 95 procent finansierad av tobaksbolagen, som sade sig arbeta för medborgerliga rättigheter. Det ger en antydning om hur svåröverblickbara olika politiska intressen kan vara kring domstolsprocesser samt att pressure through law och lobbying ofta är intimt förknippade med varandra.

År 1989 lade kommissionen fram ett första direktivförslag, men den nödvändiga majoriteten kunde inte uppnås av medlemsstaterna. I typiska "nej-länder", som Tyskland, Danmark och Storbritannien, fortsatte tobakslobbyns kampanjer för att upprätthålla den blockerande minoriteten så att direktivet inte skulle kunna antas. I Danmark utsågs populära personer som talesmän för tobakslobbyen. I Storbritannien fortsatte FOREST sitt arbete, medan tobaksindustrin finansierade juridiska expertutlåtanden för att understödja sin ståndpunkt. Inte förrän labour kom till makten i Storbritannien 1997 kunde EU:s med-

Marlboroman med darr i benen. Turerna kring EU:s tobaksreklamdirektiv är ett praktexempel på påverkan genom juridik. ILLUSTRATION: HANNA DAGERSKOG

lemsländer enas. Inför valet hade labour utlovat ett totalförbud mot tobaksreklam. EU-direktivet antogs med kvalificerad majoritet 1998.

Tidigare hade viss skepsis uttalats om huruvida EU hade kompetensen att införa ett sådant totalförbud mot tobaksreklam. Var inte detta en nationell angelägenhet? Föga förvånande väckte Tyskland en ogiltighetstalan mot direktivet inför EG-domstolen i Luxemburg. Samtidigt processade fyra av världens största tobaksbolag inför brittiska domstolar i samma fråga. Den rättsliga prövningen av tobaksreklamdirektivet togs upp av High Court of Justice och ett förhandsavgörande begärdes från EG-domstolen.³

Även reklamindustrin diskuterade olika processtrategier. Valet stod mellan att processa inför Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna i Strasbourg och EU:s förstainstansrätt i Luxemburg. Det senare alternativet valdes, men talan togs inte upp på grund av de

mycket stränga talerättsreglerna för enskilda på EU-planet.⁴ Enskilda får nämligen endast föra en talan direkt inför förstainstansrätten om de uppfyller vissa snävt ställda kriterier: de måste kunna visa att de är personligen och direkt berörda av en EU-lag, vilket är näst intill omöjligt i praktiken. Tobaksbolagen, som gick via den nationella domstolen och ett förhandsavgörande, valde med andra ord en säkrare väg till EG-domstolen. De olika intressenternas strategier belyser också att det finns en mängd olika sätt att påverka EU-beslut juridiskt.

En mångårig kampanj på såväl nationell som europeisk nivå fortsatte således inför EU:s domstolar. Den 5 oktober 2000 fick strategin för första gången en gynnsam utgång för tobaksindustrin; då ogiltigförklarade EG-domstolen det nyligen antagna direktivet.⁵ Det ansågs alltför långtgående. EG-domstolen specificerade vad som lagligen skulle kunna omfattas av ett liknande direktiv. Kommissionen

var inte sen med att lägga fram ett nytt, mindre långtgående direktivförslag, som senare antogs av rådet och Europaparlamentet.

ATT VINNA TID, skapa opinion och blåsa nytt liv i avgjorda politiska debatter är vanliga syften för påverkan genom juridik. Det finns ytterligare exempel på när politiskt förklarade slag återupplivats inför domstolar, för att slutligen också avgöras av dem. EU-rätten användes exempelvis av den politiska lobby som förgäves försökt upphäva den brittiska lagstiftningen mot *Sunday trading*, affärsverksamhet om söndagar. I åtskilliga domstolsprocesser prövades denna lagstiftnings förenlighet med EU-rätten. Nationella domstolar avkunnade motstridiga domar. Ett flertal förhandsavgöranden begärdes från EG-domstolen. EG-domstolens avgöranden var emellertid svårtolkade, vilket spädde på förvirringen. Slutligen lyckades man övertala den brittiska högsta domstolen att inhämta ytterligare ett förhandsavgörande, trots att frågan redan avgjorts till nackdel för dem som ville tillåta affärsverksamhet om söndagarna. Under den tid som dessa domstolsprocesser drevs runt om i landet kunde större affärskedjor med hänvisning till det komplicerade rättsläget bryta mot den inhemska lagstiftningen och hålla söndagsöppet, med omfattande ekonomisk vinst som resultat.⁶

Processtrategierna innebär i bland att flera grupper tillsammans bildar nätverk för att verka för gemensamma politiska mål. Så har varit fallet vid "Slaget om Mullaghmore" i Irland, som visar hur EU-rätten givit ytterligare dimensioner till det politiska och juridiska agerandet. Ett flertal miljöorganisationer protesterade mot placeringen av ett EU-finansierat turistcenter i den natursköna och ekologiskt mycket känsliga nationalparken Burren. Lokala grupper protesterade i första hand mot själva placeringen av turistcentret. Regionala grupper såg i tvisten en chans att förbättra den nationella beslutsprocessen. Globala grupper ville i första hand få till stånd en prövning av EU-finansieringen av sådana turistcentra. Men även om målen för de enskilda miljöorganisationerna var delvis skilda, sammanföll de i sak.

Efter en nästan tioårig politisk kampanj, under vilken nätverket av olika miljörättsgrupper drivit domstolsprocesser inför såväl irländska som EU-rättsliga fora, nedmonterades det halvfärdiga centret. Området återställdes därefter till sitt ursprungliga skick – till en gigantisk kostnad för de irländska skattebetalarna.⁷ Det var en i flera bemärkelser dyrköpt seger efter ett händelse-

rikt decennium som splittrat både lokalbefolkningen och den allmänna opinionen. Men att stoppa turistcentret var för många miljöorganisationer endast en del av ett större mål. Strategierna för domstolsprocesserna var omsorgsfullt utarbetade. De nationella processerna förde stegvis miljögrupperna mot uppsatta mål. På samma gång kom de nationella domstolarna att fungera som det forum för miljörättsliga argument som grupperna tidigare saknat. Den offentliga uppmärksamhet som en domstolsprocess ger kan ibland vara minst lika eftersträvarvärd som en seger i målet.

I SVERIGE GÄLLER flera exempel på pressure through law miljöfrågor. Utöver Öresundsbron och Botnibanan, som nämnts tidigare, har den så kallade rovdjursfrågan debatterats både lokalt och nationellt. Ett flertal lagändringar har genomförts och domstolarna tar fortlöpande

len. Första gången det hände var i juni 2001, då EG-domstolen konstaterade att Sverige inte hade uppfyllt EU:s badvattendirektiv. År 2004 konstaterade EG-domstolen att Sverige hade underlåtit att uppfylla sina skyldigheter enligt EU:s direktiv om omhändertagande av spilloljor.⁸

Kommissionen handlar ofta på initiativ av just konsument- och miljöorganisationer. Dessa förser kommissionen med aktuell information om missförhållanden i medlemsstaterna. Generellt har emellertid medlemsstaternas genomförande av gemenskapslagstiftningen förbättrats på senare år och antalet nya klagomål till kommissionen har minskat avsevärt. Under 2004 inkom 336 klagomål, vilket kan jämföras med 555 år 2002.⁹

EFTER EXEMPLEN OVAN borde det inte råda något tvivel om att kommersiella och ideella grupperingar verkligen försöker agera politiskt

med andra ord stora resurser och kunskaper. Tillgång till juridisk expertis är av stor vikt och detta, liksom valet av juridiska ombud, kan vara avgörande för utgången i enskilda mål. På det europeiska planet är det generellt sett stora företag som nyttjar möjligheter att påverka genom domstolsprocesser. Det är framför allt vanligt inom vissa branscher, som spel, alkohol, tobak och reklam. Men EU:s regelverk används också många gånger av mindre bemedlade intressegrupper, som med hjälp av avancerad juridisk argumentation motarbetar andra, starkare och politiskt mer välrepresenterade intressen.

Etablerade organisationer och företag med ett flertal kanaler öppna till de politiska beslutsfattarna är generellt sett mindre benägna att använda sig av domstolsprocesser. Processerna upplevs ofta som mycket fientliga av berörda parter och ett ömsesidigt förtroende bedöms som viktigare i det långsiktiga arbetet. Det hindrar dock inte att etablerade organisationer stöttar och finansierar mindre och mer alternativa organisationers processstrategier.

Även enskilda personer får genom EU-rätten större möjligheter att påverka nationell lagstiftning. De kan klaga till kommissionen och föra talan inför EG-domstolen och förstainstansrätten i Luxemburg. Trots mycket begränsade möjligheter för enskilda att föra en direkt talan inför förstainstansrätten, är EG-domstolen tillgänglig genom förhandsavgöranden. Det innebär att målet väcks i en nationell domstol som i sin tur hämtar in ett tolkningsbesked från EG-domstolen.

En EU-lag – förordning eller direktiv – har en oerhört stor genomslagskraft i jämförelse med en enskild, nationell lag. Enhetliga regler inom hela EU kan medföra många fördelar, oavsett om genomförandet är bristfälligt i vissa medlemsstater. På samma sätt blir ett utslag från EG-domstolen gällande

inom hela EU, även om dess rättsverkan är begränsad till vissa omständigheter i det aktuella målet. Från den utgångspunkten är det ofta mödan värt att fokusera på EU-rättslig reglering eller avreglering.

EU-MEDLEMSKAPET förknippas ofta med en ökande distans mellan enskilda och beslutsfattare. Kritiker menar att vi endast har att genomföra regler som utformats i Bryssel och som inte är särskilt väl anpassade till svenska förhållanden. Kritiken är till viss del befogad. Men under vårt mer än tioåriga medlemskap har vi också gradvis fått lära oss de nya spelreglerna. EU-medlemskapet har medfört flera nya möjligheter, även om fokus hittills framför allt har varit på de strukturella förändringar som det resulterat i. Olika EU-regler kan ha stora fördelar för vissa, vilket intressegrupper, enskilda och företag tidigt kommit till insikt om. Inte minst har vårt EU-inträde inneburit en ny måttstock mot vilken vi kan utvärdera och eventuellt modernisera våra nationella regler.

Förhoppningsvis kan kontinuerliga utvärderingar förbättra det totala regelverket samt skärpa våra argument mot mindre önskvärda EU-regler.

Samtidigt måste vi bli bättre på att uppmärksamma och förstå försök att påverka politiken genom juridik. Företeelsen innebär betydande utmaningar för såväl det demokratiska som det rättsliga systemet. Är det ett komplement till eller ett ifrågasättande av den representativa demokratin och den traditionella synen på domstolarnas roll? Vi måste fråga oss hur vi kan få större insyn i processerna och garantera olika intressens och individers jämlikhet inför lagen.

Ett första steg mot en bättre förståelse och utvärdering av fenomenet pressure through law är emellertid att vi uppmärksammar dess existens i dagens Sverige. ■

Att vinna tid, skapa opinion och blåsa nytt liv i avgjorda politiska debatter är vanliga syften för påverkan genom juridik.

ställning till enskilda åtal för påstådda jaktbrott. Grupper som Riksföreningen hänsynsfull jakt arbetar för att skydda enskilda rovdjur samt hela lo- och vargstammen. EU:s regelverk återopas ofta som stöd. Huvudargumentet är att den svenska lagstiftningen, eller tillämpningen av den, strider mot EU-rätten. Vid sidan av traditionell lobbying av Naturvårdsverket, regeringen och riksdagen informerar de aktiva grupperna EU-kommissionen om den aktuella situationen. I dessa fall kan klagomål till kommissionen närmast jämföras med en inhemsk JO-anmälan.

Det har också hänt att Sverige har blivit fälld för ofullständigt genomförande av EU-direktiv gällande miljön efter det att kommissionen fört upp frågan inför EG-domsto-

med hjälp av juridik, även i Sverige och i det kontinentala Europa. EU-rätten har medfört en mängd nya påverkansmöjligheter. Domstolar kan vara en ingång till politiska beslutsprocesser. De fungerar som alternativa forum för offentlig uppmärksamhet. Med hjälp av EU-rätten kan avgjorda lagstiftningsärenden återupptas eller utmanas. Politiska processer kan förhalas. Men påverkan genom juridik förutsätter också ofta avancerade strategier, med omsorgsfullt valda forum, bakgrundstexter – ett konkret fall kring vilket en rättsprocess kan väckas – och talesberättigade personer, företag och/eller organisationer i vilkas namn målet förs. För att starta en process krävs någon som är direkt berörd av fallet.

Påverkan genom juridik kräver

Fotnoter:

1 Se exempelvis mål C-432/05 Unibet mot JK, EUT 2006, C 36, s. 23. Avseende privatimport av alkohol, se också mål C-170/04 Rosen-gren med flera mot Rikssåklaren, EUT 2004, C 156, s. 4, samt mål C-186/05 kommissionen mot Sverige, EUT 2005, C 171, s. 8.

2 Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/37/EG av den 5 juni 2001 om tillnärmning av medlemsstater-

nas lagar och andra författningar om tillverkning, presentation och försäljning av tobaksvaror, EGT L 194, s. 26, sedermera ogiltigförklarad av EG-domstolen genom dom av den 5 oktober 2000 i mål C-376/98 Tyskland mot Europaparlamentet och rådet, REG 2000, s. I-8419, och ersatt av Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/33/EG av den 26 maj 2003 om tillnärmning av medlemsstaternas lagar och andra författningar om

reklam för och sponsring till förmån för tobaksvaror, EUT L 152, s. 16.

3 Domstolens dom den 5 oktober 2000 i mål C-74/99 The Queen mot Secretary of State for Health med flera. Ex parte: Imperial Tobacco Ltd med flera (Imperial Tobacco Ltd, Gallaher Ltd, Rothmans (UK) Ltd och British American Tobacco Investments Ltd), REG 2000, s. I-8599.

4 Förstainstansrättens dom den 27 juni 2000 i förenade målen T-172/98, T-175/98-T-177/98 Salamander AG, Una Film "City Revue" GmbH, Alma Media Group, Davidoff m. fl. mot Europaparlamentet och Rådet, REG 2000, s. II-2487.

5 För en rättsfallskommentar på svenska, se M. Byström, Precisering av EG:s kompetens: formulering av problem utan lösning i sikte? ERT 2001 s. 92.

6 Den så kallade Sunday trading-sagan. Se vidare bland andra A. Arnulf, "What Shall We Do on Sunday?", *European Law Review* 1991 16(2): 112-124, och R. Rawlings, "The Eurolaw Game: Some Deductions from a Saga", *Journal of Law and Society* 1993 20(3):309-340.

7 Se vidare M. Byström, Slaget om Mullaghmore, ERT 2000 s. 193.

8 Se dom den 14 juni 2001, mål C-368/00 kommissio-

nen mot Sverige, REG 2001, s. 4605 samt dom den 30 mars 2004, mål C-201/03.

9 Totalt 336 under 2004 jämfört med 555 under 2002. Kommissionens årsrapport om kontroll och tillämpning av gemenskapsrätten (2004) av den 23 december 2005, KOM(2005)570 slutlig.

Världens regelsamlingar blir aldrig fastare än ordnade moln

DRÖMMEN OM ENHET | Världens juridiska komplexitet behöver struktureras men kan inte förenhetligas.

För att undvika både allmänt kaos och en hegemonisk rättsordning framtvungad av den starkaste krävs en alternativ juridisk ordning på global nivå, som kan ordna komplexiteten utan att undertrycka den, det vill säga förvandla den till en "välordnad pluralism". En sådan kan inte genomföras annat än till priset av djupgående förändringar. För juristernas del kan man nästan tala om en kulturrevolution.

Drömmen om juridisk enhet har löpt genom seklerna och korsat kulturgränser. Den var spridd också i västerlandet, från Vitorias *civitas maxima* på 1600-talet till Giambattista Vicos "stora nationsstat" och Immanuel Kants kosmopolitism på 1700-talet. Men de hade inga illusioner. Vico underströk att nationerna visserligen tycks följa en gemensam kurs, men att "isomorfi inte är detsamma som synkroni: i ett givet ögonblick av världshistorien samexisterar nationer som inte befinner sig i samma utvecklingsstadium" (*Scienza Nuova*, 1744). Kant avvisar eftertryckligt hypotesen om en världsomspännande republik, som enligt hans mening skulle kunna bli ett fruktansvärt tyranni. Senare tog drömmen juridisk form i Eugène Lermainers föreläsningar på Collège de France (1831–1849) och fick en nästan lagteknisk utformning på Pariskongressen i augusti 1900. Experter på komparativ juridik diskuterade möjligheterna att vetenskapligt frilägga en "gemensam rätt för den civiliserade mänskligheten" genom att analysera de befintliga systemen. Men det rörde sig om en gemensam rätt "med variabelt innehåll".²

Bakom en försiktig terminologi (enhet eller stor enhet, kosmopolitism och evig fred, nationsstat, gemensam rätt) låg en önskan att omformulera det eleganta uttrycket "motstridig överensstämmelse" (Pico della Mirandola efter Horatius: *rerum concordia discors*) i syfte att inte blanda samman ordning och uniformitet, det gemensamma och det identiska.

Distinktionen är för övrigt nödvändig inte enbart av filosofiska utan även av praktiska skäl. De nationella systemen motsätter sig nämligen integration i en internationell rättsordning som skulle framtvunga uniformitet, vilket vi har sett även i Europa. Ändå har de förlorat en stor del av sin autonomi och de grundläggande valen har gjorts på internationell nivå,⁴ och då inte bara av representanter för stater utan även av enskilda aktörer, framför allt multinationella företag, som konkurrerar med staterna genom att utforma egna normer, så kallad självreglering.

Av

Mireille Delmas-Marty

Professor vid Collège de France och en av Frankrikes mer framstående intellektuella, rättsvetare med internationell renommé. Hon är aktuell med böckerna *Les forces imaginantes du droit: Tome 2, Le pluralisme ordonné* (2006) och *Pour un nouvel imaginaire politique* (antologi 2006, tillsammans med bland andra Edgar Morin).

Översättning: Svante Hansson

Även om staten förblir den "fundamentala" och viktigaste normproducenten, är den inte längre ensam aktör i den internationella rätten och dess territorium är inte det enda normrummet.

Ur dessa spänningar mellan det offentliga och det enskilda, det nationella och det globala, växer det fram fragment av en gemensam rätt som undergräver det schema som ställde universalism mot relativism. Den senare förutsätter en självständighet för varje system, vilken i realiteten minskar på grund av växande interdependens; universalismen utgår å sin sida från att den internationella normen går före den nationella, vilket ibland är inskrivet i texterna, men sällan fungerar i praktiken. Det är därför de betydelsefatta orden i det juridiska vardagsspråket – ord som ändå är så användbara, som rättsordning eller system, hierarki eller autonomi – har svårt att göra reda för den komplexitet som samtidigt påverkar alla delar av det juridiska fältet.

I själva verket mångfaldigas de juridiska *integrationsprocesserna*, samtidigt som de lösgör sig från hierarkiprincipen, med risk för minskad förutsebarhet och större godtycke. Därmed får domstolar och regleringsmyndigheter en styrande makt.

Organisationsnivåerna splittras i och med att antalet internationella, regionala eller globala organisationer växer och blir mer sektorsinriktade, till exempel inom mänskliga rättigheter, handelsrätt och miljö rätt. Detta är till nackdel för helhetens sammanhang och konsekvens. Den geografiska och tematiska splittringen gör det visserligen möjligt att kringgå hinder; när en konvention inte ratificeras på FN-nivån kan man införa samma bestämmelser på en annan nivå, vilket man till exempel har gjort i fråga om korruption. Men detta har till följd att det rättsliga området skiljs från statens territorium och att antalet normer och jurisdiktioner mångfaldigas, vilket i sin tur är en källa till blockeringar och godtycke.

Slutligen ökar *utvecklingstakten*, en källa till instabilitet som rättsutvecklingen för-

söker bemästra utan att lyckas hindra att avvikelser uppstår mellan olika normsamlingar. Instabiliteten kan spela en roll för att rätta till fel, men den kan också få olyckliga följder om avvikelserna mellan olika sektorer är för stora.

För att få en idé om hur en "välordnad pluralism" skulle kunna se ut behöver vi titta närmare på de utvecklingstendenser inom juridiken som har nämnts ovan: integrationsprocesser, organisationsnivåer och utvecklingstakten. Studiet av komplexiteten kan medverka till att synliggöra de faktorer, både gynnsamma och ogynnsamma, som formar konturerna till en framtida världsordning.

LÅT OSS BÖRJA MED den skenbart mest abstrakta frågan, den juridiska integrationsprocessen. Ingen världsomspännande rättsordning är möjlig utan ett minimum av gemensam rätt och följaktligen en minimal integration av normer och jurisdiktioner. Men hur skall vi definiera och garantera detta minimum?

På nationell nivå är de normativa systemen, åtminstone skenbart, vertikalt ordnade efter en princip om normhierarki (infralegislativ, legislativ och konstitutionell) som garanteras av jurisdiktioner som är hierarkiserade på motsvarande sätt. På den internationella, regionala eller globala nivån däremot gäller ett mer sammansatt spel av vertikala relationer, som mellan nationell och internationell nivå, och horisontella relationer, i form av "möten" utan hierarki, till exempel mellan EU-rätt och den europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna, eller mellan Världshandelsorganisationen och FN.

En verklig enhet på internationell nivå skulle kräva att mänskligheten kunde konstrueras som ett verkligt rättssubjekt, vilket skulle möjliggöra brott mot mänskligheten, mänsklighetens gemensamma arv eller gemensamma egendom. Men denna förutsättning är långt ifrån uppfylld, vilket framgår av att rubriceringen "brott mot mänskligheten" saknas i straffrätten i många länder och av motståndet mot att inrätta en internationell brottmålsdomstol. Också på regional nivå i områden som redan är starkt integrerade, som Europa, finns det många konfliktfrågor som inte kan förenhetligas i första taget, inte minst i fråga om sociala rättigheter eller i frågor med anknytning till moral och religion, som abort, hädelse och användning av religiösa symboler.

Det är därför man för det mesta nöjer sig med en smidigare harmoniseringsprocess. Medan *enhet* innebär att man inför

precisa regler som staterna är skyldiga att följa på samma sätt, betyder *harmonisering* att man närmar sig varandra kring gemensamma principer men bevarar staternas rätt till ett visst mått av olikhet.

I praktiken finns det många lagstiftningsmetoder som har som gemensamt syfte att undvika uniformitet utan att för den skull avstå från integrationsmålet. Detta gäller till exempel *subsidiaritetsprincipen*, som innebär att den övernationella normen har företräde endast om den nationella rätten inte är effektiv. Ett annat exempel är den *komplementaritetsparagraf* som införts i stadgarna för den internationella brottmålsdomstolen (Romfördraget 1998). Dess verkliga innebörd är att ge denna domstol en subsidiär kompetens, som träder i kraft endast om den stat som normalt skulle vara kompetent varken kan eller vill döma i målet.

Men smidigheten gäller också tolkningsmetoder av det slag som till exempel den Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter har utvecklat och som kan leda till integration, eftersom den inte bara ger varje stat ett mått av frihet utan också drar en gräns, en "kompatibilitetsströskel" som inte får överskridas.

Så ålägger till exempel den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter de europeiska staterna att reglera användningen av telefonavlyssning av respekt för privatlivets helgd. Detta leder till integration, eftersom staterna är skyldiga att respektera de europeiska normerna och kommer att straffas om de bryter mot dem. Men integrationen är pluralistisk, för den nationella bedömningsmarginalen gör att domstolen tillåter skillnader mellan länderna i fråga om villkor och kontrollmetoder: en domstol i Storbritannien, en självständig förvaltningsmyndighet i Frankrike, en parlamentarisk kommission i Tyskland.

Bedömningsmarginalen, som är uttalad i den europeiska människorättsdomstolens fall, kan också vara underförstådd, i synnerhet när EU-domstolen granskar de bestämmelser enligt vilka en stat kan återropa nationell lag och ordning för att avvika från den europeiska normen, till exempel för att av offentliga hälsoskäl begränsa spridningen av vissa varor med ursprung i EU.

Gemensamt för de metoder som reducerar integration till en harmonisering är att de förenar principen om den internationella normens företräde med upprätthållande av nationella olikheter och därigenom medverkar till framväxten av en pluralistisk, gemensam rätt.

Det krävs emellertid också att det finns kontrollmekanismer, antingen domstolar, som den europeiska domstolen om mänskliga rättigheter och EU-domstolen, eller institutioner av annan art, som OECD:s grupp för gemensam utvärdering. Utan kontroll är harmoniseringen bara ett sken och den juridiska integrationen ett inbillningsfoster. Man kan se detta i fråga om instrumenten för skydd av de mänskliga rättigheterna. Det tog åtskilliga år och många fällande domar i Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter innan Frankrike och dess europeiska

grannar började föra in den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter i den nationella rätten. Problemet är att det inte finns någon sådan domstol på global nivå och att alla regioner inte har skaffat sig en.

Men även i de fall där det finns en kontrollmekanism måste man ta hänsyn till egenarten i varje process. Medan förenhetligande inför en sträng hierarki och inte ger någon större makt åt domstolarna, åtföljs harmonisering av en partiell överföring av makt till normmottagaren – först den europeiska domstolen, sedan de nationella myndigheterna – som därigenom bidrar till att bestämma normens innebörd.

En sträng hierarki är en garanti för den juridiska säkerheten, eftersom den gör rätten förutsebar, men svår genomförd på världsomspännande nivå, eftersom den förutsätter uniformitet. En uppmjukad hierarki har däremot lättare att bli accepterad eftersom den tillåter en viss pluralism. Men den medför en överföring av makt till domstolarna och därigenom en

men synas i det växande antalet internationella instrument. Eftersom det inte finns någon hierarkisk princip som gör att handeln underordnas de mänskliga rättigheterna, är ett visst mått av horisontal integration nödvändig, eftersom många frågor i realiteten är sammankopplade, till exempel i fråga om läkemedel, handel och hälsa. På grund av detta har det uppkommit nya uttryck som "internormativitet" eller "interreglering", som ger uttryck för en viss ömsesidighet och en vilja att samtidigt bevara självständigheten för varje normsamling och tillåta att de ställs i relation till varandra.

I de fall där samma stater har ratificerat de berörda instrumenten underlättas samordningen, men det finns inte någon omedelbar hierarki mellan de internationella normsamlingar som endast är förenade genom den nationella rätten. Domstolen i Strasbourg kontrollerar inte omedelbart de brott mot den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter som tillåts EU, utan bara dem som tillåts

Ingen världsomspännande rättsordning är möjlig utan ett minimum av gemensam rätt ... Men hur skall vi definiera och garantera detta minimum?

risk för subjektivitet och godtycke, som dock kan minskas genom ökad transparens och en strikt procedur.

I FÖRHÅLLANDET MELLAN STATER var länge var och en sig själv nog. Samarbetets formen var internationell och hade inget inflytande på den nationella rättens innehåll. Men det har ändå alltid funnits inslag av imitation och utbyte och dessa har numera en tendens att utvecklas. Till och med i ett land som är så mäktigt som USA hänvisar en del medlemmar av högsta domstolen, precis som *Cour de cassation* i Frankrike eller *House of Lords* i England, till europeiska prejudikat och till och med till en världsomspännande allmän opinion.⁵ Utan att överskatta betydelsen av dessa utbyten kan man skönja en första ansats till horisontalt hänsynstagande till en främmande, nationell eller internationell norm. Antagligen kan man förstå också den amerikanska högsta domstolens jurisprudence på samma sätt, när den låter sig inspireras av FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter utan att den är tvungen till det.⁶

Fenomenet håller på att systematiseras på europeisk nivå. Samarbetet medför numera ett ömsesidigt erkännande och juridiska definitioner närmas successivt varandra, alltså ett slags spontan harmonisering. Detta gäller till exempel den europeiska häktningens ordern. Dess syfte, att underlätta utlämning, gör den till en nationell angelägenhet, men för att kunna fungera effektivt förutsätter den en harmonisering av definitionerna av förbrytelser och straff.

På grund av den ekonomiska globaliseringen och universaliseringen av de mänskliga rättigheterna börjar detta feno-

stater som har infört den europeiska normen i sin nationella lagstiftning. Riskerna för motsättningar är inte uteslagna. För att lösa dem krävs det att man återinför en hierarki: antingen måste EU ratificera den europeiska konventionen om mänskliga rättigheter, som det föreslogs i det europeiska grundlagsförslaget, vilket skulle leda till en vertikal integration (hierarki), eller också får man hänvisa tvister till ett organ som skulle kunna bestå av representanter för de båda domstolarna. Det skulle visserligen försöka medla mellan de olika uppfattningarna, men borde ha avgörandet i sin hand.

På global nivå skulle denna form av "interreglering" vara högst önskvärd, till exempel mellan FN och Världshandelsorganisationen. Men det skulle förutsätta existensen av en viss institutionell och framför allt jurisdiktionell symmetri. Denna förutsättning är emellertid inte uppfylld när det gäller förhållandet mellan Världshandelsorganisationens tvistlösningsorgan och FN:s konventionskommitté eller underkommission för mänskliga rättigheter. I avsaknad av interreglering erkänner diverse jurisdiktioner och experter på internationell rätt mer eller mindre uttalat att vissa normer, framför allt i fråga om mänskliga rättigheter, har bjudande kraft, *jus cogens*, det vill säga fungerar som ett slags "högre lag" som inte får brytas av någon nation.⁷ Men också i detta fall återinför man en viss hierarki, även om man aktar sig för att säga det tydligt.

Härigenom får man en uppfattning om den komplexitet som globaliseringen av rätten medför. I stället för den vertikala integration som principen om normhierarki ger uttryck för i sin klassiska

form, får man en smidigare och på sätt och vis "horisontaliserad" integration genom att lämna utrymme för nationella marginaler på ovan omtalat sätt. Samtidigt kan det tänkas att den horisontella integrationen "vertikaliserar" genom att man återoppar de bjudande normerna, *jus cogens*.

Av ovanstående exempel framgår att integrationsprocesserna är förknippade med en splittring av organisationsnivåerna som är både geografisk, som en uppdelning mellan regionalt och globalt, och tematisk, som en uppdelning mellan marknad och mänskliga rättigheter.

ENLIGT DEN KLASSISKA uppfattningen, som identifierar rätten med staten, finns de juridiska organen huvudsakligen på den nationella nivån. Federala system är naturligtvis en aning mer komplexa, men kompetensfördelningen är strängt etablerad och konflikter regleras av en högsta domstol.

Komplexiteten ökar om man tar hänsyn till en del infranationella eller transnationella organisationer: professionella, religiösa eller till och med kriminella. Den italienske juristen Santi Romano⁸ har fått sitt namn knutet till denna form av juridisk pluralism, som inte längre inskränker rätten till enbart statlig rätt, utan även tar hänsyn till andra typer av institutionell organisation än staten. Men på sin tid (1918) kunde han inte ana att den splittring som han iakttog på den infra- eller

betydelse som inte är enbart geografisk utan även funktionell eller till och med strukturell: "det europeiska rättsområdet" för att beteckna regler för samarbete och harmonisering som är gemensamma för alla länder som är med i EU; "Schengen-" eller "euroområdet" för regler som gäller länder berörda av detta; samt "området för frihet, trygghet och rättvisa" för att sammanfatta de instrument som förenar samarbete och harmonisering på det straffrättsliga området. Men uttrycket är inte giltigt enbart för Europa. Man har också börjat använda det i en vidare betydelse: "Kyotoområdet", till exempel, betecknar de anordningar som kompletterar Riokonventionen om klimatförändringar, genom att föreskriva en viss harmonisering av utsläppen av växthusgas.

I motsats till en rättsordning förutsätter ett område varken självständighet eller stabilitet. Det tycks snarare motsvara de förhållanden av ömsesidigt beroende som globaliseringen skapar. I ett sådant sammanhang är de juridiska lösningarna nödvändigtvis komplexa, eftersom de är resultat av processer som kombinerar en vertikal ordning och horisontella möten. Detta har lett till en kanske överdriven användning av uttrycket "variabel geometri", som för övrigt kompletteras av en "variabel geografi", beroende på om en viss stat ansluter sig eller inte. Införande av en mer eller mindre domstolsliknande kontroll kan ge litet större sammanhang

däremot associerar en rättsordning ett flertal olika subjekt kring ett gemensamt projekt för autonomi, för att inte säga självständighet, till exempel konstruktion av en europeisk gemenskap och därefter av en europeisk union. Men villkoren är också formella och institutionella, det behövs en tillräcklig grad av hierarki för att garantera normernas förutsebarhet och legislativa och jurisdiktionella bestämmelser för att stabilisera helheten. Med hjälp av dessa tre villkor – autonomi, förutsebarhet, stabilitet – kan man anpassa rättsteoretikerna Kelsen och Santi Romano till varandra för att göra det möjligt att skilja mellan område och rättsordning.

Om man tillämpar detta på europeisk nivå tycks endast gemenskapsrätten utgöra en rättsordning, genom principen om EG-rättens företräde framför nationell rätt. Men denna ordning är ändå inte helt autonom och kan inte heller stå på egna ben; normhierarkin försvagas av den tvetydighet mellan samarbete och harmonisering som är inskriven i olika europeiska rättsinstrument, som subsidiaritet, ömsesidigt erkännande eller till och med förstärkt samarbete, och Europadomstolens kontroll är inte tillämplig på alla områden. Den är till exempel utestängd, om en viss stat inte uttryckligen väljer att anlita den, från frihets-, trygghets- och rättvisedområdena. Likaså ersätter denna överstatliga ordning inte mer än mycket långsamt det europeiska rättsområdet. Det mellanstatliga samarbetet är fortfarande högst verkligt inom ramen för EU. Själva det faktum att man valt att kalla det europeiska grundlagsförslaget för ett "konstitutionellt fördrag", ett uttryck som samtidigt hänvisar till det internationella (fördrag) och det övernationella (konstitution), visar tydligt en vilja att upprätthålla tvetydigheten och tillåta, men aldrig framtvinga, en övergång från en figur till en annan, från rättsområde till rättsordning.

VI MÅSTE ÅTERVÄNDA till Vicos formulering att "isomorfi inte är detsamma som synkroni: i ett givet ögonblick av världshistorien samexisterar nationer som inte befinner sig i samma utvecklingsstadium". Den skulle i fortsättningen inte bara kunna tillämpas på nationer, utan också på olika former av juridisk integration, antingen de tar formen av en verklig rättsordning eller bara av ett normativt område.

Sålunda kännetecknas internationaliseringen av de mänskliga rättigheter, som förkunnades redan 1948 av den FN-deklaration om de mänskliga rättigheterna som avlöstes av 1966:s års FN-konventioner, av en långsam utveckling på den globala nivån. Det finns fortfarande inte en global domstol för de mänskliga rättigheterna, och den internationella brottmålsdomstolen (som började arbeta 2002 för att döma i en del särskilt allvarliga brottmål) har begränsad kompetens på grund av USA:s fiendtlighet och tystnaden från stora länder som Kina och Indien, för att inte tala om de muslimska länderna.

... de internationella regelsamlingarna har mångfaldigats sedan krigsslutet 1945, särskilt sedan den nuvarande globaliseringens början 1989.

transnationella nivån också skulle manifesteras i den internationella sfären. Han nöjde sig med att förutsätta den internationella rättsordningens enhet.

Nästan ett århundrade senare, i och med att integrationsprocesserna diversifieras, ser man att de internationella regelsamlingarna har mångfaldigats sedan krigsslutet 1945, särskilt sedan den nuvarande globaliseringens början 1989. Varken nya regelsamlingar eller möten mellan regelsamlingar ger upphov till en ny rättsordning. Begreppet ordning, liksom begreppet system, förutsätter i själva verket ett oberoende som möjliggör en självständig utveckling och tillämpning av normer och en stabilitet som kännetecknas av en specifik organisation.

Men diversifieringen av integrationsprocesserna medför att det uppstår förut okända konstellationer, som gör att man växer ur de gamla kläderna och måste skaffa sig nya. I praktiken ger de olika integrationsprocesserna emellertid sällan upphov till en regelsamling som är tillräckligt självständig och stabil för att kunna stå på egna ben. Det är svårt att tala om "system" eller "ordning".

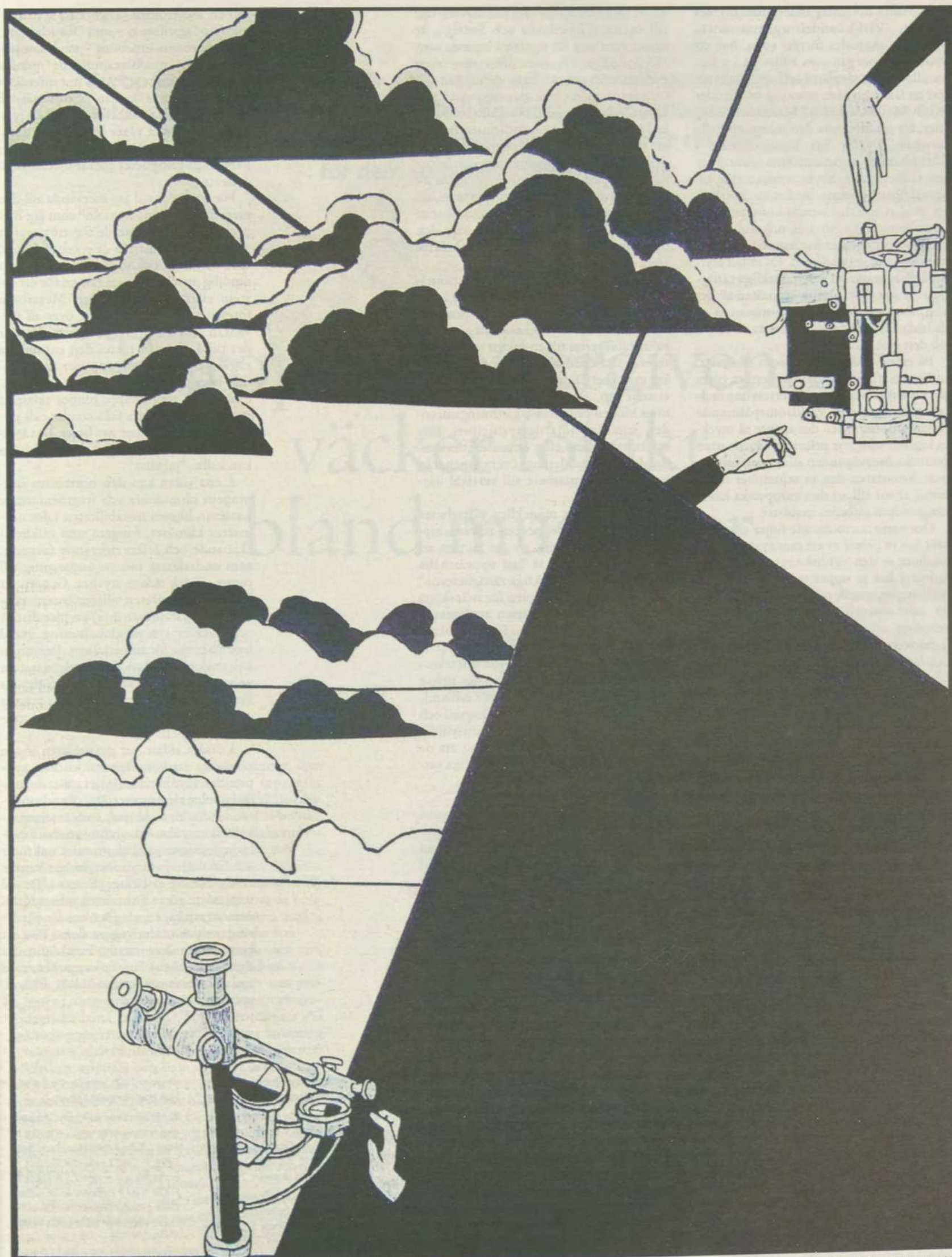
Det är kanske inte en tillfällighet att uttrycket "område" (*area* på engelska) används allt oftare och har vidgats till en

och stabilitet, utan att man systematiskt har förutsatt det.

Man kan på detta sätt iakttä en gradering av rättens internationalisering. Om två eller flera stater bestämmer sig för att samarbeta kan det mellanstatliga instrument som de antar (bi- eller multilateralt fördrag) i och för sig leda till juridisk integration, men det skapar varken ett "område" eller en "rättsordning".

Om samarbetet åtföljs av en harmonisering, som leder till att en inordningsprocess kommer i gång, är man obenägen att använda uttryck som ordning eller system för att beteckna den situation som håller på att växa fram, men man har behov av att kunna skilja den från andra juridiska anordningar. På grund av detta har uttrycket *normområde* blivit vanligt, eftersom det är tillräckligt vagt för att inte oroa staterna.

Det skulle vara intressant att veta hur man går över från område till rättsordning. Antagligen måste de politiska villkoren först vara uppfyllda. Ett område som skapas kring ett specifikt mål, som gränsövervakning, Schengenområdet, en gemensam valuta, euroområdet, klimatförändringar och Kyotoområdet, motsvarar, som vi har antytt, situationer som karaktäriseras av ömsesidigt beroende;

Flyktiga regelsamlingar. Kan en rättsordning som faller sönder så fort den formats kallas juridisk?

ILLUSTRATÖR: CHRISTOFFER PETERSSON

Däremot utvecklas affärsrätten mycket snabbt. Världshandelsorganisationen, som inte skapades förrän 1994, har ett tvistlösningssystem som håller på att förvandlas till en domstol och som inte tvekar att läxa upp både stora och små länder och tvinga båda till betydande reformer, för att integrera den internationella normen. Därför har Kinas inträde i Världshandelsorganisationen (december 2001) förvandlat den kinesiska rätten till en väldig arbetsplats, medan ratificeringen av den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter knappast har lett till några förändringar av gällande rätt. En sådan klyfta mellan marknad och mänskliga rättigheter riskerar att hindra att möten av det slag, som har genomförts horisontalt av de båda europeiska domstolarna, överförs till den globala nivån.

På en mängd områden, som straffrätt, miljö rätt, affärsrätt och interneträtt, tycks det numera råda en snabbhetstävling mellan regionala och världsomspännande organisationer. Men det är inte så mycket logiken som styr prioriteringarna utan politiska överväganden eller ibland slummen. Attentaten den 11 september ledde bland annat till att den europeiska häktningssordern infördes snabbare.

Om varje normområde följer sin egen takt har vi behov av ett mer systematiskt studium av den juridiska rytmen. Många kulturer har ju upprättat en förbindelse mellan rätt, musik och poesi. Det grekiska ordet *nomos* betecknade samtidigt lag och sång, och det kinesiska ideogrammet *lu* hänvisar både till musikalisk harmoni och lagen. Maurice Olender, som i *Vicos* efterföljd påminner om att de första lagarna var dikter som sjöngs, skriver i sitt bidrag till en festskrift till poeten Yves Bonnefoy om den tid då "skanderingen stod i den solidariska delningsordningens tjänst och poetiken var ett slags jurisdiktion, en gemensam grammatik för rytmer som konstruerade former och gav mening åt samlivet".⁹

I väntan på återupprättade förbindelser med musik och poesi är rätten inte helt utblottad. Det finns metoder för att balansera utveckling och stabilisering och undvika återkommande reformer, tack vare normer som utformats som utvecklingsbara. Genom att bygga på rättsskipningen har *common law*-traditionen, som tillämpas i bland annat USA och Storbritannien, mycket tidigt utvecklat stabiliseringsmekanismer kring teorin om preju-

dikat. Och i de länder som har skriven lag, till exempel Frankrike och Sverige, är ingen dum nog att uppfatta lagarna som oföränderliga. Filosofen och rättsvetaren Portalis erkände att lagar visserligen vill vara eviga, men i verklighetens värld gäller att "folkens lagar stiftas [alltså utvecklas] med tiden, men i egentlig mening stiftar man dem inte". Juristerna i kejsartidens Kina var mer pragmatiska och införde ett system av periodisk revision av lagen: en liten revision var femte år, en stor vart tionde år. Här i Frankrike har vi börjat stifta provisoriska lagar, som den om abort 1975-1979 och den om biotik 1994-2004.

Men på grund av att den internationella rätten inte är särskilt formaliserad är det just den som bäst systematiserar den normativa instabiliteten, genom att göra själva instabiliteten till en faktor som strukturerar rättsordningen eller området, vilket uttrycket "Europa i flera hastigheter" vittnar om. Den europeiska rätten har utvecklat en rad olika lagstiftningsmetoder, som subsidiaritetsprincipen, förstärkt samarbete eller ömsesidigt erkännande, för att underlätta övergången från horisontellt samarbete till vertikal harmonisering.

När det gäller mänskliga rättigheter talar domstolarna öppet om att rättsskipningen är föränderlig. Av det faktum att Europarådets syfte är "att upprätthålla och utveckla de mänskliga rättigheterna" har Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter dragit slutsatsen att konventionen "alltid bör tolkas i ljuset av aktuella förhållanden". På områden som är så olikartade som homosexualitet och transsexualitet, mentalsjukdomar eller tortyr och omänsklig och nedsättande behandling tar den hänsyn till "vetenskapens och samhällets utveckling" eller "attitydförändringar", under förutsättning att de leder till utveckling av de mänskliga rättigheterna.

DET FINNS INGEN garanti för att satsningen på en mjuk globalisering, som föredrar pluralism framför imperialism och samförstånd framför erövring, skall lyckas, trots att det ömsesidiga beroendet växer. Många jurister föredrar fortfarande stabila rättssystem som har sin grund i en rättsordning som bestäms och förenhetligas av staten, ofta i förening med pyramidmetaforen (Kelsen). Den amerikanska skolan, som är medveten om domstolarnas växande roll, föredrar metaforen

om en kedjeroman (Dworkin) som knyter ihop lagstiftaren – som "förutbestämmer" normens innebörd – med domstolen som är "medbestämmande" genom sitt tolkningsarbete.¹⁰ Men hur interaktiv den än må vara är "kedjan" alltid linjär och tillåter inte att man föreställer sig ett juridiskt fält där det växer fram diskontinuiteter mellan regelsamlingar, som i fallet mänskliga rättigheter eller miljö rätt/handelsrätt.

För egen del vill jag återvända till den metafor om ordnade moln¹¹ som jag litet provokativt framkastade för ett tiotal år sedan för att illustrera de regelsamlingar, vilkas flyktiga och vaga natur tycks vara omöjlig att fånga inom ramen för ett system eller en rättsordning. Metaforen förefaller mig ha verifierats över all förväntan. För att övertyga sig om detta är det tillräckligt att iakttä den europeiska rättskonstruktionen, processer som ständigt börjar om genom successiva anpassningar och som knappt hinner skisseras innan de tycks börja falla sönder och sättas samman igen efter nya linjer. Det återstår att fastställa om en så dimmig vision kan kallas "juridisk".

Å ena sidan kan den normativa ordningens obestämda och fragmentartade karaktär, liksom instabiliteten i det normativa klimatet, fungera som olikhetskapande och felkorrigering faktorer, som underlättar rättens anpassning till rummets och tidens styvhet. Genom att främja effektiviteten tillåter komplexiteten (men garanterar inte) en pluralistisk och tolerant syn på globalisering, ställd mot riskerna för imperialism. Dessutom kan analogin med andra komplexa system ge oss begreppsverktyg för att förbättra förutsebarheten i situationer som präglas av vaghet och osäkerhet. Det är den optimistiska synen.

Å andra sidan har pessimisten ingen svårighet att komma med kritiska synpunkter, i synnerhet när det gäller de juridiska valens legitimitet. Det ökande inflytandet för nya aktörer, som internationella domstolar och andra internationella regleringsorgan, ekonomiska aktörer och frivilligorganisationer, kräver kanske en nyordning av befogenheterna. De val som måste göras förutsätter, för att förbli demokratiska, en enighet om de värderingar som underbygger dem. För att komma dit måste juristen kanske inte dra sig tillbaka, men i varje fall samarbeta med andra ämnesområden: sociologi, filosofi, antropologi, ekonomi ...

Fotnoter:

1 Ang. Vitorias "kosmopolitiska stoicism", se Michel Villey & Stéphane Rials, *La formation de la pensée juridique moderne*, Paris: PUF 2003.

2 R. Saleilles, "Conception et objet de la science du droit comparé", *Congrès international de droit comparé, société de législation comparée*, 1900, t. 1, s. 167; "Ecole historique et droit naturel", *RTD Civ.* 1902, 80.

3 Se H. de Lubac, *Pic de la Mirandole*, Paris: Aubier Montaigne, 1974, och Alain Boureau, *La loi du royaume. Les moines, le droit et la construction de la nation anglaise (XIème-XIIIème siècles)*, Paris: Les Belles Lettres 2001.

4 Pierre-Marie Dupuy, *L'unité de l'ordre juridique international. Cours général de l'Académie de droit international public*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff 2003; Mireille Delmas-Marty, *Les*

forces imaginantes du droit – Le relatif et l'universel, Paris: Seuil 2004.

5 Se fallet *Atkins vs. Virginia*, 20 juni 2002, 122 S. Ct. 2242, kommentar av N. Norberg i *RSC* 2002, p. 917.

6 Se L. Condorelli & P. de Sena, "The relevance of the obligations flowing from the UN covenant on civil and political rights to US courts dealing with Guantanamo detainees", i *JICJ* 2 (2004), n°1, s. 107.

7 Se Pierre-Marie Dupuy, "Le jus cogens une révolution?", op. cit., s. 269.

8 Santi Romano, *L'ordre juridique*, fransk övers. av *Ordinamento giuridico* (Pisa, 1918, 2:a utgåvan 1945) Paris: Dalloz, 2:a utgåvan, 2002.

9 Maurice Olender, "Poétiques du politique", i Yves Bonnefoy et *L'Europe du XXIème siècle*, Strasbourg: Presses U Strasbourg 2003, s. 25.

10 G. Timsit, "L'ordre juridique comme métaphore", i *Droits* nr 33,

oktober 2001, som jämför Dworkins metafor med Kelsens.

11 Mireille Delmas-Marty, "Au pays des nuages ordonnés", efterord till *Pour un droit commun*, Paris: Seuil 1994; F. Ost, "La régulation: des horloges aux nuages", i B. Jadot & F. Ost (red.), *Elaborer la loi aujourd'hui mission impossible*, Saint Louis: Fac. Univ. Saint-Louis 1999.

Européerna känner skuld för sin historia och vågar inte vara stolta över Europas civilisatoriska arv, hävdar **BASSAM TIBI**. En orsak till att dialogen mellan muslimer och kristna fallerar är att muslimer inte känner respekt för dem som har en svag identitet.

Europeisk eftergivenhet väcker förakt bland muslimer

Av
Lisbeth Lindeborg

Fil. dr i statsvetenskap.

I BOK EFTER BOK, i föredrag och debatter, som politisk rådgivare och medlare, inpräntar Bassam Tibi hur viktigt det är att förstå skillnaden mellan islam, som är en religion, och den politiska islamismen, som strävar efter "Hakimiyyat Allah", en totalitär gudomlig ordning som ska ersätta den västliga, sekulära och demokratiska världsordningen. Först när vi har denna distinktion klar för oss har vi en chans att lösa de politiska konflikter som förgiftar relationen mellan väst och den muslimska världen, hävdar han.

Tibi är född och uppvuxen i Syrien, men tysk medborgare och utbildad i Theodor Adornos och Max Horkheimers Frankfurt. I dag är han professor i statsvetenskap i Göttingen, men hans akademiska bana är kantad av gästprofessurer vid kända universitet i väst och öst. Hans forskning omfattar både islamismens kärnområden och dess västliga utlöpare och han anses av många vara världens främste expert på ämnet. Men han har även lämnat viktiga bidrag till förståelsen av islam som religion samt islamsk filosofi och idéhistoria. Hittills har Tibis böcker, dels skrivna på tyska, dels på engelska, översatts till 16 språk, däribland spanska, italienska, polska, ryska, danska och holländska – men inte till svenska.

Jag sammanstrålar med Tibi i Göttingen en regnig dag i mars. Han har just kommit tillbaka från en resa som gått över Paris, Kairo och Berlin och han skall snart fara till Ankara och USA. På skrivbordet och på stolarna i hans arbetsrum ligger som sig bör staplar av papper och böcker – men

"Karikatyerna har skapat en konfliktsituation som gör det omöjligt att föra en konstruktiv dialog."

Många européer förstår inte vilken grov förolämpning det är när Mohammed skändas i karikatyerna, menar Bassam Tibi, en av världens främsta kännare av den politiska islamismen.

det finns ingen dator. När det gäller sådana saker förklarar han sig vara "illiterat" och hänvisar till sin sekreterare, Frau Luft, som renskriver alla hans handskrivna manuskript. Över 20 böcker för hand – jag är lika imponerad av detta som jag är av Frau Luft. Vilka kunskaper måtte hon inte besitta!

När jag träffar Tibi har jag bilderna av de muslimska demonstrationerna mot Muhammed-karikatyerna på näthinnan: de brinnande ambassadbyggnaderna, demonstrationsplakaten med sina hotfulla texter och vandaliseringen av EU:s lokaler i Ramallah. Ett plakat som etsat sig fast i minnet bars av svartklädda kvinnor i Islamabad: *God bless Hitler*. Vad har Hitler med karikatyerna att göra? Använde kvinnorna tillfället för att visa sin antisemitism? Tibis egen position i saken känner jag till från tidningsartiklar: han tar avstånd från karikatyerna, samtidigt som han försvarar tryckfriheten. Jag vill nu veta hur reaktionerna var i Kairo och hur han bedömer förloppet i ett större perspektiv.

– Stämningen i Kairo var upprörd. Karikatyerna har skapat en konfliktsituation som gör det omöjligt att föra en konstruktiv dialog. Jag var inbjuden som medlare, men situationen medgav ingen dialog. När Mohammed skändas i karikatyerna är det en grov förolämpning. Många européer förstår inte detta. När jag var barn i Damaskus och satt i knäet på min mamma berättade hon att Mohammed var den högste inom islam och i skolan fick jag lära mig mer om Mohammeds

betydelse. Detta är en viktig del av mig själv. Jag vill gärna medla, men jag tillåter inte någon att häna mig och min tro.

– Ändå måste vi försvara tryckfriheten, den får inte naggas i kanten. Man kan fördöma karikatyrerna etiskt men inte juridiskt. Tecknarna gjorde islamismen en tjänst och oss reformmuslimer en björntjänst. Det som utspelade sig på demonstrationerna efteråt gällde inte karikatyrerna, de flesta demonstranterna hade inte ens sett dem. Vad vi såg var en global mobilisering av muslimer från Jakarta till London under parollen "Döda de otrogna".

– Det finns ju en islamistisk international. Efter de fyra tidigare – Marx international, den socialistiska, den kommunistiska Komintern och Trotskijs Fjärde international – talar islamisterna precis som kommunisterna om en världsrevolution. Detta är den nya totalitarism som jag skrev om i *Der neue Totalitarismus* (2004). I mitt nuvarande forskningsprojekt "Transnational Religion" vid Cornell University i delstaten New York analyserar vi det växande islamistiska nätverket i Pakistan, Tyskland, Egypten, Sverige etcetera.

EFTER HITLERFASCISMEN och den stalinistiska kommunismen är islamismen den tredje – nya – totalitarismen, hävdar Tibi. I sin definition av islamismen som totalitär stödjer han sig bland annat på Hannah Arendts klassiska *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft* (1962). Islamismen uppfyller de grundläggande kriterierna för vad Tibi kallar "neo-absolutistisk totalitarism": den är en rörelse, en regim och en världsåskådning präglad av en extrem helhetssyn och gudsstaten är dess målsättning.

Att européerna har så svårt att inse detta gör Tibi irriterad. De tar självmant på sig rollen som syndabockar och försöker hitta orsaken till islamismen i Europa. I stället för att stå för sin rätt faller européerna till föga för muslimska påtryckningar och inser inte att denna eftergivenhet bara väcker förakt. Tibi är för övrigt inte den ende som kritiserat européernas sätt att (re)agera. I Tyskland har den turkiskfödda sociologen Necla Kelek kritiserat deras flathet och Ayaan Hirsi Ali har ställt frågan varför man ska tycka synd om muslimer – att positionera dem i en offersituation är i själva verket att nedvärdera dem.

– Problemet med många européer, däribland opinionsbildare, är att de inte vet ett dugg om hur muslimer i gemen tänker och känner. När islamisterna angriper Europa i ord och gärning har européerna alltid en förklaring – det är de stackars fattiga, de undertryckta som reser sig mot globaliseringen och så vidare. Och den inhumanitet som islamisterna ger uttryck för accepteras av européer som pratar om tolerans!

I *Europa ohne Identität?* (1998) kritiserar Tibi att Europa förnekar sig självt och sina värderingar. En multikultur med allt fler parallella samhällen håller på att växa fram och den riskerar att underminera den västliga identiteten och leda till kontinentens sönderfall. I sin bok myntar Tibi två begrepp som ständigt förekommer i debatten: parallellsamhälle och *Leitkultur* (ledande kultur). Ett parallellt samhälle, en ghettoisering, uppstår när etniska minoriteter i multikulturens namn avskärmar sig från samhället i övrigt. Etniskt slutna samhällen med sin "vi mot dom"-mentalitet strider mot upplysningens idé om öppenhet. Det multikulturella eller multi-etniska är därmed ett begrepp som står i motsats till kulturell mångfald, det vill säga en kulturell pluralism som hålls samman under ett tak av övergripande gemensamma värderingar, en "Leitkultur". För europeiska medborgare, "citoyens", oavsett etniskt ur-

ILLUSTRATION: CLAES JURANDER

"Själv ser jag på européerna med ett visst medlidande – de har en svagt utvecklad identitet. De kryper för andra och tillåter sig inte att vara kritiska."

Bassam Tibi undrar varför ingen reagerade när den iranske presidenten liknade européer vid hundar, som man kan sparka på men som sedan kommer krypande igen.

sprung, gäller en Leitkultur som innebär åtskillnad mellan religion och politik, pluralism, individuella mänskliga rättigheter, demokrati och civilsamhälle.

– Var finns stoltheten över Europas civilisationsrisker? På 1960-talet när jag kom hit kunde man klaga över den utbredda eurocentrismen. I dag är situationen den motsatta. Själv ser jag på européerna med ett visst medlidande – de har en svagt utvecklad identitet. De kryper för andra och tillåter sig inte att vara kritiska. För ett par veckor sedan liknade den iranske presidenten européerna vid hundar: om man sparkar dem gnyr de ett tag, men sedan kommer de krypande efter igen. Detta är ju en fruktansvärd förolämpning, men ingen europeisk regeringschef har reagerat. Om någon hade påstått något liknande om muslimer skulle alla ha reagerat, inte bara muslimerna själva, som ju har en stark identitet, utan även européerna skulle ställa sig på deras sida. En orsak till att dialogen mellan muslimer och kristna inte fungerar är att muslimer

inte har respekt för dem som har svag identitet.

– Låt mig ge ett exempel som belyser detta. För ett par år sedan deltog jag i ett sameuropeiskt forskningsprojekt kring temat "Europe – a beautiful Idea?" På vår avslutningskonferens i Rotterdam i närvaro av bland andra Barroso och de österrikiska och holländska regeringscheferna tillfrågades de fem deltagarna i panelen – jag var den ende med icke-europeisk bakgrund – om de var villiga att offra sig för Europa. Bara jag förklarade mig villig till detta om demokratin och friheten i Europa hotas, de andra inte. Jag frågar mig hur man kan ha respekt för de européer som inte är beredda att ställa upp för Europa.

– Varför ger man inte svar på tal och kritiserar den fientlighet mot kristendomen som finns bland muslimer? Och dessa omotiverade skuld-känslor i dag, jag frågar mig om detta är något kristet, något protestantiskt, en lust att bli plågad och känna skuld. Tidigare trodde jag att denna eftergivenhet var något typiskt tyskt, men jag märker den i flera länder, exempelvis i Sverige.

Där träffade jag nyligen en diplomat som hävdade att han hade skuldskänslor. Vad då för? Jo, därför att man inte hindrat nazisterna att bygga Auschwitz. Och samtidigt tillåter svenskarna en antisemitisk radiostation som Radio Islam! Lagarna måste skärpas. Så har skett i Frankrike. Där kunde muftin av Lyon, en känd hatpredikant med fyra fruar och 13 barn, utvisas tack vare en skärpning av de franska lagarna nyligen. I London försökte Blair göra detsamma, men där röstades lagen ned av labourpartiet i parlamentet i den falska toleransens namn.

SOM RESANDE i upplysning och sekularisering och som försvarare av europeiska värderingar är Tibi trots sin status som en statsvetenskapens "star" utsatt för baktaleri. Som så ofta är det inte de som förorsakar de dåliga nyheterna som svärts ned utan de som överbringat dem. Eftersom Tibi ständigt bryter mot det politiskt korrekta anklagas han för att vara fientligt inställd till islam. Jag berättar att jag som kritiker av kvinnoförtrycket inom islam och av Muslimska brödraskapet utpekats som islamofob.

– Islamofobi är ett islamistiskt begrepp som nu används av européer. Om du utpekats som islamofob och rasist på grund av en artikel om kvinnoförtrycket inom islam är det för att man vill skrämma dig till tystnad. Och i regel fungerar det! Inte heller tycks man veta att Muslimska brödraskapet var och är en totalitär rörelse. Genom denna attityd går européerna islamismens ärenden och beskyller människor som kritiserar islamismen för att bygga upp en fiendebild kring islam.

VI UPPEHÅLLER OSS vid kvinnofrågan. Jag påpekar att den är ett tema som Tibi hittills endast berört i förbigående. I de slöjdebatter som ägt rum i Tyskland har han yttrat sig mot slöjan därför att slöjbärandet är en politisk – islamistisk – signal, oavsett om de slöjbärande kvinnorna är medvetna om detta eller inte. I sin senaste bok *Mit dem Kopftuch nach Europa?* (2005), som handlar om Turkiets eventuella medlemskap i EU, tar han upp den förlegade kvinnorollen inom islam, där kvinnorna är underordnade männen. I boken tar han ställning för fullständig likställdhet mellan könen.

– I går deltog jag i en debatt i Berlin med Serap Celili. Hon berättade om unga kvinnor som tvingas till äktenskap varje dag i Berlin. Hon är mycket bra, stark och modig liksom Ayaan Hirsi Ali och Necla Kelek. Kvinnoförtrycket inom islam – alltså inte bara bland islamister – är en fråga som angår oss alla här. Det är något som inte får accepteras i Europa i den falska toleransens namn.

Européernas bristande förståelse för islam vilken fråga det än gäller kan också tolkas som likgiltighet inför hela problematiken, menar Tibi. Man bryr sig inte om att informera sig. Ett annat exempel på detta är att ingen utom Tibi reagerat mot att flera av Tysklands moskéer är uppkallade efter jihadkrigiska och fientligt inställda muslimska härskare och erövrare. Däremot saknas moskéer uppkallade efter de tidiga, stora muslimska filosoferna, exempelvis upplysaren al-Farabi. Detta, hävdar Tibi, är ett tecken på att man inte vill ha någon dialog. I stället kommer man med provokationer och utmaningar som européerna lydigt sväljer. Jag frågar Tibi om han känner till att en muslimsk församling i Rom ville bygga en moské med minareter vilka skulle bli högre än Peterskyrkans torn – för saudiska pengar.

– Därmed ville man visa att den kristna tron är underlägsen islam. Inte heller i denna fråga för-

står européerna inställningen inom islam. För ett par år sedan deltog jag i en kristen/judisk/islamisk debatt i Düsseldorf. En representant från delstatsregeringen berättade om en kyrka med få besökare som man inte längre hade råd att underhålla. Nu tänkte man ge den till någon muslimsk församling som kunde göra om kyrkan till moské. Vad han och andra inte förstår är att en moské och en kyrka är heliga platser som man inte kan skänka bort. Ett sådant erbjudande möts med förakt av muslimer. Inte heller kan man låna ut vad som helst. Muslimer utgår då från att de fått en gåva. De platser där troende muslimer breder ut sina bönemattor blir automatiskt muslimska.

– År 1965 exempelvis upplät biskopen i Köln Kölner Dom till en turkisk religionsgemenskap för en fredagsbön. Då spekulerade man om att ta över Kölner Dom efter bönen och göra om den

"Varför kan inte islam i Europa europeiseras till en euroislam? Då skulle de problem som vi i dag konfronteras med försvinna."

Bassam Tibis idé om euroislam är inspirerad av senegalesisk afroislam.

till moské. Så man skrev ett brev till biskopen och tackade honom för att man fått Kölner Dom. Först då blev biskopen medveten om sitt ringa kunnande och sin falska tolerans och förklarade att detta inte gick för sig.

UNDER SAMTALETs gång hamnar vi ständigt i frågan om den europeiska undfallenheten. Tibi är en invandrare som vill påminna européerna om deras civilisatoriska framsteg präglade av upplysningens ideal. *Ich liebe Europa*, säger han. Finns det kanske något som skiljer USA och Europa åt på denna punkt? I sin bok om Turkiet konstaterar han att de turkiska immigranter som kommer till USA oftast kommer från Istanbul och Ankara och att de har en annan inställning till väst än de flesta turkiska invandrare till Tyskland, som kommer från Anatolien med dess bakåträlvande traditioner. Jag har gjort samma iakttagelse med USA-immigranter från andra muslimska länder. De har i regel en högre utbildning, vill göra karriär och accepterar de liberalt sinnade, västliga värderingarna. De har dessutom inget annat val än att klara sig själva – i USA finns inget socialt nät som fångar upp dem. När jag frågar Tibi om man kan tala om en amerikaniserad, västorienterad variant av islam som är olik den islam vi nu ser i Europa nickar han bekräftande. Detta leder över till frågan om euroislam, ett begrepp som han själv myntade för några år sedan i syfte att integrera Europas muslimer. Vad innebär då denna euroislam i praktiken?

– År 1982 var jag i Senegal och träffade senegalesiska muslimer – en del av dem hade kommit norrifrån – och jag upptäckte då att de praktiserade islam på ett helt annat sätt än arabiska muslimer. Kvinnor och män var i stort sett likställda och kvinnorna bar ingen slöja. Jag frågade dem vilken form av islam detta var och att jag inte kände till den. De svarade att det är en afrikansk form, afroislam. Det innebär att islam anammat afrikanska seder och bruk. Den betraktas inte som något främmande utan den är helt integrerad i det afrikanska samhället. I Europa däremot – i Tyskland och i Sverige – är islam något främmande med främmande seder och bruk. Min fråga var: Varför kan inte islam i Europa europeiseras till en euroislam? Då skulle de problem som vi i dag konfronteras med försvinna.

– Sedermera formulerade jag fem kriterier för en europeiserad islam: åtskillnad mellan religion och politik; demokratisering; individuella mänskliga rättigheter; pluralism, vilket bland annat innebär att alla religioner är likvärdiga; acceptandet av civilsamhället med allt vad det innebär. I euroislam begränsas islam till en religion och ett kulturarv. I offentligheten däremot måste muslimer respektera rådande europeiska värderingar och lämna sina segregerade parallellsamhällen och bli européer.

MED DE ERFARENHETER som gjorts i Afrika och delvis i USA är den euroislam som Tibi redogör för ingen utopi utan en väg att gå vidare på. Med tanke på att islamismen nu växer inte bara i Europa utan även i Afrika (till exempel Nigeria) och till och med i USA, där man egentligen inte haft någon islamism hittills, är ju afroislam, amerikaniserad islam och euroislam viktigare än någonsin i fredsstiftande syfte. Man skulle kunna tro att Tibi fått gehör för sin konstruktiva plan. Men varken politiker eller medier har ställt upp.

– I stället ökar segregationen och parallellsamhällena blir allt fler och allt starkare. Den avgörande frågan för Europa i det 21:a århundradet är om islamisterna lyckas islamisera Europa eller om européerna kan europeisera islam. Det finns bara dessa två alternativ och inget mittemellan. Här pågår en islamistisk infiltration och islamska fundamentalister gör anspråk på att deras version av islam ska gälla universellt. Ingenstans i hela världen har de större handlingsfrihet än i Europa – allra minst i de autoritativt styrda muslimska länderna. Men här utnyttjar de Europas liberala lagstiftning till fullo. Om Europa inte ställer upp för idén om Europa så har kontinenten ingen framtid längre.

I sin bok om totalitarismen varnar Tibi för det Muslimska brödraskapets infiltration av de stora moskéerna och den institutionaliserade tyska islam. De har till och med "infiltrerat Frankrikes hittills förebildliga islamdiaspora". Det finns islamister som försöker nå sina totalitära mål genom att arbeta i institutionerna. De erbjuder sina tjänster som dialogpartner etcetera och på detta vis har islamisterna också i väst inlett sin marsch genom institutionerna. Egypten utgör ett mönster. Där är en rad viktiga institutioner, som rättsväsendet, läkarförbundet och ingenjörsförbundet, fullständigt dominerade av fundamentalister. Inte minst ökar islamisternas inflytande i koranskolorna i Tyskland och Frankrike. Från Turkiet kommer allt fler lärare från de islamistiska Imam-Hatip-skolorna till Tyskland. Så stärks islamismen i Europa.

– Detta är av betydelse i debatten om Turkiets EU-medlemskap. Jag är ofta i Turkiet, en av mina förfäder var turkisk sultan och jag känner mig hemma där. Men sådana aspekter får inte dölja fakta och hämma kritiken. Turkiet regeras av ett islamistiskt parti, AKP – om än fredligt. Visserligen ger man sken av en liberalisering, men faktum är att Turkiet befinner sig i en process av av-europeisering och avsektularisering. Om Turkiet inte europeiseras bör det inte bli EU-medlem.

Innan vi skiljs åt frågar jag honom om han vidtagit några särskilda åtgärder för sin säkerhet, eftersom jag vet att han regelbundet utsätts för hotelser. Han ler och ger ett lakoniskt svar.

– Nej, glöm inte att jag är sufimuslim. Jag förtröstar på Allah. ■

Konservativ katolik som föregrep Marx

EXTREM ANDLIGHET | Franz von Baader var en hård kritiker av all "barrikadism" men krävde också att kyrkan skulle ta till vara proletariats intressen.

Katolicismen upplever en lycklig tid. Den allvarligt sjuke åldringen Johannes Paulus II:s föga överraskande fränfalle blev "alla tiders största medicinhändelse". Miljontals människor vallfärdade till hans begravning i Rom och några månader senare till hans efterträdares världsungdomsdagar i Köln. Därtill kommer det som den kristofoba vänstertidningen *Tageszeitung* i Berlin i början av året betecknade som "katolicismens renässans i intellektuella kretsar": senast efter sitt möte med Jürgen Habermas för två år sedan blir Ratzinger tagen på allvar även i kretsar som står långt ifrån kyrkan. De båda anglosaxiska tidskrifterna *Prospect* och *Foreign Policy* utsåg honom nyligen till en av "Top 100 Public Intellectuals" – den ende tysken jämte Jürgen Habermas och Peter Sloterdijk.

Mot denna bakgrund är det lockande att rikta uppmärksamheten mot en av Ratzingers bayerska landsmän och en av 1800-talets mest inflytelserika katolska tänkare, nämligen Franz von Baader. Även han ansträngde sig att försona *eros* och *agape*, *fides* och *ratio*, tradition och samtid, och även för honom var en vidlyst, "intelligent" konservatism svaret på de inomvärldsliga utopiernas perversion eller misslyckande. Om Ratzingers konservatism inte kan förstås utan hans förvirrande erfarenhet av ideologiserande 68-studenter, var Baaders kristna traditionalism ett svar på franska revolutionens brytning med traditionen. Och liksom denna revolution i alla hänseenden var mer djupgående än revolten 1968, var Baader en mer romantisk, radikal och problematisk person. Bredvid den rationella och lysande Ratzinger framstår Baader som en oslipad diamant ur jordens innanmäte.

BAADER VAR MOTSATSEN TILL de *terribles simplificateurs* (Jacob Burckhardt) som sammanfattar och framställer verk-

Av
Luca di Blasi

Fil. dr vid Universitätt Siegen.

Översättning av Joachim Retzlaff

ligheten i enkla formler. Försöket att finna en adekvat beteckning på honom blir snart ett hinderlopp. Varje etikett kräver genast en brasklapp.

Jodå, han var katolik. Franz Xaver växte upp i en barnrik familj i Bayern och blev en av få framträdande katolska tänkare i en tid som dominerades av protestantiska filosofer. Men han engagerade sig mer än någon annan för en återupptäckt av den protestantiske mystikern Jakob Böhme. Och han bekämpade, särskilt på ålderns höst, läran om den romersk-katolska centralismens primat. Hans hjärteangelägenhet, att återföreka konfessionerna, som tydligast framgick av hans misslyckade försök att grunda en Akademi för de kristliga konfessionernas förening i Sankt Petersburg 1823, visade också på hans transkatolska – eller bättre: i ordets sanna mening "katolska", nämligen "allmänliga", "allmängiltiga" – hållning i kristna frågor.

Baader anses vara konservativ, ja rentav motståndare till upplysningen. För ett konservativt tänkande av rang, skrev den nykonservative skriftställaren Gerd-Klaus Kaltenbrunner, finns det bara två referenspunkter: "Nietzsche eller Baader, den eviga återkomsten eller blottläggning av urtraditionen, den titaniska övermänskliga eller ... deltagande i Guds skapelseverk." Urkunden till Heliga alliansen 1815, som brukar betecknas som ett led i restaurationen, inspirerades väsentligen av Baader, som åtnjöt ett högt anseende i kretsarna kring den mystiskt sinnade tsaren Alexander I. Baader var under hela sitt liv en skarp kritiker av all upprorisk "barrikadism" och närmade sig en Louis-

Gabriel de Bonalds traditionalism, särskilt under det restaurativa 1820-talet.

Å andra sidan ansåg han det vara löjligt att försöka återupprätta förhållanden i det förflutna. Till skillnad från andra traditionalister handlade det för Baader inte om att restaurera förhållanden i det förflutna (eller rentav ett utillstånd), utan om att fullborda skapelsen. Att bevara innebar för honom att förnya och utveckla. Inte minst hans anknytning till den store kyrkofadern Gregorios av Nazianzos och dennes idé om gudomliga sanningars fortlöpande uppenbarelse för människor ger hans tänkande en principiell öppenhet för evolution och innovation, till och med i religiösa frågor. Baaders öppenhet för nya idéer visar sig särskilt i hans erkännande av den tidige anarkisten William Godwin och dennes hustru Mary Wollstonecraft, en av de tidigaste kvinnökämparna, på 1790-talet.

Dessutom hade Baader under sin vistelse i England 1792–96 utvecklat en sensibilitet för den gryende kapitalismens skuggsidor och proletariats misär, varför han tidigt blev en kritiker av kapitalismen. Med sitt krav att proletariats intressen måste företräddas föregrep han 1835 Marx och Engels tankar med ett årtionde. Under de sista tio åren före sin död 1843 stod han nära tidiga, socialistiska idéer. Kort sagt: genom sin upphöjdhets över trångbröstade ideologier var andra konservativas högdragna kyla honom lika främmande som det engagerade, men också våldsamma och söndrande, tänkande som Slavoj Žižek nyligen har försökt saluföra som kristet. "Satan åtskiljer", hade han genmält till den slovenske performancefilosofen – som i systematisk intensitet och inspiration inte är helt olik honom – "han är mörkare från första början. Kristus åtskiljer för att förena."

BAADER VAR BESJÄLAD AV västerländsk mystik och esoterik, i första hand Jakob Böhme och den "okände filosofen" Louis Claude de Saint-Martin (som var

påverkad av Emanuel Swedenborg). Han var också öppen för spiritistiska fenomen. Vetenskapens rädsla för möjligheten att ett enda av dessa fenomen skulle kunna vara verkligt och rubba dessa grundvalar hånade han som bara ett annat sätt att vara rädd för spöken. Men han var ingen eskapistisk navelskådare. Han var ledamot av styrelsen för bayersk berghandling och befordrades 1807 till "Oberstbergrat", med ansvar för inspektionen av samtliga gruvor, hyttor och bergverk i Oberbayern. Dessutom ägde han själv en glashytta och gav prov på teknisk uppfinningsrikedom, bland annat genom att utveckla en viktig metod för glasindustrin som han tjänade 12 000 gulden på att patentera. Framför allt var Baader ingen känslöbetonad, tankefientlig fideist. Andens frihet gick för honom före allt annat och gjorde honom till en svuren fiende till all obskurantism och dogmatism. Med ironin som medel bekämpade han det som ville avhålla förnuftet från att försöka begripa trosfrågor.

I allt detta var Baader filosof. Och som sådan älskade romantikerna honom. "Förenas dig med Baader, min vän – ni skulle kunna uträtta stora ting tillsammans", skrev Novalis 1798 till Friedrich Schlegel. Schelling var minst lika djupt påverkad av Baader som denne av honom. Hegel citerar honom utförligt i föreläset till *Enzyklopädie* 1827, alltid välvilligt och synbarligen bemödad om att betona deras samstämmighet. Baader stod verkligen idealisterna nära, och hans motvilja mot torra förståndsbegrepp förenar honom med dialektikern Hegel.

Men tvärtemot idealismens systemfixering var han ingen systematisk tänkare. Ännu Walter Benjamin – av alla! – klagade över hans "obundna och rapsodiska" form och hans "excentriska tankesätt". Baader, som lär ha varit en spirituell och vinnande samtalspartner, avvisade själv med stolthet det "pedanteri som inte ser något system där tankarna inte är numrerade och uppställda i rader och kolumner". Hela hans natur, skrev hans utgivare och lärjunge Franz Hoffmann, "värjde sig mot systemets formalism". Mot sådant betonade Baader: "Då sann gnosis inte bildar en rad av begrepp utan en cirkel av desamma, är det mindre viktigt utifrån vilket av dessa begrepp man avhandlar vart och ett av desamma ända till [dess relation till] centrum."

Han var också gnostiker i sin förvissning om att tro och vetande alltid är förbundna med och bör belysa varandra. Överallt där man efter hans död har försökt förmedla mellan filosofi och kristendom dyker hans namn upp: hos Søren Kierkegaard, i 1800-talets ryska filosofi, hos de senare tyska filosoferna Leopold Ziegler och Peter Koslowski.

EN AV BAADERS MEST iögonenfallande läror är hans Böhmeinspirerade övertygelse om att människan som Guds avbild var en helhet också i den meningen att manligt och kvinnligt inte var åtskilda. För detta använder Baader beteckningen "androgynitet", i skarp åtskillnad mot tvekönadhet eller hermafroditism.

Barrikadism. Om inte proletärerna fick möjlighet att underlätta sina liv väntade ett fruktansvärt uppror, hävdade von Baader.

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

Hållpunkter för denna föreställning fann Baader självfallet inte i de empiriska vetenskaperna, utan i de skrifter som enligt honom var mänsklighetens äldsta urkunder, framför allt Genesis med dess dubblade berättelse om människans skapelse samt mystiska och esoteriska spekulationer: försävt Gud inte har någon könsbestämning har Adam, skapad som hans avbild, inte heller det. Adams uppgift var att inom sig fasthålla föreningen av de båda potentiella könen och därmed fixeras som en androgyn avbild av Gud. Om han hade "radikalt utplånat" sin inre potential till kvinnlighet eller manlighet hade han blivit till "verksam herre och kung eller uppsyningsman över den yttre världen".

Det lyckades människan inte med. I stället lät hon sig förledas till könet och hemföll till en "djurisk könsskillnad", men inte direkt utan via en könsföreställning (som Baader betecknar med *Geisttierbild*, alltså en andlig bild av djuret) genom vilken hon så att säga "inbildat" sig. Denna differentiering låter lite som en kristen-teosofisk variant av dagens genusdiskurs med dess upplösning av klart definierade gränser mellan könen och åtskillnad mellan *sex* och *gender* – med den viktiga skillnaden att *gender* i dag framstår

som en "social konstruktion", medan Baaders *Geisttierbild* hänvisar till spekulativa och andliga sfärer.

Den stora betydelse Baader tillmäter föreställningen eller fantasin när "inbildningen" framstår som ett förstadium till verkliga bildningar kommer också till uttryck i hans lära om människans reintegration. Den avbild av Gud som hon är skapad som och som så att säga gick itu med könet framstår som ett avlägset och bräckligt ideal för den fallna människan, som bilden av en "himmelsk mänsklighet", som "en stjärna som i jordelivets natt lyser henne vägen från förfrämligandet (hennes elände) tillbaka till hembygden", som Den visa eller Sophia. Det var denna jungfru katarerna och minnessångarna besjög, och hon är enligt Baader nödvändig för en djupare förståelse av Marias verkliga jungfrulighet. För den naturalistiska och närmast gynekologiska uppfattning om jungfruligheten som i dag är utbredd bland både fundamentalister och positivisterna hade Baader bara haft hån till övers.

Det finns mer som är fascinerande med den jungfruliga Sophia, som varit i skymundan i västkyrkan men som Böhme och Baader uppvärderar: som "himmelsk mänsklighet" är hon en personifikation av

idén om all-enheten, en idé som var central i den ryska filosofin på 1800-talet. Via den ledande ryske slavofilen Aleksej Chomjakov (1804–60) påverkade den en viktig teoretiker om biosfären, nämligen Vladimir Vernadskij (1863–1945), som också bidrog till att skapa begreppet noosfär, vilket sedan vidareutvecklades av Teilhard de Chardin och sedan Marshall McLuhan. Genom de senare fick idén om en himmelsk mänsklighet allt fler tekniska drag och kom att betyda en förening av mänskligheten som möjliggjorts genom elnät och kommunikationsnät, och i denna inskränkta mening lever begreppet vidare i dagens spekulationer kring Nätet.

Baaders lära om androgyniteten är också intressant. Den antyder att "heteronormens" genomslag under 1700-talet, så som det i dag i Michel Foucaults och Judith Butlers efterföljd diagnostiseras och kritiserar från vanligen sexuella minoriteters håll, även var problematisk för kristendomen. En androgynitet som inte med våld undertrycker spänningen mellan könen utan i stället upphäver den, alltså det ideal som Baader vill visa på i sina framställningar av Maria, Jesus och änglarna men i princip väl också borde gälla präster och munkar och nunnor, blev under en tid av forcerad heteronorm med nödvändighet könsstympt och ideologiserat eller vantolkat och förlöjligt som asexualitet eller impotens.

Att sådana hermetiska tankar knappast kunde få fotfäste inom den monoteistiska traditionen är trots allt knappast förvånande. Ju mer människans ursprungliga helhet betonas, desto mer får hon själv gudomliga drag och blir en rival till andra gudar och i synnerhet till monoteismens ende Gud. En sådan rivalitet mellan en mäktig urmänniska och Gud eller gudarna nämns ju också i Första Mosebok och i bland annat Platons *Gästabudet* och antyds vara orsaken till människans klyvning.

BAADER LÄG, som Benjamin gav honom erkännande för i sin annars distanserade recension, "före nästan alla samtida i diagnostiken av de arbetande klassernas sociala situation". Under sin tid i England hade han inte bara gjort erfarenheter av arbetarnas exploatering och politiska vanmakt, utan också kritiskt studerat Adam Smith. Det han invände mot liberalismens pelarhelgon framstår som hållbart än (eller återigen) i dag:

Adam Smith och hans epigoner kan inte nog berömma fördelarna med den högre produktiviteten genom deras fördelning av arbetet på fabriker, men de märker inte att under samma förhållanden där arbetarna blivit fler och deras produktivitet högre blev deras förtjänst över lag mindre och det prekära i deras tillvaro alltid allvarligare samtidigt som den egentliga vinsten och åtnjutandet av den ökade produktionen alltid fördelades och anhopades bland färre individer (*Über das dermalige Mißverhältnis der Vermögenslosen oder Proletaires zu den besitzenden Klassen der Sozietät*, 1815).

Franz von Baader.

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

TILL SKILLNAD FRÅN en del "medkännande konservativa" menade han att välgörenhet var otillräcklig. Till skillnad från nolltolerans-konservativa var han också emot ensidigt polisiära lösningar på sociala problem. Övertygad om att de egendomslösa vederfors en orätt kämpade han för "proletärernas rätt att underlätta sitt liv". I det avgörande historiska ögonblick då den katolska kyrkan underlät att energiskt tackla den sociala frågan krävde han att prästerna skulle företrädare proletariats intressen. Om så inte skulle ske förutsåg Baader klarsynt en reaktion som "kommer att visa sig vara ojämförligt mycket mer fördärlig än alla hittillsvarande uppror".

Inte minst denna klarsynthet har gång på gång lett till frågan varför Baader så snabbt förlorade i betydelse. Flera skäl

Man kan inte komma tillbaka till honom, men man har heller aldrig slutgiltigt övervunnit honom.

kan anges: en ogynnsam idé- och kyrkohistorisk utveckling, Baaders omständliga och ålderdomliga stil, hans oöverskådliga och osystematiska verk uppdelat på omkring 140 företrädesvis mindre skrifter med barocka titlar.

Men orsakerna ligger utan tvivel djupare än så. De moderna vetenskaperna spärrar likt mäktiga keruber vår tillgång till många av hans läror (även några av de centrala). Ingen väg leder tillbaka till Baaders föreställning om att jorden skulle ha uppstått "före alla himlakropparna" och inte vara äldre än Heliga skrift anger. När han berättar om Adam och hans fall in i könet har vi helt enkelt förlorat den historiska plats dit vi kunde förlägga något sådant. Senast efter Darwin måste sådana hermetiska, teosofiska, esoteriska läror nästan med nödvändighet leda till en blodfattig andlighet, som måste hänskjuta allt som det inte längre finns plats för i den fysiska världen till en högre, andlig värld.

GÄLLER DETTA INTE I grund och botten för Baader själv också? Benjamin talade om en "extrem andlighet" som präglade hans sena skrifter, och denna anklagelse väger desto tyngre då han gav ut sitt första systematiska verk först när han var sextio två år gammal och alla hans huvudverk kom ut under denna sena period: *Fermenta cognitionis* (1822–25), *Über religiöse Philosophie* (1827), *Spekulative Dogmatik* (1828–38). (De få svenska översättningarna har alla över hundra år på nacken: *Fyratio satser ur den christliga erotiken* (1835), *Philosophemer* (1839), *Kunskapliga gäsningssämen och frön ur Franz v. Baaders Fermenta cognitionis. Utdragna och översatta af C. O. Fineman* (1860) och *Filosofiska skrifter i översättning* (1901).)

Mot detta har man, liksom i fallet Rudolf Steiner, gång på gång inväntat att Baader aldrig hemföll åt något förakt mot materien och än mindre mot naturen. Han hade tvivelsutan en hög uppskattning av naturen och kritiserade exempelvis kristna asketer för att vara "naturgisslare" som traktade efter att "på alla vis döda och fördärva" kroppen och "envetet ville få den högre naturen inom sig att ta till orda genom att lägga kroppen på pino-bänken". Dessutom utvecklade han sin med dagens mått mätt överdrivet spekulativa naturfilosofi under en tid då denna inte hade utvärderats av de experimentella naturvetenskaperna – deras stora genombrott kom ju först på 1840-talet.

Men då gör man det ändå alltför lätt för sig. Redan för en del samtida var Baader en svärmare. Om hans ungdomsvän Humboldt beskrev honom som "grundlig i observationen av fakta, munter och satyrisk, men alltid behagfull och tolerant mot dem av annan tro", så gällde det mer hans ungdom än hans senare liv. I hans privata brev från den tiden möter vi en kompromisslös, dryg och tvärsäker teosof med en utpräglad böjelse för att strunta i den vardagliga och sinnliga världen. Det man kan utläsa ur hans brev får hans liv att framstå som skugglikt och färglöst. Påfallande är också bristen på uttalade tvivel på egna försanthållanden, oförmågan till ironisk distans till sig själv och inte minst avsaknaden av en dialog med en jämbördig part – allt drag som irriterar oss hos en esoteriker som menar sig tillhöra de invigdas skara.

Dessa karaktärsbrister verkar ha förstärkts på ålderns höst, och det känns egendomligt att Baader i ett otroligt utbrott av arbetsfrenesi under de sista månaderna av sitt liv ser sig som fullbordare av Luthers kamp mot papismen, tror sig kunna rycka upp "romanisternas materialistiska föreställningar" med rötterna eller lösa upp "hegelianernas irrläror". En livslång kamp mot negativa utvecklingslinjer muterar här till donquijoteri, till en *Geisterfahrers* vansinnesfärd.

Hos Baader blandas alltså ett djärvt, schablonfritt, djupsinnigt, ja sublimt tänkande med svärmiska, anakronistiska och rentav förstockade element till en svårutredd helhet. Man kan inte komma tillbaka till honom, men man har heller aldrig slutgiltigt övervunnit honom.

Europas levande laboratorium

COLLEGE OF EUROPE | Skolan vill skapa en elit med en europeisk identitet. Men resultatet är misstänkt likt ett kompisgäng.

Det kan ses som ett socialt och psykologiskt experiment, ett försök att fabricera sanna européer: 281 personer i åldern 20–30 år, från kontinentens alla hörn,¹ får under nio månader bo och leva tillsammans. De bor i gemensamma bostäder, intar tre mål mat om dagen i gemensamma matsalar. Isolerade i en gammal medeltidsstad får de höra och läsa uteslutande om Europa och EU. Politik, ekonomi, juridik, kultur – allt beskrivs ur ett europeiskt perspektiv. Av bibliotekets 80 000 volymer har så gott som alla anknytning till europeisk integration. Enstaka utflykter från detta europeiska mikrokosmos går till städer där EU-institutionerna finns: Bryssel, Luxemburg, Strasbourg...

Och när besökare kommer utifrån är det för att tala om EU och europeisk integration: Valéry Giscard d'Estaing, tidigare ordförande för det europeiska konventet, såg ett "europeiskt mikrokosmos där syftet med konventets arbete redan tagit konkreta former". Jacques Delors, tidigare ordförande i EU-kommissionen, såg ett "levande laboratorium för det Europa som är i vardande". Jan Peter Balkenende, premiärminister i Nederländerna, sade i en parafra på Italiens grundare "Vi har Europa. Nu behöver vi européer." Och här trodde han sig ha funnit dem.

Detta är College of Europe i Brygge i Belgien, en masterutbildning i European Studies som berömmar sig av att vara den mest "genuint europeiska" i genren. Idén om en sådan skola föddes under Europakongressen i Haag 1948, när 800 delegater samlades under Winston Churchills ledning för att diskutera fredligt samarbete i Europa. En av skolans grundare och tillika dess förste rektor var Hendrik Brugmans, en av Europarörelsens intellektuella ledare. Ambitionen var att fostra

Av
Lisa Irenius

Redaktör på Axess.

"kompetenta, erfarna och ansvarstagande européer".² Man önskade skapa en europeisk elit, som skulle arbeta för europeiskt samarbete och för att närma länderna till varandra. En sådan transnationell elit skulle också minska riskerna för ett nytt krig.

Den första årskullen började 1950, året innan EU:s föregångare kol- och stålunionen skapades. Vartefter det europeiska samarbetet utvecklades kom skolan att förse de växande europeiska institutionerna med tjänstemän. Enligt alumniorganisationen arbetar mer än en femtedel av drygt 8 000 alumni i EU-institutionerna. I Bryssel går de forna studenterna under samlingsnamnet "Brygge-maffian". Sedan 1992 har skolan även en filial i Warszawa.

Utanför Bryssel och EU-sfären är College of Europe emellertid relativt okänt. Men en belgisk bekant reagerade med ett slags skandallysten förtjusning då jag berättade att jag skulle gå där.

– Den skolan har en *marriage rate* på 25 procent, sade han: Allt är upplagt för att studenterna ska gifta sig med varandra och minst en fjärdedel gör det. Du kommer få se...

En svensk bekant var mer misstänksam och nästan lite föraktfull.

– Jaså, du ska bli en sän där EU-broiler, sade hon.

Broiler: enligt ordboken en "snabbgödd kyckling... nästan enbart betraktad som föda" och "även utvidgat om onaturligt framodlad människa." Jo, det är väl så EU-entusiaster betraktas av många: som en onaturligt framodlad och mycket märklig art.

Jag har svårt att se varför en nationell identitet skulle vara mer *naturlig* än en europeisk, men onekligen

är den förra mer etablerad. Frågan är hur starkt rotad den är hos individer och vad som krävs för att de ska "övertalas att byta sina lojaliteter, förväntningar och politiska aktiviteter mot ett nytt centrum", för att låna en formulering ur Ernst B. Haas definition av regional integration.³

I vilka sammanhang ställer en människa om sina lojaliteter? Är det möjligt att skapa goda européer på nio månader?

EN SAK ÄR SÄKER: nio månader är en lång tid i en stad som Brygge. Utöver de drygt hundra tusen invånarna är det få som stannar längre än en helg. Helgbesökarna är å andra sidan otaliga: staden lär få tre miljoner besök om året. Det är en evig ström av turister i denna sällsynt välbevarade medeltidsstad som ligger en timme från Bryssel, mitt i Flandern. Staden kallar sig stolt museistad och antingen åsyftas de många museerna eller det faktum att hela stan är som ett enda museum. Turisterna far runt i häst och vagn och sprider ljud av ihåligt klapprande hovar och skramlande hjul. Utmed kullerstengatorna ligger söta hus som matchar de belgiska chokladpralinerna i skyltfönst-

borta och kanalerna åter blanka: ett av Brygges mysterier är att staden ständigt tycks städas och putsas av sig själv.

Varje kvart mellan klockan 8 och 21 ljuder olika melodier över hela Brygge. De kommer från klockspelet i tornet vid Markt: 47 klockor till en totalvikt av 28 ton spelar varje heltimme Mozartiana, kvart över Tension, halv Te Deum och kvart i Bryggia 2002. Det blir 52 trudelut-ter på en dag – eller drygt 14 000 på nio månader. På kvällen ringer melodierna vidare i huvudet liksom marken fortsätter gunga efter en dag på havet.

Många européer ogillar muslimernas böneutrop, men klockspel anses idylliskt. Allt är idylliskt i Brygge, här syns inga motsättningar eller problem. Den enda tiggare jag ser står omsorgsfullt draperad i guld utanför Notre Dame-kyrkan och låtsas vara ett slags staty. Tiggande i stelnat format är ett koncept som spridit sig i flera europeiska städer på senare år; till synes död materia tycks lättast vinna de levandes solidaritet.

MOT BAKGRUND av Brygges idylliska kulisser ser sig College of Europe-studenterna gärna som sinnebil-

...om man snabbt önskar skapa européer är det väl bättre att utgå från halvfabrikat än råvara.

ren: gräddvita, nougatbruna och chokladbruna. Andra specialiteter är porslinsdockor och spetsar som saluförs i butiker som Lace Symphony, Lace Garden... Enligt guideboken är det "en av världens mest romantiska städer".

Brygge är ett "Nordens Venedig" som till skillnad från andra gör skäl för sitt namn, med en mängd kanaler som löper genom staden. Under höstens dagar täcks det mörka, stilla vattnet av ruttnande löv som flyter runt bland svanar och spegelbilder av klocktorn, stenbroar och fasader. Men varje morgon är löven

den för "mångfald". Det är en vilseledande beteckning: alla är runt tjugofem, alla har gjort minst ett Erasmus-utbyte och bott i minst ett annat land än hemlandet, alla talar franska och engelska och ofta ytterligare språk, alla har en universitetsutbildning i statsvetenskap, ekonomi eller juridik, alla är intresserade av EU... Endast i en nationalitetsfixerad värld kan långtgående social likriktning betecknas som mångfald. Men om man snabbt önskar skapa européer är det väl bättre att utgå från halvfabrikat än råvara. Och det är klart, en del skill-

nader uppenbarar sig. Ryssarna sitter alltid vid ett eget bord i matsalen. Det är första året de är här: den ryska administrationen vill höja sin EU-kompetens. Spanjorerna sitter också gärna tillsammans och gör en del väsen av sig. Polackerna är bleka, allvarliga tjejer. På ett mer individuellt plan vet alla snart vem Dimitris är, det var han som självsäkert sade: "I am Greek and I am single" när alla skulle presentera sig själva. Glada, franska Sophie tycks vara med på alla fester och har tagit hundratals digitala bilder av collegelivet bara efter några veckor. Portugisen Miguel är datakillen som lägger ut dem på nätet. Italienska Alessandra är hon som verkar ledsen och aldrig ler.

Alla andra ler ständigt mot varandra, åtminstone den första tiden. Hundar, som ju lär se blottade tandrader som tecken på fientlighet, hade varit vettskrämda i den här miljön. På kvällarna har jag ont i käkarna av allt leende; efter ett par månader kan jag skönja mina första leenderynkor.

Rektorn har ett mer försiktigt, nästan fromt leende över läpparna. Han tycks övertygad om att nio månader kan få avgörande betydelse för en människas liv. I sitt välkomsttal påminner han om att det också är tiden för en graviditet.

Jovisst. Om nio månader är vad som krävs för tillblivelsen av en människa, borde det väl räcka också för en europé? Ett rykte säger att det en gång hände att en tjej på skolan blev gravid med en annan student redan under de första veckorna, så att en europeisk baby kunde levereras ungefär samtidigt som diplomtet.

Rektorn varnar dock för att europeiska par också kan splittras. Då måste man fortsätta med studierna även om det är jobbigt, säger han.

Nicolas, som sitter bredvid mig, suckar och tycker det är fånigt att till och med rektorn måste tala om parbildning. Nicolas har en väska på vilken det står "Young Europeans – Building the Europe of Tomorrow". Han är medlem i Young European Federalists (YEF) och har större visioner om det europeiska projektet än att det ska vara något slags äktenskapsbyrå.

Men för många studenter är frågan om vem som är tillsammans med vem ett favoritämne och det dröjer inte länge förrän ett Traffic Light Party anordnas: singlar ska klä sig i grönt, de som har en partner i rött och alla andra i orange. Den exakta innebörden av den tredje, orange kategorin är oklar.

I den franske sociologen Henri Mendras bok om "Västeuropas sociologi" läser jag om det unika i att europeisk parbildning är resultatet av de två parternas vilja, och endast deras. "Inget samhälle någonsin har varit konstruerat på

denna princip. I alla samhällen som vi känner till säger visdomen att valet av trolovade ska föreslås, eller bestämmas, av föräldrarna och den sociala omgivningen."⁴

En gång kunde mäktiga personer knyta viktiga allianser genom att gifta bort sina barn. Numera måste avkomman välja "rätt" på egen hand. Det är upp till de europeiska eliterna själva att forma strategiska allianser.

Allvaret i giftermålssnacket på skolan går upp för mig under ett besök hemma hos prästen, Lucien. Det är tydligen han som viger många av de katoliker som träffats där. På väggarna i den murriga lägenheten hänger några målningar, ett par kors, bilder på madonnan och barnet – och så fotografier på CoE-studenter. Han kallar den hörnan *le sanctuaire du Collège*, skolans sanktuarium; med bröllopsbilder föreställandes en fransyska som gifter sig med en skotte, en polsk kille som gifter sig med en ungersk tjej, en fransman som gifter sig med en italienska ... Inramad på ett bord står en bild av en fransyska som gifter sig med en italienare och framför ligger ett fotografi på parets fyra små pojkar.

– Ni har varit min ålderdoms glädje, säger fader Lucien med rörelse.

Han kom till Brygge 1988, efter att ha varit verksam i bland annat Afrika, och varje söndag håller han mässa för studenterna. Han reser också runt i världen och viger alumni och döper deras barn. Men han är lika engagerad i Brygges mindre bemedlade besökare: de senaste tio åren har han haft 1 000 övernattande gäster som inte haft råd med Brygges dyrbara hotell.

– Ni är Europas bortskämda barn, säger han nästan förebrående till studenterna.

Han är besviken på att allt färre kommer till massan på söndagarna. Till och med irländarna har börjat svika och för första gången är det bara en av skolans runt trettio franska studenter som dyker upp.

– Kan ni säga mig varför moralen sjunker när den ekonomiska levnadsstandarden stiger? frågar fader Lucien ledsamt: Och varför är det främst i Europa som folk slutar tro? I USA, som har det så mycket bättre ekonomiskt, där är det fortfarande fullt i kyrkorna!

Hösten 2004 är en tid då katolska kyrkan och dess värderingar tycks stå särskilt lågt i kurs bland många européer. Anledningen är den tilltänkta italienske EU-kommissionären, och tillika påvens vän, Rocco Buttigliones uttalanden om att kvinnan hör hemma i köket och homosexuella i helvetet. Detta väcker starka känslor i EU:s mer liberala och sekulariserade kretsar.

På CoE-studenternas Bar Rosso (som i god EU-anda fått sitt namn

av kommissionens ordförande Barroso) anordnas en fest med temat *Bad taste*. Alla ska klä sig i sina fulaste kläder, och en hiskelig Buttiglione-drink, en blandning av whisky, öl, vin och Fanta, säljs för två euro.

PÅ COLLEGE OF EUROPE finns EU. Det är inte bara något avlägset, löst samarbete som man hör talas om, utan en högst verklig politisk gemenskap.

– EU är de facto en federation, det är bara det att man inte får säga det, försäkrar en lärare och tillika högt uppsatt tjänsteman inom ministerrådet.

Han undervisar på skolan som fritidssyssla på fredagskvällar och lördagsförmiddagar. I mörkgrön rock

och kostym och med en pipa i munpipan påminner han om ett slags fransk detektiv. Intrycket förstärks av att en av hans favoritreplikar är "C'est évident, Mr Watson!" Han sprider piprök i korridorerna och rapporterar generöst från EU:s inre med glimten i ögat.

– Det är alltid samma sak. När statscheferna och regeringscheferna är på toppmöten ondgör de sig över att det går för snabbt med gemensam lagstiftning, att det är för mycket och att de måste ta det lugnt. Men då de är i ministerrådet är det tvärtom; de kan inte få nog av gemensam lagstiftning, de är beroende av den, som sjuka som måste ha sin medicin.

Det är berättelsen om ett EU som

växer sig allt starkare under ytan och där begrepp som subsidiaritet har ett mycket relativt värde.

– Min erfarenhet är att förslag som en stat tycker är bra anses respektera subsidiaritetsprincipen, medan förslag som en stat tycker är dåliga anses gå emot subsidiaritetsprincipen, säger han.

Han kan anklagas för viss cynism, men visar också ett stort engagemang och en sällsynt förmåga att undervisa. Han får applåder som en popstjärna.

En dag får 26 av oss leka EU-kommissionen: 25 kommissionärer plus en person från generalsekretariatet som för protokoll. Det är en mycket populär lek (läs kurs) på skolan och deltagarna utses genom lott-

En "genuint europeisk" värld?

Från höger till vänster, överst: Europaparlamentet i Strasbourg; inuti EU-kommissionen i Bryssel; Markt-platsen i Brygge. Underst: snaps på Nordens "nationella fest"; midsommarlunch på skolgården; Sami och Battistina på *Bad taste party* till den tilltänkta EU-kommissionären Rocco Buttiglione (van)ära.

FOTO: LISA IRENIUS

ning. Man får sätta på sig kostymer och dräkter och fara till Bryssel och sitta vid samma bord som Prodis kommission en gång använt. Och så gäller det att vinna så stora resurser som möjligt till den egna portföljen under förhandlingarna.

Detta ingår som en viktig del i skolans pedagogik: genom att härma verkligheten lär man sig den. Och kanske är det så att den som låtsas vara någonting ökar sina chanser att bli det. Den som agerar som en del av systemet stärker också sin lojalitet med det.

Fast Koen från Nederländerna känner sig besviken:

– Jag vill inte längre jobba på kommissionen, säger han efteråt: Det kändes så ... uppgivet. Där fanns ingen känsla av att vilja förändra världen!

Professorn i europeisk identitet säger att skolan vet precis hur studenternas känslor av tillhörighet utvecklas: under vissa perioder stärks den nationella tillhörigheten och hemlängtan, under andra stärks den europeiska gemenskapen i Brygge.

Runt jul lär Brygge-gemenskapen vara extra stark. Det är julklappsutdelningar i de gemensamma studenthemmen och man stöttar varandra när det gäller stress inför tentor såväl som åkomor av skridskoåkning och dylikt. Flera personer har ådragit sig mindre skador efter att ha åkt runt på skridskobanan på Markt. Stackars Chiara tror sig ha brutit handleden, hon har ont och hennes fingrar är alldeles blåa. Hon får åka in till sjukhuset och röntga, men de hittar inget fel. Färgen kommer från hennes nya blå handskar.

Många tycker att det känns underligt att åka till sina hemstäder över julen.

– Jag kände mig som en främling bland mina kompisar, som om vi inte längre har något gemensamt utan lever i helt olika världar, säger Joachim efter lovet, som han tillbringat i föräldrahemmet i sydvästra Tyskland.

– Och jag tyckte alla hade en så konstig dialekt!

Ett par veckor senare blir han tillsammans med Clara, en spansk student på skolan, och de börjar planera en gemensam framtid i Bryssel.

För mig tycks konceptet inte fungera. Under julen hemma i Stockholm blir jag alltmer kär i en person som är svensk. Dessutom blir jag alltmer kritisk till EU: jag ser tydligare hur distanserat Bryssel kan vara från medborgarna och hur svårtillgängliga och svårbegripliga det europeiska samarbetets mekanismer är. EU:s demokratiska underskott och bristande legitimitet tycks mig alltmer iögonenfallande.

– Man kommer hit som EU-entusiast, man slutar som EU-realist,

säger Jan, en tjeck som har arbetat ett par år på skolan och borde veta vad han talar om.

DEN ENTUSIASM som präglade Europarörelsen efter andra världskriget känns avlägsen även på College of Europe. Under året röstar Frankrike och Nederländerna nej till grundlagsförslaget och EU anses genomgå en kris. Jag gör en ovetenskaplig och begränsad undersökning om huruvida mina medstudenter blivit mer positiva till EU under vistelsen i Brygge. Bara hälften svarar ja. Och motiveringen till ett av dessa ja är att "man inser att det är ett rent under att EU trots allt fungerar".

Under en lektion i ekonomi diskuteras frågan om en europeisk inkomstskatt och det visar sig att samtliga 25 närvarande studenter är motståndare till en sådan. Endast läraren, Loukas Tsoukalis, säger sig ha varit för och menar att om medborgarna skulle se en europeisk skatt på sina deklarationer skulle de bli mer engagerade i frågan om vad deras pengar används till i EU.

Tsoukalis gick själv på skolan i början av 70-talet och säger att mycket har förändrats sedan dess. Den politiska övertygelsen är inte lika stark och utbildningen har blivit mer regelrätt akademisk.

– Men fortfarande handlar det om att göra européer. Det är en institution *sui generis*, som saknar motstycke.

Ofta är det lärarna som uttrycker optimism och idealism, medan studenterna är mer pessimistiska och kritiska. Det känns lite märkligt.

I denna årskull, som högtidligt kallas *la promotion de Montesquieu*, går till och med en student som är uttalat emot EU. Han är lång och blond, föga överraskande har han rötter i Norge. Men han har också franskt medborgarskap och han åker till Paris den 29 maj för att rösta nej till grundlagsförslaget. Han återvänder triumferande. De flesta andra är mindre glada men tycks inte heller särskilt sorgsna.

Faktum är att alla under vårterminen är engagerade i framför allt tre saker: skriva magisteruppsats, leka ministerråd eller EU-domstol och, inte minst, ordna och besöka så kallade nationella fester.

Av någon anledning är det tradition att ordna nationella fester på skolan. Festerna ska ha nationell karaktär och nationella sponsorer. Vi skandinaver samlas därför pliktskyldigt och författar ett sponsorbrev om att vi vill marknadsföra "vår goda mat och våra goda drycker, vår tradition av uppfinningsrikedom och vår karakteristiska, naturnära livsstil". Den där karakteristiska, naturnära livsstilen är naturligtvis ingenting man annars har sett någonting av bland skandinaverna i

Brygge. Liksom alla andra har vi mest suttit inne framför datorer och svarta tavlor och hängt i källaren på Bar Rosso.

Att kultivera de nationella egenheterna tycks stundom vara en kamp i EU-sammanhang. Om detta uppmuntras på skolan är det säkert för att det är en nyttig kunskap i de europeiska institutionerna. Trots allt är det genom ett slags inofficiella, nationella kvoter som många tjänstemän rekryteras dit och erhåller toppämbeben. Det är därför ett par franska studenter på skolan som också råkar ha polskt medborgarskap är så belåtna – de har goda chanser att få jobb – medan de som "bara" är fransmän är uppgivna: den franska "kvoten" är redan fylld.

Nationella stereotyper är ett ytterst frekvent inslag i skolans europeiska miljö. Det berättas ständigt olika roliga historier om nationaliteterna, till exempel om en fransman som har sex med en död kvinna – fast det visar sig att hon är levande men kommer från England. Ha ha. Norsk-franske Espen har Norgemuggen på sitt rum och berättar gärna historien om hur den norske fabrikanter ringer den svenske beställaren: Var ska jag sätta handtaget någonstans?

Använd insidan, svarar svensken och pekar mot huvudet. Därför sitter Norgemuggens handtag på insidan.

Även roliga historier om Europa och européer bygger helt på nationaliteter. Vad är en europés himmelrike? En plats där kockarna är fransmän, mekanikerna är tyskar, poliserna är engelsmän, italienarna är älskare och allting organiseras av schweizare. Vad är en europés helvete? En plats där kockarna är engelsmän, mekanikerna är fransmän, poliserna är tyskar, älskarna är schweizare och allting organiseras av italienare.

De nationella stereotyperna används så mycket att östeuropéerna känner sig utanför; det är nämligen främst västeuropeiska nationer som är föremål för skämt. Erik från Estland skickar till och med ut ett massmail med skämt om ester. Ett handlar om hur en est visar sitt hem för en lettisk gäst. "Varför bara ett rum?" frågar letten. "Jag klarar mig inte med färre", säger esten.

Skämten om Estland får dock ingen spridning. Kanske är det bara nationer som är till fullo integrerade i EU som blir utsatta för allmänt hån och skämt?

En amerikansk föreläsare ber en gång studenterna att anteckna sin "etniska identitet" och stor förvirring uppstår. Vadå etnisk? I Europa har vi nationaliteter!

– Är spansk min etnicitet? frågar en tjej från Spanien.

Föreläsaren säger något om etnisk bakgrund, jämför med *blacks*,

whites och *hispanics* i USA, men ger till slut med sig: ok, anteckna nationell identitet i stället.

På College of Europe har en försvinnande liten del av studenterna utomeuropeiskt ursprung. Det finns kanske gränser för mångfalden, och det nationella tenderar att över-skugga all annat.

Allt tal om nationaliteter hit och dit blir tröttsamt och jag kan förstå att skolans mest entusiastiska européer främst intresserar sig för europeisk utrikespolitik. Om det finns en stark dröm på skolan är det den om att bli europeisk diplomat.

SNART HAR DET gått ett år sedan studenterna i den så kallade Montesquieu-årskullen lämnade Brygge. I dag bor många av dem i Bryssel. När jag var där på besök för ett par månader sedan räckte det med att vandra igenom EU-kvarteren för att stöta på ett flertal. Richard var assistent i Europaparlamentet, Hervé praktiserade inom EU-kommissionen, Cécile arbetade med lobbying för transportbranschen ... På det gemensamma e-mailnätverket cirkulerar alltför erbjödanden och förfrågningar om bostäder i Bryssel, tips om lediga tjänster och diverse fester. Via ryktesvägen har jag fått höra att tyske Christian och italienska Stefania, som blev tillsammans i Brygge, har beslutat att gifta sig.

En amerikansk föreläsare ber en gång studenterna att anteckna sin "etniska identitet" och stor förvirring uppstår. Vadå etnisk? I Europa har vi nationaliteter!

På skolan har man lanserat en ny utbildning i internationella relationer, som börjar för första gången i höst. Den är mycket populär och har fått antalet ansökningar att skjuta i höjden. EU har de senaste åren etablerat sig som en betydande utrikespolitisk aktör och nu flockas de som vill vara med på den nya skutan. En ljus tolkning av denna entusiasm talar för ett ökat intresse för världen utanför EU, ett steg från eurocentrism mot ett mer världsomspännande engagemang. Dessutom har en gemensam utrikes- och säkerhetspolitik ett starkt folkligt stöd i Europa.

Ett mer skeptiskt synsätt, som jag dessvärre själv lutar åt, är att det lika mycket är fråga om en ökande ledan när det gäller EU:s interna angelägenheter. Sedan konstitutionsförslaget gick i stå tycks många ha givit upp tanken på att överbrygga det demokratiska underskottet och föra unionen närmare medborgarna. För dem som vill arbeta med europeisk utrikespolitik och representera EU ute i världen tycks det ofta i stället handla om att frigöra sig själv från "det nationella" och vad som uppfattas som ett begränsande nationellt intresse.

Men om en europeisk elit frigör sig från "det nationella" avlägsnar den sig också från idén om den internationella eliten som en nationernas förenande länk. Således får

Monnet föreställde sig att de europeiska tjänstemännen skulle fungera som en smidig liten motor som kunde sätta en större skara nationella experter i arbete. Men "européerna" har blivit betydligt fler än Monnet önskade. Därmed blir också frågan om deras funktion mer akut: vilket är deras uppdrag, hur definieras det europeiska gemensamma bästa, vilka riktlinjer följer deras arbete ...? De europeiska tjänstemännen använder fortfarande Monnets metod men saknar hans visioner, påpekar Ström Melin.

Fortfarande saknas i flera avseenden gemensamma riktlinjer och regler för tjänstemän i de olika europeiska institutionerna, även om EU-kommissionen sedan flera år har arbetat med att förbättra regelverket och utveckla principer för god yrkesutövning. För närvarande försöker kommissionär Siim Kallas driva igenom ett *transparency initiative*, som bland annat syftar till att institutionerna och deras tjänstemän i större utsträckning ska kunna hållas ansvariga. Men ännu är det mycket som ska till för att överbrygga den distans och ömsesidiga misstro som tycks råda mellan de europeiska tjänstemännen och medborgarna.

Europeisk integration framstår alltmer som en process varmed *vissa* individer riktar sina lojaliteter och förväntningar mot ett nytt centrum. Men vad detta nya centrum står för är oklart. Jag har svårt att slå bort en besvärande tanke: i samma utsträckning som man försöker göra ett litet fåtal till *mer* européer än andra, blir alla andra unionsmedborgare relativt *mindre* européer och alltmer fjärrade från det så kallade genuint europeiska. ■

Studenternas namn är fingerade.

Fotnoter:

- 1 På skolan går också flera studenter som kommer från länder utanför Europa, till exempel USA och Kanada. En majoritet kommer dock från Europa. Antalet studenter (281) gäller för år 2004–2005.
- 2 L. Bekemans, D. Mahncke & R. Picht, *The College of Europe. Fifty Years of Service to Europe*, Brygge: Europacollege 1999, s. 9.
- 3 Ernst B. Haas definierar regional integration som: "[The process] whereby political actors in several, distinct national settings are persuaded to shift their loyalties, expectations and political activities towards a new centre, whose institutions process or demand jurisdiction over the pre-existing national states." Ernst B. Haas, *The uniting of Europe: political, social and economical forces 1950–1957*, London: Stevens 1958, s. 16).
- 4 Henri Mendras, *L'Europe des Européens. Sociologie de l'Europe occidentale*, Paris: Gallimard 1997, s. 17.
- 5 Annika Ström Melin, *Européerna. Arvet från EU:s pionjärer*, Stockholm: Atlantis 2005, s. 270.

Det sa bara klick ...

INTERNETDEJTING | Högutbildade storstadsbor söker partners på nätet.

Klick, klick. Ett dubbelslag på den vänstra musknappen och Mr D:s sida vecklar ut sig. Bredvid ett svartvitt fotografi på en man i profil läser jag att detta är en "trevlig, ömsint och kärleksförstående kille". Jag är inne på spraydate, en webbplats som hjälper dig att " hitta din drömpartner". Detta är en av flera framgångsrika kärlekssajter som verkar ha kommit för att stanna. Användarna etablerar kontakt genom att besöka varandras personliga sidor och visar sitt eventuella intresse genom att lämna en hälsning i en gästbok. I vissa fall inleds en kommunikation över nätet som slutar med en träff på stan. De frälsta ser sidorna som en utopisk plats där allt är möjligt; där osannolika möten uppstår, där insidan får tala och där man slipper fylla och förnedring i jakten på kärleken. Det enda jag är övertygad om är att sajterna har något att berätta om vår tids förhoppningar och rädslor.

En del förutspår att fenomenet kommer att bli kortlivat, eftersom européer, till skillnad från amerikaner, är ovana vid att dejta främmande människor. Andra hävdar att de skandinaviska länderna kan undantas från sådana prognoser. Företaget match.com finns i trettio länder och ser Norden som den mest intressanta regionen efter USA. De har 270 000 registrerade användare i Sverige som betalar 249 kronor var i månaden för full användning. Helena Ehnborn, direktör för sajten, förklarar intresset med att mötesformen passar ett folk som "är blyga och inte har dejtat tidigare. Nätdejting är ett odramatiskt sätt att kunna ta första steget. Det passar ovanligt bra för skandinaver."¹ Statistiken bekräftar bolagets förhoppningar. Spraydate rapporterade för ett år sedan att de i snitt fick 12 000 nya medlemmar i månaden. Enligt analysföretaget Nielsen Netratings ska 897 000 svenskar ha besökt en kontaktsajt på internet under de senaste tre månaderna och enligt en studie som SvD låtit genomföra är detta de snabbast växande nätsidorna.

På senare tid har utbudet breddats. Utöver match.com, spraydate och love-search finns nu även sajter som 7ehimlen.se för troende och FarmerDating.se för kvinnor och män på landsbygden. Även åldersspannet varierar. Sidan Mötesplatsens målgrupp är människor i åldern 25 till 70 år, medelåldern är 38 år. Trots att det finns stora skillnader mellan olika sajter tenderar de ändå att tilltala bestämda grupper. I likhet med många andra sidor beskriver match.com sina medlemmar som högskoleutbildade storstadsbor. Av dessa är männen i majoritet, men kvinnorna knappar in. Åtminstone är det vad sidorna påstår för att locka nya användare.

Av
Maria Törnqvist

Doktorand i sociologi vid Stockholms universitet. Hennes avhandlingsarbete behandlar två svenska debatter om konkvoter. Hon är även aktuell med boken *Feministisk teori i rörliga bilder* (tillsammans med Katharina Tollin), Liber 2005.

DETTA ÄR ETT fascinerande exempel på hur mänsklig kreativitet tillsammans med teknologisk utveckling och ett vinstintresse skapar nya relationer mellan människor. Med sidorna ökar förhållandena i antal och finner nya uttryck och innehåll. Människor som aldrig skulle ha träffats möts. Geografiska avstånd är inte längre ett hinder. På sajter för homo-, bi- och transpersoner är det möjligt för människor som inte kommit ut att träffa andra. Men hur kan det komma sig att fenomenet vinner genomslag här och nu? Hur kan man förstå att denna mötesform, till skillnad från gårdagens skamliga kontaktannonser, har blivit en succé, inte minst bland de unga, vackra och välbeställda?

Ett svar är att den regisserade ytan och känslan av anonymitet gör det enklare att ta kontakt med andra. Till skillnad från ett par blossande kinder som snabbt röjer våra tankar vid ett möte ansikte mot ansikte, ger nätet möjlighet att styra vilken information vi lämnar ut om oss själva. Vid den första hälsningen i någons gästbok kan man vila tryggt i att nätprofilen är en uppgraderad version av jaget; blir man avvisad kan det förklaras med att den personliga sidan är en falsk representation. Som en sista utväg finns alltid möjligheten att logga in under nytt namn ...

Sajterna tillhandahåller därmed ytterligare en plats där varumärket "jag" kan skapas. Profilerna upprättas i spänningen mellan individualitet och likriktning, mellan att vara ett drömjag och en namnlös person. De erbjuder en plats där en ännu vackrare representation tar form, där det som är du blir till "en snygg och sexig presentation av dig", med spraydates ord. Oändligt långt från den hemlige och förmodat enstörige kontaktannonsören snidas de utåtriktade jagen till, i vissa fall till oigenkännlighet. Jag besvarar de frågeformulär som krävs för att bli medlem och ser mig förvandlas till "en skön typ, 160-169 cm, en jungfru som gillar att hänga på bar". Det personliga har blivit opersonligt.

På de flesta sidor kompletteras dock de schematiska presentationerna med personliga texter. Bland spraydates 400 000 medlemmar – inte nödvändigtvis desamma som 400 000 personer av kött och blod – krävs något mer för att bli unik. Framgång kräver formuleringsförmåga. Förväntningarna och fantasierna hålls vid

liv genom att besökaren hela tiden är ett klick från att få veta mer samtidigt som det mesta återstår att utforska. Fotografer förstärker känslan av tillförlitlighet samtidigt som de också väcker funderingar – jag betraktar ett flirtigt leende och undrar vilken vinkel porträttet är taget ur. Ett klick därifrån väntar uppgifter om längd och stjärntecken tillsammans med en personlig presentation, kanske finns också ett videoklipp.

Parallellt med vetenskapen om att det trots allt finns sanna och falska avspeglingar, där en dejt räcker för att avslöja bluffen, tycks också det omvända kunna gälla. Hela upplägget och förtroendet för sajterna vilar på tanken att representationen är liktydig med jaget och därmed allt som finns att upptäcka. Bilden av dig så som du ser ut på sajten kommer i de flesta fall att vara det enda som de andra besökarna möter. Därmed inte sagt att det skulle vara ett mindre verkligt möte. I vissa kretsar tycks ens existens vara betingad av närvaron på en särskild sajt. "Vem är du? Du finns ju inte på cruiser?" fick en bekant höra på en fest. Ett URL (unreal life) blev en förutsättning för att vara till IRL (in real life).

Till skillnad från gårdagens kontaktannonser där männen i första hand beskrev sig som konsument medan kvinnorna angav vad de hade att erbjuda, speglar nätsidorna ett unisexmode. Här skriver både kvinnor och män vitt och brett om vem jag är men mindre om vad jaget vill ha. De personliga sidorna avslutas med vaga uppmaningar om att man ska "höra av sig om man vill veta mer" och förhoppningar om "ett mail från dig". Man får ändå anta att jaget vill ha matchning, fem röda hjärtan, någon som hon själv. I en tid där kärleksökandet tycks gå i cirklar kring den egna spegelbilden kanske det inte längre krävs att man specificerar sina önskemål. Det räcker med att tala om vem man är.

Konceptet vilar på idén att attraktion går via vänskap och inte vice versa. Denna kärleksideologi lär dig att tända på din bästa vän, en som är som du. Minimigarantin beskrivs också som att man hittar nya vänner, även om den rätte vägrar att infinna sig.² Men det finns sajter med delvis andra koder. En manlig vän började chatta med en kille på QX cruiser och fick efter tre korta mailväxlingar svaret att "han kunde dra åt helvete" om han var intresserad av att lära känna honom. Här var det som om språket och orden om personen stod i vägen för det kroppsliga mötet. Ärendet var sex, varken mer eller mindre.

ÄVEN OM VISSA sidor innehåller uttalande önskemål tycks det ändå vara något skamligt att säga vad man vill ha. Ändå är det hela poängen; man är på sajten för att

Fotnoter:

¹ "Kärlek på nätet har blivit en riktigt lönsam affär", i *Internetworld*, 17/12 2004.

² Man kan skilja de strikta dejtingsajterna från dem som också fungerar som nätgemenskaper. En sida som QX cruiser fungerar exempelvis inte bara som kontaktförmedling för möten av romantisk eller sexuell natur, utan är också en plats där människor umgås.

man vill ha något. Kanske beror de relativt få och vaga "jag söker..."-formuleringarna på rädsla för att sammanblandas med den tvivelaktiga kontaktannonseren. Kanske har det också att göra med att allvaret och riskerna med jakten på kärlek måste minimeras. Om man inte säger att man är ute efter något, behöver man ju heller inte frukta att misslyckas.

Det första jag slås av på spraydates sida är just den märkliga kombinationen av barnlig ironi och blodigt allvar. För att få tillgång till sajten ska man fylla i frågor med svarsalternativ av typen: Är du "en schysst tjej", en "skönhet" eller "en guda-gåva"? Svaren ska hjälpa till att föra dig samman med andra medlemmar. Resultatet kommer ut i form av hjärtan; fem röda betyder perfekt matchning, fem svarta en katastrof. Kan man över huvud taget ta det här på allvar? Är det meningen att man ska ta det på allvar? Både och. Kanske är det till och med typiskt för vår tids sätt att hantera det vi betraktar som verkligt angeläget. Det lättsamma upplägget garanterar säkra utvägar för en räddhågad generation. Russian Internet Dating får illustrera. På deras hemsida kan man läsa att det här är ett "roligt sätt att hitta nya vänner eller partners, bara på skoj, dating eller kanske till och med en långvarig relation". I förbindelserna mellan kvinnor från öst och män från väst skymtar dock

Den rumsliga och tidliga distansen gör sajterna till en trygg träffpunkt.

allvaret fram som en stilla varning: "Men tänk alltid på att vara väldigt noga innan du möter en okänd person ansikte mot ansikte för första gången."

Ytterligare ett skäl till att nätbesökarna är bättre på att tala om vilka de är än vad de söker kan vara att det som alla vet aldrig får avslöjas: det handlar om ett utbyte. Vid sidan av frågorna om "vem du är" och "vad du vill" ställer sajterna också frågan om ditt värde, inte rakt ut förstås men mellan raderna. Enkel ekonomisk bas-kunskap säger oss att en varas värde enbart kan bestämmas i relation till andra varor. Samma logik tycks gälla för sajternas profiler. På spraydate kan man exempelvis utvärdera dejter man har varit på. Det är också möjligt att komponera en så kallad "personlig banner" för att bättre kunna marknadsföra sig själv. "Kom igen, visa upp dig nu, för ditt eget bästa!" uppmanar sidans kreatörer. För trettio kronor får man en tredagarskampanj. Här förs också statistik över hur många dejter och gästboksbesökare en medlem har och genomläsningar av gästböcker gör det möjligt att syna konkurrenterna och värdera den egna chansen. Trots beskrivningen av nätet som en mer jämlik plats där personen bakom utseendet får chansen, är det de snygga sidorna – i dubbel bemärkelse – som har flest besökare. Budgivningen och utfallet påminner oss om den hårda men rättvisa ordning som lär att du inte kan få mer än vad du har att erbjuda. Den forntida mytologi som säger att kärleken

kan öppna nya världar framstår som hopplöst passé och den samtida, som tecknar visioner om det gränsöverskridande nätet, som lätt naiv.

ATT KÄRLEKSSÖKANDET tar form som en marknad begränsar sig förstås inte till kontaktförmedlingarna på nätet. Det är inte för inte som nöjeslivets flirtande ibland beskrivs som en köttmarknad. Men till skillnad från krogens råare och mer kroppsliga utbud och efterfrågan ger nätmarknaden tryggare konsumentgarantier. Här handlar det om att komma bort ifrån bardiskens okontrollerade och vulgära köpsläende med köttet som handelsvara. På nätet är det i stället personen som ska krängas.

Orden är också allt här på spraydate. Till skillnad från gårdagens dansbaneflirtar, som lotsar sig fram genom nervösa famntag, sker närmandet kroppslöst. Ett inlägg i gästboken förmedlar intresse. Eller som en besökare uttrycker det: "Man lär känna personen inifrån och ut i stället för tvärtom, som på krogen." Den välstavade flirten ser ut att vara ett lyckat concept i en tid där språk är makt och där orden har släppt taget om kroppen.³ Idén om att vi kan tala oss till frigörelse blir i denna version en förhoppning om att vi kan skriva oss till kärleken. På match.com finns hjälp att få. Under rubriken "How to write amazing e-mails" beskriver författaren till en relationshandbok hur ett välkomponerat e-mail berett vägen för ett möte. "Here I was, less than a week from a rendezvous with a beautiful woman. How did I pull it off? The answer: I give good e-mail. You can, too."⁴

Sajterna ger oss på så sätt längre betänketid. Ansikte mot ansikte avtvingas vi ofta spontana svar. På nätet finns en rumslig distans och ett tidligt mellanrum som gör det möjligt att omsorgsfullt, kanske till och med för omsorgsfullt, överväga de alternativ vi ställs inför. Både när det gäller hur vi vill representera oss själva och hur vi vill bemöta en person som visar intresse. Inledningsvis ett inlägg i en gästbok, därefter ett e-mail, därpå ett telefonsamtal som kanske följs av en träff. Den utdragna processen gör detta till ett försiktigt närmande. Vid alla instanser finns möjlighet att backa ur. De många tillfällena till överväganden tycks överensstämma med de två målsättningar som sajternas skapare brottas med: att hjälpa oss att finna den perfekta partnern och samtidigt bibehålla trafiken.⁵

Den rumsliga och tidliga distansen gör sajterna till en trygg träffpunkt. Det är inte bara lättare att ta kontakt när man slipper stå ansikte mot ansikte med en person, internet dating beskrivs också som ett säkrare alternativ. En medlem på spraydate beskriver just förutsägbarheten, att "man vet vad man får", som den största fördelen; "det är bra att man kan utväxla information med varandra, känna varandra på pulsen innan man träffas". Betraktade som en stilisering av vår tids nätverkssamhälle kan sajterna illustrera idealet om många och ytliga relationer som binds samman av jagnoden, spindeln i nätet med rätt att koppla ur. Det lätt-

Fotnoter:

³ Geir Angell Øygarden, *Den brukne nesens estetik. En bok om boksing*, Oslo: Solum Forlag 2001.

⁴ <<http://www.match.com/magazine/article3.aspx?articleid=3541>>, 2/4 2006.

⁵ Adam Arvidsson, "Quality Singles. Internet Dating as Immaterial Labour", i *New Media & Society*, vol. 8, nr 3, 2006. Arvidsson menar att internet dating är ett särskilt framträdande exempel på hur ett "fantiseringsarbete", som han beskriver det, skapar ekonomiskt värde. Affärsidén är att användarnas fantasier om människor och relationer samt deras medverkan på sidorna ska generera vinst. Konceptet kan ur detta perspektiv beskrivas som lyckat. Match.com har en årsomsättning på 1,5 miljarder kronor och branschen i sin helhet är värd närmare en miljard dollar.

⁶ Arlie Hochschild, *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*, Henry Holt 2001.

⁷ Arvidsson, op. cit.

kärlekstörstande kille

Sälj, köp, byt

med en radannonser — det brukar löna sig mycket bra.

samma anslaget gör det enkelt och den

datordistanserade närheten ger frihet att klicka bort de besvärliga och ointressanta.

Sajternas framgångar kan också spåras till en tilltagande upplevelse av att tiden inte räcker till. Med nätdejting ska det bli möjligt att slippa timmar på stummiga krogar, slippa närgången dans och utsträckta samtal för att komma fram till att den där mannen ändå inte skulle passa in i vänskapskretsen eller bli en bra pappa till mina barn. Sidorna väddar till vår vilja att planlägga kärleken och rationalisera sökandet. På sajter som match.com finns utvecklade sökfunktioner där detaljerad information om användarna ska förena oss med lämpliga partners. På de flesta sidor är det också möjligt att göra en mer generell gallring. Man kan exempelvis söka efter personer i ens egen del av landet eller människor med vissa intressen. I så måtto kan nätdejting också betraktas som en bredare samhällslösning. Även om vi ännu inte tycks ha nått utvecklingen i USA där arbetsgivare organiserar särskilda dateförmedlingar för ett skikt av hårt arbetande människor i trettioårsåldern,⁶ överensstämmer sidornas framgångar med svenska trender. Ett upptrissat arbetstempo, allt mindre tid för umgänge

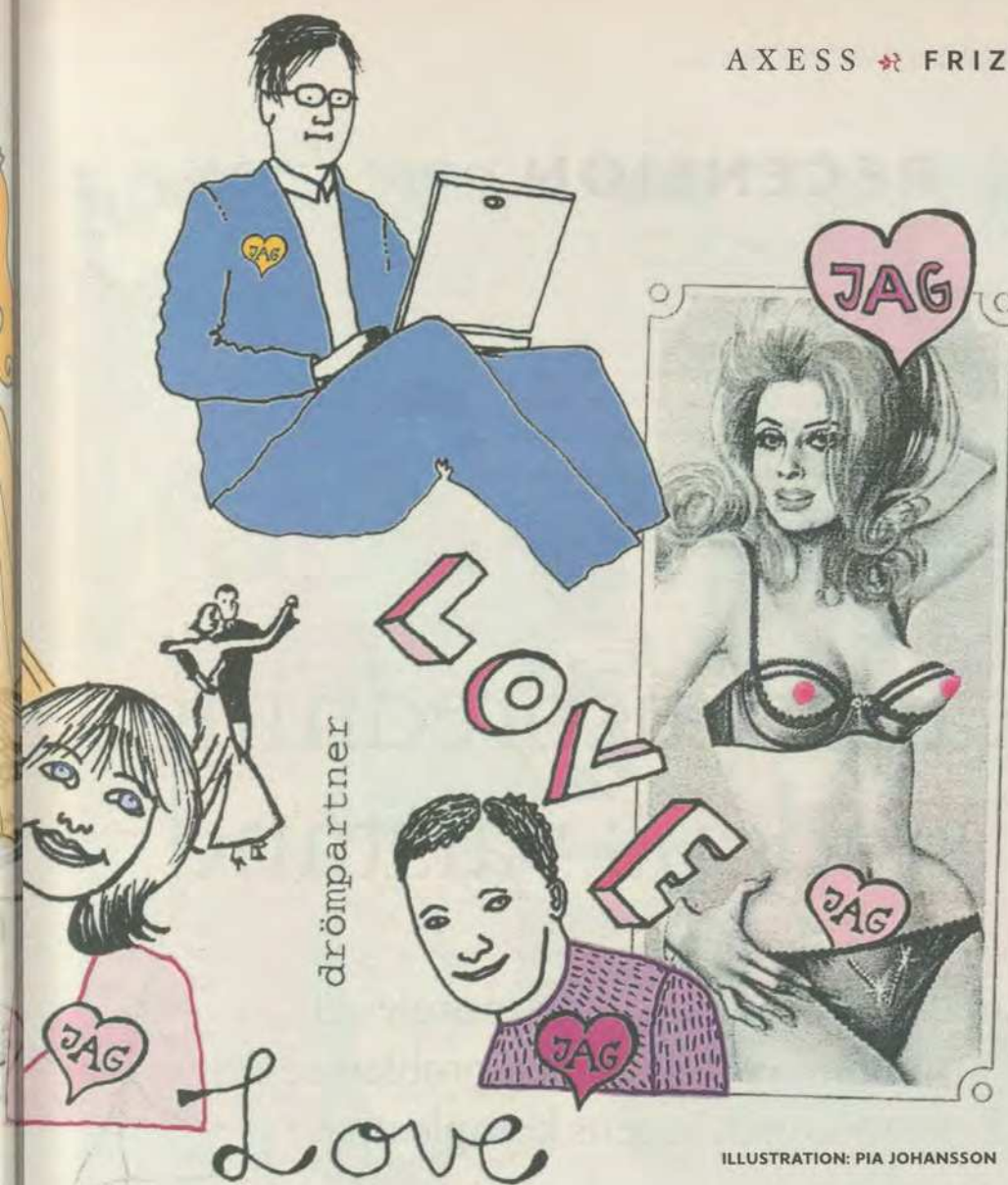

ILLUSTRATION: PIA JOHANSSON

med familj och vänner samt en tilltalande disciplinering av våra arbetsplatser – där många annars träffar en partner – kan förmodas ligga bakom det växande suget efter sajterna.⁷

Trots detta vet vi alla att inte ens den mest raffinerade teknik kan ge några garantier. Även om den romantiska kärleken kan översättas till vår tids frihetsideal, här i form av en fri marknad, kan den inte ställas till svars. Man kan ha "otur i kärlek", men att hävda att man har blivit utsatt för en orättvisa är svårare, åtminstone i bemärkelsen en rättviseräkning som kan ligga till grund för politiska krav. Ändå är en av de största orättvisorna att vissa aldrig får uppleva denna form av närhet med en annan människa. I en tid där rättvisan utgör den instans som ska bromsa de samhällsskadliga konsekvenserna av vår frihetslängtan, tycks kärlekens område stå utan skyddsnät. Än så länge.

SÅ KLICKAR JAG mig runt på sidorna och läser profiler och gästböcker. Två lätta slag på musknappen och jag är tillbaka på Mr_D:s sida. "Trevlig och klok" – vad betyder det? ... klick, klick ... Mikael73, "intresserad av data och golf" ... två snabba klick till något bättre. Jag känner mig som en voyeur när jag surfar runt på Mr_D:s, prinsessan28:s och de andras sidor. Jag läser snabbt och lite generat igenom inbjudningar till vänskap och kanske mer. Men det slår mig att det som genererar mig inte enbart är den klassiska voyeurens skam. Det är inte förlägenheten

över att dra gardinen åt sidan och titta in i en annan människas mest intima som drabbar mig, i stället sipprar skammen fram som ett obehag inför att det är en rad glatta ytor som möter mig. Det påminner om dokusåpnas riggade sovrumsfönster som generar i sin överexponering. Utan att ha varit i närheten av spänningen i det förbjudna blir jag tagen på bar gärning där jag sitter med fingrarna på tangentbordet.

Men mina röda kinder har också med sårbarheten att göra, att jag tröskar mig igenom det bräckliga med några enkla slag framför datorn. Svala sidor, uppblåsta sidor, nervösa sidor. Det finns ett stråk av brutalitet i det här sättet att konsumera människor, att bruka och förbruka dem inom loppet av några sekunder. Det vilar en cynism i lättheten med vilken jag går in i och ut ur människor, skrattar åt någon, uttråkas och klickar mig vidare. Jag låter dem underhålla mig, på ständig jakt efter något bättre, efter kärleken.

I en av sina senaste böcker, *Liquid Love*, beskriver sociologen Zygmunt Bauman vår tids fixering vid det flyktiga begäret. Begäret är, till skillnad från kärleken, konsumtion. Det är undanflykt, obeständigt och rymmer sin egen död. Ju snabbare det tillfredsställs, desto fortare förtvinar det. Begäret skapar därför restavfall, inte skräp i vanlig bemärkelse, utan varor och relationer med bästföredatum som kan utkonkurreras av det för stunden mer lockande. En uppdaterad modell, en mer avancerad teknologi, ett vackrare leende.

Sajterna lyder delvis under den lag som

säger att allt och alla kan bli föremål för denna ström av utbyten. Till skillnad från idén om den eviga kärleken som helhetslösning ska rädslan för tomhet botas med vetenskapen om att nya frestelser lockar runt hörnet. Bauman går så långt som till att hävda att rädslan för de förlorade möjligheterna i dag övertrumfar vår dödsångest. Känslan av att livet med alla dess tillfällen till möten går oss förbi slår den död som har blivit en avlägsen fiktion.

Fenomenet internet dating är förankrat i en nyhetstörstande samtid. Ett dubbelslag på musknappen, så har man raderat gårdagens flirt och seglat in på nästa sidas erbjudanden. Den omsättning av människor som utgör en av sajternas dragningskraft påminner om den kapitalistiska principen om vikten av en rörlig marknad. Kärlekshungern ges illusionen av att kunna mättas, men den utlovade belöningen triggas snarare än bromsas ett fortsatt sökande. På krogen är det inte alltid säkert att det finns ett bättre alternativ, man får nöja sig med mindre eller gå hem tomhänt. På nätet finns det alltid någon med en rakare näsa, en bättre match. En ständig uppkoppling ger dig dessutom två liv och dubbelt så många chanser.

I EN AVFÖRTROLLAD värld där religionens löften inte längre lockar oss har de romantiska myterna om förälskelse och kärlek fått spela en viktig roll. Kärleken gestaltas ofta som en utomstående, obändig kraft som drabbar oss utan beräkning. I denna mytologi heter det att det är när man som minst anar det som förälskelsen slår till. Långt ifrån lovesearch, jakten på kärleken, drabbas vi av den, skoningslöst och utan förvarning. *To fall in love*.

Kanske håller dock även den romantiska kärleken, som en plats för det magiska, på att förlora sitt grepp om oss. Västvärldens omfattande rationaliseringsprojekt tycks lägga även detta område under sina fötter. Konceptet bakom sajterna bygger på modernitetens förhoppning om att det ska finnas enkla lösningar på livets alla gåtor. Allt det som fortfarande andas mysterium kan och ska bemästras. Vi har viss kontroll över livets tillblivelse, ålderdom och död arbetar vi på att upphäva och nu försöker vi också kartlägga och manövrera kärlekens terräng.

Men lösningarna har sitt pris. Den sorg och samtidigt befrielse som skymtar bakom relationsprofiler och datorbaserade matchningar är insikten om att kärleken, förälskelsen eller passionen alltid är redo att lura oss. Trots att vi försöker registrera och frambesvärja dess närvaro kan den utebli – eller kanske till och med just därför. Den begärlighet som ligger i kärlekens magi riskerar att upplösas när vi försöker fånga in den och tämja den med hjälp av välbeskrivna sökmotorer. Och kanske blir straffet för viljan till manipulation och rationalisering att den olyckliga kärleken, den omöjliga kärleken, den förbjudna kärleken till slut blir de enda figurer som lyckas bibehålla en förtrollning och dragningskraft på oss. Begärets kraft riktas mot det otillåtna och omöjliga. Det som inte kan skrivas in i profilen på spraydate. Kärleken gör uppror och jag loggar ut. ■

Förortslandskapets utbredning är en följd av stadens välstånd

Med missvisande statistik utmålas bilden av en alltmer utglesad stadsbebyggelse – urban sprawl. För att komma till rätta med problemet krävs dock en mer nyanserad kunskap om utvecklingens komplexitet.

KNAPPAST NÅGOT DRAG i städernas moderna utveckling har mött en så samstämmig diagnos och rekommenderad behandling av fackfolket som *urban sprawl*. Utan några likheter i övrigt måste vi gå tillbaka till 1800-talets storstäder och skräcken för "de farliga klasserna" för att hitta ett urbant fenomen av motsvarande dignitet som upplevt hot mot välstånd och civilisation. För just hot är vad sprawl beskrivs som, ett hot mot såväl den urbana kultur som utvecklats i den traditionella stadens hägn som mot det ozonskikt som den ökande biltrafiken i det utspridda stadslandskapet tunnar ut. Precis som då handlar det alltså ytterst om överlevnad och reproduktion – på 1800-talet storstadens, i dag hela jordens.

Kampen mot de farliga klasserna löste sig nästan automatiskt med den ekonomiska tillväxten, även om 1800-talets Paris var ett tidigt undantag, där boulevardernas framdragande kombinerades med underproletariatets avhysning till förorter. Men det ständigt närvarande och undan-
glidande spöket sprawl låter sig inte bevakas så lätt, eftersom det självt är en del av tillväxten och det ökande välståndet. Det utmanar våra föreställningar om staden. Men med tanke på den ökande mobiliteten i dag kan man undra varför alla stadsbor bör bo nära varandra, som de gjorde på den tiden man förflyttade sig till fots, med häst och vagn eller med tåg – eller när städerna var tvungna att försvara sig militärt.

Urban sprawl förknippas främst med bilismens hemland USA. Där syftar också ordet sprawl rent allmänt på stadsutbredningen och utgör det samlande onda för en mängd rörelser för en alternativ stadspolitik, som till exempel *Smart Growth* och *New Urbanism*. Sedan 1980-talets slut är hejdad stadsutbredning för minskat bilresande och stärkt kollektivtrafik ett mål även i Europa. Program för en hållbar stadsutveckling är legio på alla

Av
BOSSE BERGMAN

SPRAWL A Compact History

Robert Bruegmann

University of Chicago Press 2005 (264 s.)

SPRAWL COSTS Economic Impacts of Unchecked Development

Robert W. Burchell, Anthony Downs
Barbara McCann & Sahan Mukherji

Island Press 2005 (224 s.)

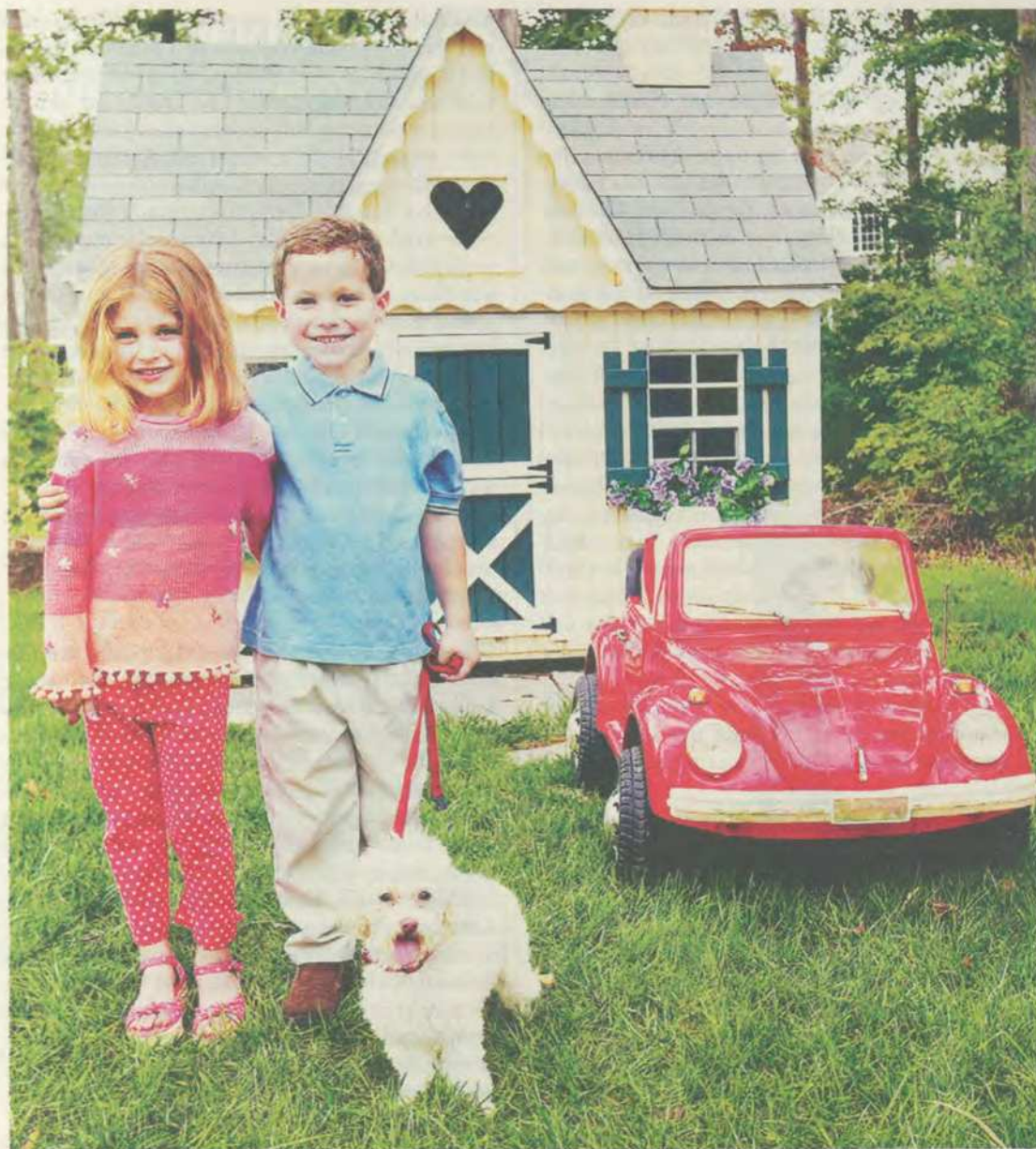
politiska nivåer från EU centralt till minsta kommun. På ett övergripande plan handlar det om stadsförtätning, i Sverige under den slagkraftiga uppmaningen "bygg staden inåt". Hos många kompletteras den även kort och gott med "bygg stad" och en erinran om stadens "grammatik" och "principer", vilket är liktydigt med hus och gator, torg och parker. Det tycks för övrigt ha varit med introduktionen av New Urbanism i Sverige och Stadsmiljörådets försök att vinna officiell sanktion för en snarlik stadspolitik som vi fick börja vänja oss vid termen sprawl. En välbesökt möteskampanj och en liten skrift för några år sedan har nu fått en av de medverkande, Karl-Olov Arnstberg, att ge ut en egen bok i ämnet, *Sprawl* (Symposion 2005). Med sina utvecklingar mot viktiga och närliggande sociala och politiska frågor är boken en utmärkt inlägga om stads- och samhällsutveckling i allmänhet. Den har dock inte riktigt

samma tyngd och räckvidd som en annan ny studie med samma namn, Chicagoprofessorn Robert Bruegmanns *Sprawl*, med den kluriga undertiteln *A Compact History*, som mer tålmodigt och systematiskt utforskar och problematiserar ämnet.

SPRAWL ÄR ETT RELATIVT BEGREPP, egentligen ett verb (= att spreta åt olika håll), och slog i negativ mening först rot hos en mängd stads- och arkitekturkritiker under de stora stadsutvidgningarna efter andra världskriget. Som en gles och utspridd stadsutveckling beskrivs sprawl också som "språngartad och diskontinuerlig" utan inslag av "systematisk eller planerad storskalig markanvändning". Bruegmann intresserar sig särskilt för det sistnämnda och han gör en tredelning av stadsregionerna i en stadskärna, ett förortslandskap (*suburbia*) och något som han kallar *exurbia*, den glesa och stadsnära landsbygden. Med ett sådant raster är det lätt att konstatera att städer alltid spridit ut sig, även om det under tidigare epoker mer handlat om folk och verksamheter som inte släppts innanför murarna än om välbärgade stadsborgares villor i den lantliga omgivningen.

På 1700-talet började emellertid de större, växande städerna som exempelvis London att få ett tydligt suburbia och ett utbrett exurbia. Det senare präglades av lantställen för stadsbor, krogar, verkstäder och en ny typ av trädgårdsodlingar för avsättning i staden. Med järnvägarna (och även ångbåtstrafiken) följde sedan den mer förstadsbetonade utbredningen. Förstaden både förtätades och vidgades med hjälp av spårvagnslinjer och senare bilismen. Sprawl var alltså ursprungligen inte ett amerikanskt fenomen.

Att det i USA bara var de rika som intog stadsperiferierna är en missuppfattning som bland annat de berömda Chicagosociologerna inprä-

Villa, VW och vovve. Bilismen har ansetts vara den största orsaken till att västerländska städer förlorat sina ursprungliga kvaliteter och kommit att präglas av utspridd bebyggelse och motorvägar.

FOTO: ARIEL SKELLEY/CORBIS/SCANPIX

tade i det allmänna medvetandet från 1920-talet. De framställde en stadsmodell som enligt en ekologisk utvecklingslag beskrev hur de välbestämdas bostadsområden växte fram på allt större avstånd från ringen av förslummade och fattiga stadsdelar kring city. Men sedan 1950-talet har exempelvis otaliga filmer visat på raka motsatsen – senast med nästan programmatisk skärpa i skildringen av rapparen Eminems proletära uppväxt i Detroit, bortom den stora utkantsleden 8 mile (vilket också är avståndet till citykärnan).

DEN TILLRÄTTALAGDA STATISTIK som legat till grund för bilden av de sprawlande stadslandskapen blir också föremål för Bruegmanns otåliga granskning. Vissa sifferkonstellationer har utbasunerats så ofta att de fått emblematiske status. En sådan, pinsamt nog upprepade i minst fem andra böcker, berör Chicagos storstadsområde (metropolitan area). Mellan 1970 och 1990 växte befolkningen med 4 procent och ytan med 46 procent. Bruegmann påminner för det första om att forskarna själva kort efter det att utredningen offentliggjorts "i det tysta" reviderade stadsutbredningen till 35 procent. För det andra finns det fog för att ifrågasätta relevansen i jämförelsen yta/befolkning. Sprawl är mer knutet till byggnader, bostäder och hushåll, och antalet personer

per hushåll sjönk stadigt under hela den angivna perioden, vilket automatiskt medförde krav på fler bostäder. För det tredje ökade under samma tid antalet sysselsatta i stadsregionen med 21 procent, också det en utveckling förbunden med tillkomsten av nya bebyggelser. Med hänsyn tagen till dessa förändringar blev föreställningen om en oproportionerlig tillväxt av Chicagos yta ogiltig. Även den korta tidsperioden var förvirrande i sammanhanget, eftersom den gav sken av att decentraliseringen var del av en tilltagande trend från föregående decennier. I själva verket var motsatsen fallet.

En av de viktigaste iakttagelserna är därför att det är i exurbia och vid dess diffusa gräns till suburbia som dagens sprawl-begrepp främst har sin giltighet, alltså inte till exempel i Farsta i Stockholm eller i Kortedala i Göteborg. De flesta städer kännetecknades förvisso under industrialismen av en brant fallande täthetsgradient, det vill säga befolkningstätheten minskade snabbt från centrum ut mot periferin, ett mönster som nu förstärks i många utvecklingsländer. I alla växande städer i västvärlden tenderar emellertid gradienten i dag att rätta ut sig och till och med stiga inom förortsavstånd. Med andra ord: suburbia förtätas; det byggs, tomtstörlekarna minskar och de glesa områdena inbjuder över huvud taget till

AXESS | RECENSERAR

**Disease and
Democracy**
Peter Baldwin
s. 40

Aids-epidemin på 1980-talet resulterade i olika hälsopolitiska strategier i väst. Lars Trägårdh diskuterar förvaltningar, vanor och demokratis bräcklighet.

**The Conservative
Revolution**
Murray Friedman
s. 42

Den judiska politiska kulturen i USA har ofta förknippats med vänsterliberalism. Kjell Goldmann visar dock på den judiska intelligentians roll i den amerikanska nykonservatismen.

Max Weber
Joachim Radkau
s. 44

Anders Björnsson läser en biografi om den store sociologen Max Weber och återfinner ett liv präglad av lidande och tänkande i oupplöslig förening.

Discovering Nature
Robert P. Weller
s. 45

Kina strävar efter välbefindande men hur stor hänsyn tas till miljön? Johan Lagerkvist belyser ett miljömedvetande som pendlar mellan lokal folktro och global organisering.

Kortrecensioner av
Marc Levinson och
Eugenio Borgna
s. 46

Läs om containerns betydelse, den globala ekonomin och om väntan och hopp som mänskliga tillstånd.

kompletteringar och nytillskott, även om lokalbefolkningens motstånd ibland är kompakt. Samtidigt har befolkningstätheten i stadskärnorna minskat genom gentrifieringen, varför vi kan tala om en samverkande kantring ut mot regionen. Los Angeles väldiga stadsområde, länge själva mons-tret för anti-sprawlaktivisterna, är i dag rentav tätare än New York.

Den nuvarande stadsutvecklingen i USA beskriver Bruegmann som en fortsatt utbredning i samverkan med en uppkomst av allt fler hybrida koncentrationer, anläggningar och verksamhetskorridorer. Men framväxten av nya *edge cities* och shopping-malls tycks nästan ha avstannat. Ett tecken på förändringen är att trafikstockningarna kan vara störst på de mest oväntade ställen i suburbia eller exurbia. Här handlar det visserligen om amerikanska förhållanden, även om boken hela tiden visar på likheter med den europeiska utvecklingen (medan spridning och sprawl i utvecklingsländernas stadsområden ännu är avsevärt mindre). I förlängningen tecknar sig ett nytt stadslandskap som förvandlat den monocentriska staden till en historisk parentes.

En invändning man kan framföra mot Bruegmann gäller hans ständiga påminnelser om hur

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

urbana förändringar på en plats med nödvändighet återverkar på andra platser inom samma urbana region. I dag ser vi emellertid uppkomsten av områden, noder och punkter som främst försörjs av och kommunicerar med platser i helt andra delar av landet och världen utan att kraftigt påverka och påverkas av utvecklingen i näraliggande regiondelar. Ett svenskt exempel är Kista: hit dras i allt högre grad globala näringar utan att koncentrationen eller utvidgningen av motsvarande Stockholmsnäringar ökar. Konsekvensen har blivit en diffus och svagare inverkan på lokalisering- och bosättningsmönstren i regionen i stort utan några betydande följdverkningar i andra stadsområden.

Avsikten med Bruegmanns historiska exposé är inte minst att ge en mer nyanserad bakgrund till stadsutbredningens orsaker. De är många, och Bruegmann avvisar överraskande förklaringen att privatbilismen är den stora boven i sammanhanget, intensivt understödd av valfrihet, mobilitet och privatsfärens bevarande under förflyttning. Skälet till denna omvärdering är att han framför allt ser bilen som en ersättning för den privata hästskjutsen, något som dock knappast förklarar varför alla i kommande generationer

noder som fick någon som helst tillväxt att tala om var de få som var anslutna till det regionala motorvägsnätet.

I anslutning till Bruegmanns resonemang kring den amerikanska anti-sprawl-rörelsens initiativ kan det vara värt att uppmärksamma den senaste i raden av böcker som har försökt beräkna kostnaderna för sprawl: *Sprawl Costs. Economic Impacts of Unchecked Development*, med bland andra professor Robert W. Burchell som utgivare och författare. Huvudgreppet i boken är en konstruktion av en alternativ framtidsbild för bebyggelseutvecklingen i USA fram till 2025 – ett "Compact Growth Scenario" – som därefter jämförs med officiella prognoser och framskrivningar av nuvarande trender, ett så kallat "Sprawl Growth Scenario". Det finns en viss likhet med en svensk bok under utgivning där kostnaderna i sex framtidsbilder för Stockholm har beräknats, men då inte i kronor (eller dollar), utan i kilowattimmar. Burchells kompaktnäring är emellertid befriat från alla radikala förändringar och baserat på en måttfull omfördelning av var och hur all nybebyggelse fram till 2025 skulle kunna uppföras.

Av 53 miljoner bostads- och företagsenheter undandras ungefär 5 miljoner fler i kompaktalternativet en utspridd lokalisering och beräknas

utveckling för smart growth som inflytelserika grupper i Portland lyckades driva igenom var en fysisk gräns för stadstillväxt, ett grönbälte fredat från ny stadsbebyggelse (och tänkt att senare kunna modifieras, vilket också skett). Följden har blivit en stegring av tomtpriserna innanför gränsen, vilken tvingat många nykomlingar till exurbia (eller Seattle). Den eftersträfvade förtätningen av stadsområdet blev i jämförelse med andra städer på västkusten i själva verket så blygsam att den troligen hade kommit till stånd utan någon gräns. Ett viktigt motiv för skapandet av den konstgjorda stadsgränsen var bevarandet av en stadsnära lantlig zon. Argumentet att detta naturområde också skulle ha en betydelse för det produktiva jordbruket var dock nonsens i en landrik delstat som Oregon. Snarare blev det avskurna jordbruket i grönbältet mindre effektivt och har i stället delvis gett plats åt lagliga gårdar med begränsade odlingar, ett slags "hobbyfarmar", som blivit många rikas praktfulla "McMansions" i natursköna trakter.

SPELET OM STADSREGLERINGAR har alltid vinnare och förlorare. I de flesta fall har Smart Growth- och New Urbanismrörelsernas ambitiösa satsningar, som förvisso bara utgör en bråkdel av alla urbana initiativ i USA, framför allt gynnat de mer välbärgade. I sin värdering av Portlands ansträngningar att slå vakt om sig själv som något av en "gated metropolis", om än en väl liten sådan, närmar Bruegmann sig också elakt och träffsäkert det kommunalpolitiska området. Anti-sprawlaktivisterna kommer naturligtvis att notera den hållningen, förhoppningsvis då också hans efterföljande jämförelse med Houston, som förmått ta hand om en många gånger större ström av inflyttade låginkomsttagare och på något sätt gett sin befolkning en medelinkomst bara snäppet lägre än den i Portland. I USA finns det uppenbarligen utrymme för båda alternativen.

Bruegmanns bok är värd att ta på största allvar (många gånger har han också gott sällskap av Arnstberg). Den torde vara en av de mest besvärande analyserna hitintills för alla de politiker, tjänstemän och forskare som med hållbarheten som ledstjärna samlat på sig så många samstämmiga lösningar på alla möjliga urbana problem. Främst handlar det dock om att utnyttja boken *Sprawl* till en omprövning, modifiering och nyansering av de tidigare så självklara handlingsförelagarna och deras betydelse i förhållande till varandra. Mest svårsmälta är givetvis de två påståenden som bildar bokens tematiska underström och som tycks bekräftade i växande städer med ökat välstånd, särskilt i USA där hyreslagstiftning, kollektivtrafik och bensinpriser inte är desamma som i Sverige eller i Europa: är valet fritt kommer de flesta välja att bo i eget hus och köra bil. Det är i mångas ögon, men inte i Bruegmanns, vanligtvis också de främsta orsakerna till sprawl. För att minska bilismens utsläpp är det för honom endast utvecklingen av bilen själv – storlek, drivmedel, konstruktion, design – som kan garantera ett betydelsefullt resultat, inte planmässigt implementerade stadsmodeller eller nya kostnadskrävande kollektivtrafiksystem. Kollektivtrafikens effektivitet bör säkras där den redan är hög, det vill säga i de täta stadsområdena.

När det gäller stadsstrukturen tycks det för Bruegmann handla om att överge de tillbakablickande förebilderna och i stället så långt möjligt klarlägga, förstå, anpassa sig till och utnyttja de nuvarande utvecklingstendenserna i ett stadslandskap som han själv säger sig inte ha en aning om hur det kommer att se ut framöver. ■

I de flesta fall har Smart Growth- och New Urbanismrörelsernas ambitiösa satsningar, som förvisso bara utgör en bråkdel av alla urbana initiativ i USA, framför allt gynnat de mer välbärgade.

skaffat bil. Sammanfattningsvis menar Bruegmann att alla transportmedel – tåg, spårvagnar, bussar och bilar – gjorde sprawl möjlig men inte nödvändigtvis var dess orsak. Återigen påminns vi om Los Angeles, som redan före det stora genombrottet för bilen på 1920-talet var ett av världens mest utspridda stadsområden. Sedan en majoritet av stadens befolkning börjat använda bil på 1950-talet ökade i själva verket stadens täthet. Resonemangen övertygar dock inte helt, eftersom täthet och sprawl nästan genomgående är relaterade till befolkning och invånare per ytenhet medan ökningen av varutransporter inte kommenteras.

ANDRA DELEN av boken handlar om anti-sprawl-rörelsens utveckling från mellankrigstidens första krisorienterade formuleringar av problemet och efterkrigstidens uppföljning med understöd av miljörörelsen till dagens framgångsrika utbredning över hela västvärlden. Historiken, som mig veterligen aldrig skrivits tidigare av en så att säga utomstående, är ett stycke kulturkritik och konfronterar oss med både gamla välkända frontfigurer som Lewis Mumford, William H. Whyte och Jane Jacobs och många decenniers debattböcker mot bilism, motorvägar, konsumism, megastrukturer, förslumning, rasism, monstruösa metropoler och miljöförstörelse. Denna debatt utmynnade i USA efter hand i Smart Growth och New Urbanism.

Under 1900-talet har det förekommit en uppsjö av initiativ för att kontrollera stadsutbredningen, från konkreta lagändringar till anläggande av exempelvis trädgårds- och satellitstäder, så kallade *New Towns*. 1960-talets amerikanska försök att pröva den nordeuropeiska planeringen med utvecklingen styrd till knutpunkter längs radiellt utsträlande spårlinjer fick ett bestickande resultat i den mest ambitiösa satsningen, den i Washington D.C. Den enda av alla

som besparingar. Det gäller till exempel de avsevärt lägre anläggningskostnaderna för vatten och avlopp, vägar och fastigheter. Däremot anses skillnaderna mellan det dagliga resandet i kompakt- respektive sprawlalternativet bli så små att det bara beskrivs som en sannolik kostnadsfördel. Det är ett överraskande resultat och något att tänka på när det gäller fördelningen av investeringar mellan alla tänkbara anti-sprawlåtgärder. Flera av anti-sprawl-rörelsens viktiga punkter, såsom förlusten av jordbruks- och naturmark, stadskärnornas förslumning och den eventuella förlusten av lokal samhörighet, är faktorer som diskuteras men som inte låter sig beräknas.

Något direkt nytt i det välkända flödet av analyser och argument – ett formligt batteri av tänkbara sprawldämpande åtgärder avslutar boken – erbjuder knappast undersökningen, annat än möjligen lite hårddata för politikerna (även om Chicagosiffrorna ovan återges oreviderade). Bruegmann kommenterar för övrigt i sin bok en snarlik utgåva av bland andra Burchell från år 2000 utan att imponeras det minsta av besparingarna. Beräkningarna anser han dessutom vara baserade på för stora grundenheter för att över huvud taget vara användbara, nämligen *counties*, varav det finns drygt 3 000 i hela USA.

DET MEST TÄNKVÄRDA exemplet på Bruegmanns metodik är kommentarerna till anti-sprawl-rörelsens – och även svenska supporters – ögonsten bland städer: Portland, belägen på den amerikanska västkusten i Oregon. Stadens stolthet, den nya spårvägen, övertygar inte Bruegmann eftersom den tar hand om en närmast försumbar del av trafiken (mindre än 2 procent). Den har dessutom kostat oproportionerligt mycket och därmed dragit stora summor från den mer flexibla busstrafiken och tänkbara vägbyggen, med en större trafikträngsel på vägarna än tidigare som följd. Ett annat centralt element i den

Aids-paniken var ett demokratitest

**DISEASE AND DEMOCRACY
The Industrialized World Faces AIDS**

Peter Baldwin

University of California Press 2005 (474 s.)

NÄR AIDS I BÖRJAN AV ÅTTIOTALET spred sig världen över var oron av förståeliga skäl stor. Det var en dödlig sjukdom vars smittogrunder till en början var höljda i ett mystiskt dunkel. Det var dessutom en åkomma som tycktes vara knuten till speciella samhällsgrupper som existerade i samhällets moraliska utmarker. Till en början framstod aids som en bögepest och kring 1983 kunde man i USA lägga ytterligare utsatta minoriteter till den så kallade "H-gruppen": haitier, heroinister, horor, homosexuella och hemofiler (blödersjuka). När de medicinska orsakssambanden klargjorts vidgades hotbilden ytterligare till att gälla hela samhället. Först långt senare, när man hunnit utveckla mediciner, kom aids att uppfattas mer som en "normal" kronisk sjukdom än som en automatisk dödsdom.

Reaktionen på denna skräckvision av ett slags modern digerdöd var dock inte på något sätt enhetlig världen över. I en del länder reagerade man omedelbart, i andra stack man huvudet så långt ner i sanden man kunde komma. I vissa fall var reaktionen någorlunda sansad redan från början, i andra blev det panik. På en del håll försökte man ta hänsyn till de individuella, medborgerliga rättigheterna, annorstädes slog man till med den kollektiva folkhälsoklubban utan vidare krusiduller.

I detta perspektiv framstår Sverige som extremt i flera avseenden. Man reagerade tidigare än andra länder, och man tog till vapen som var långt mer drastiska än de som blev gängse i jämförbara länder. Tonen slogs an tidigt. På den tiden bodde jag i San Francisco, bara ett par kvarter från Castrodistriktet där aidsepidemin redan var en bister realitet. Icke desto mindre var tonen i den offentliga debatten långt ifrån hysterisk. Det var sålunda med viss förvåning jag tog del av rapporterna från hemlandet som gav prov på en ganska febril syn på situationen. Detta gällde inte bara tabloider som *Expressen* och *Aftonbladet*. Även liberala *Dagens Nyheter* eldade på i en redan överhettad atmosfär. Hotet från aids ansågs som så allvarligt – trots att något dödsfall ännu inte inträffat i Sverige – att man på ledarsidan funderade på om det inte var nödvändigt att åsidosätta de medborgerliga fri- och rättigheterna för att hejda smittspridningen.

Detta var ett synsätt som regering och riksdag på intet sätt stod främmande inför. Som första europeiska land lagstiftade man om aids redan i mars 1983 och snart var man i gång med en kampanj, i vilken individernas rättigheter underordnades folkhälsoperspektivets primat. Där man i andra länder slog in på frivillighetens väg, med ett förtroende från statens sida att individer var förmögna att fatta rationella beslut om sin egen och andras hälsa, tycktes man i Sverige snarare lyda påbudet att förtroende visserligen var bra, men att kontroll var bättre. Aids utgjorde sålunda inte bara en medicinsk utmaning. Även grundläggande principer för hur de demokratiska samhällena hanterade de klassiska frågorna om indi-

videns rättigheter kontra samhällets väl stod på spel i denna konkreta krissituation. De disparata reaktionerna ställde fundamentala skillnader mellan olika nationers politiska kulturer och värdesystem i klar dager.

DETTA ÄR TEMAT för den amerikanske historikern Peter Baldwins imponerande studie av hur fem västerländska industriländer – USA, Storbritannien, Frankrike, Tyskland och Sverige – hanterade aids. Baldwin visar för det första att reaktionerna på aids varierade påtagligt trots att sjukdomen kliniskt var identisk i alla länderna. För det andra menar han sig kunna belägga att dessa skillnader kan härledas till praktiker som först utformades på artonhundratalet som reaktion på de stora epidemierna av olika smittosamma sjuk-

domar, framför allt kolera, som härjade då. Som han uttrycker det i bokens första rader: "This is a book about the influence of the past on the present."

Baldwins tes är att skillnaderna mellan länderna har mer att göra med mentaliteter och vanor, vilka är djupt inpräntade i de nationella förvaltningsorgan som ansvarar för folkhälsopolitiken, än med allmänna politiska spänningar mellan höger och vänster, mellan liberaler, konservativa och socialister. Det visar sig att USA och Sverige, trots ländernas rykten om att mer än andra värna demokratiska fri- och rättigheter, lanserade en betydligt tuffare politik än Frankrike och Tyskland. I den politiska historien är det annars dessa länder som har givit betydande utrymme för staten att agera i nationens och folkets intresse utan större hänsyn till individuella rättigheter. För att förstå detta oväntade förhållande är det nödvändigt att blicka tillbaka på de system som skapades på artonhundratalet för att kontrollera syfilis, kolera och andra smittsamma sjukdomar.

I Storbritannien valde man tidigt en väg som förde bort från betoningen på karantän och isolering mot ett system som byggde på information, upplysning och frivillighet. Individen själv skulle ta sitt ansvar. Som det uttrycktes redan 1855: "Varje individ ska bli sin egen karantänofficer." Detta var ett arv som man i Storbritannien explicit hänvisade till när aidsepidemin bröt ut. Den brittiska läkarorganisationen vittnade i parlamentet om hur den inhemska traditionen skilde sig från den kontinentala där tvång, registrering och kontroll var vanlig. I stället föreslog man en liberal strategi byggd på samförstånd och frivillighet, vilket också kom att bli den väg man valde.

I USA skulle man ha kunnat vänta sig en liknande situation, inte minst med tanke på liberalismens traditionellt starka ställning i Amerika. Så var också delvis fallet. Men som Baldwin visar samexisterade denna inställning med en rakt motsatt, som historiskt hade att göra med det faktum att USA var ett invandringsland. Redan tidigt etablerade man en praxis med betydande inslag av tvång och karantän, speciellt vid gränserna. En hälsoinspektör i New York noterade att USA visserligen var en demokrati, men när det gällde sanitära angelägenheter var det paternalism och autokrati som gällde. USA:s geografiska egenheter spelade också in. Invandrare kom med båt till ett relativt fåtal hamnstäder där det var realistiskt att utföra effektiva kontroller. Kontinenten var stor och med väldiga avstånd mellan relativt små befolkningscentra. Den geografiska logiken stod med andra ord i samklang med en sanitär praxis som byggde på karantän och tämligen brysk övervakning av suspekta individer och grupper.

Detta var en tradition som skulle komma att gå igen när aids blev ett hot. Det gällde speciellt på den federala nivån. De som framför allt testades var invandrare, federala tjänstemän och soldater, de som alltså stod direkt under den federala statens makt.

TYSKLAND ÄR DOCK ETT intressant undantag från Baldwins tes om "path dependence". Trots en stark historisk tendens till kraftfulla ingrepp från statens sida kom man att välja en annan linje när det gällde aids. Det var just, menar Baldwin, den katastrofala erfarenheten under nazismen som ledde till en kovändning när frågan om hur man skulle hantera aids dök upp. Med Förintelsen, tvångssteriliseringarna, experimenten på levande människor och alla andra övergrepp på individuella och minoritetsrättigheter i gott

Oh-la-la.

Boulevarder. Caféer. Möten. Och romantik. Men i många länder är HIV och aids vanligare än i Sverige. Du kan inte se vem som är smittad. Så ta inte risken. Skydda dig.

Folkhälsoretorik. Den svenska aidskampanjen från 1990 upprörde den franska ambassadören i Sverige.

FOTO: PRESSENS BILD/SCANPIX

minne valde man i Tyskland i allmänhet en liberal väg med frivillighet och upplysning som främsta medel. Själva grundtanken om folkhälsopolitik var i sig hopplöst komprometterad.

Det fanns dock ett undantag från denna regel, nämligen Bayern, som valde att slå in på sin egen väg i enlighet med gamla traditioner från en tidigare era. Staten gavs makt att testa och kontrollera, isolera och behandla, arrestera och deportera. Denna bayerska *Sonderweg* var möjlig tack vare Tysklands federala system som gav delstaterna makt över hälsovården.

Det enda andra land som valde en liknande väg var Sverige. Baldwin kallar Sverige och Bayern "the traditionalist odd couple", en rubricering som kanske borde väcka till viss eftertänksamhet och debatt i Sverige så här i efterhand. Återigen visar Baldwin på den starka historiska kontinuitet som präglade den svenska aidspolitiken. Redan under artonhundratalets koleraepidemier utmärkte sig den svenska staten som speciellt hårdför. Man inspekterade resenärer, satte sjuka i karantän, rökte ut hus och hem och desinficerade handelsvaror även långt efter det att andra länder anammade mildare metoder. För syfilis uppfann man ett system som utsatte alla medborgare för restriktioner som annars enbart var reserverade för prostituerade: obligatoriska läkarundersökningar, tvångsbehandlingar, rapportering av sjukdom till myndigheter, förmaningar när det gällde acceptabelt beteende med inspärning av dem som vägrade underkasta sig.

Detta var ett mönster som upprepades ett hundratals år senare, när den svenska hälsopolitiken återigen kom att präglas av åtgärder som byggde på statens rätt till tvång när det gällde det allmänna bästa. Lagar som stiftades 1983, 1985 och 1988 byggde vidare på redan existerande lagstiftning. Allmän testning blev kutym, läkare gavs mandat att lära ut acceptabla sexualpraktiker, de som inte följde dessa regler kunde omhändertagas och sättas i karantän. I mitten av nittio-talet hade denna lag utnyttjats ett sextiotal gånger. De som föll offer för denna lag satt inne i genomsnitt ett år.

Men som Baldwin noterar måste man förstå denna politik inte enbart i termer av kontinuitet mellan kolera och aids. Det officiella handhavandet av aidsepide-min bör även ses som en fortsättning på den starka puritanska mentalitet som sedan länge legat som ett tungt täcke över det svenska samhället. I den mån aids var förknippat med sex, prostitution, homosexualitet, drogbruk och andra fördärvliga former av livsföring var kampen också förbunden med det oförsonliga kriget mot droger, prostitution och alkoholmissbruk. Den svenska politiken var även i detta hänseende något av ett särfall. Där andra länder legaliserade prostitution och bruk av lättare droger intog Sverige en mer kompromisslös hållning. Prostitution kriminaliserades och drogbrukare tvångsbehandlades.

BALDWIN'S BOK ÄR VÄL värd att läsas av alla som är intresserade av varför de individuella rättigheterna är så svaga i Sverige och varför så många svenskar känner vanmakt i sitt umgänge med den offentliga sjuk- och socialvården. Vi har en allmän social rättighet till vård, men väldigt svaga rättigheter när vi väl befinner oss i en vårdssituation. Det historiska arvet vilar tungt, och trots debatter likt den om tvångssteriliseringarna har egentligen väldigt lite hänt. Vår föreställning om den goda staten och vår tillit till det offentliga är ofta en resurs. Men inte alltid.

LARS TRÄGÅRDH

Den judiska vänsterns besvikelse

THE CONSERVATIVE REVOLUTION
Jewish Intellectuals and the
Shaping of Public Policy

Murray Friedman

Cambridge University Press 2005 (310 s.)

PAUL WOLFOWITZ, VÄRLDSBANKENS nye ordförande, son till en judisk invandrare från Warszawa och en av de drivande krafterna bakom kriget i Irak, är en representant så god som någon för det egenartade fenomenet i amerikansk politik som utgörs av judisk neokonservatism. Eller Richard Perle, som under sin tid i Pentagon på 1980-talet blev känd som Mörkrets furste. Eller Irving Kristol, som på 1970-talet drev tesen att kopplingen mellan kapitalism och demokrati var oupplöslig medan totalitära frestelser låg i socialismens väsen, och som var en av dem som rörde väg för Ronald Reagans ekonomiska politik. Eller kanske David Frum, som skrev det tal i vilket George W. Bush utnämnde Iran, Nordkorea och Irak till "ondskans axelmakter".

De neokonservativa (*neocons*) är anmärkningsvärda genom sin framgång: av en liten grupp intellektuella kring ett par tidskrifter i New York har blivit en dominerande politisk kraft. De neokonservativas judiska bakgrund är också värd att uppmärksammas, särskilt som judarna i USA av tradition har varit de mest pålitliga av liberaler.

Murray Friedman diskuterar både framgången och judiskheten i *The Conservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy*. Man behöver perspektiv på hans framställning, inte minst därför att Friedman själv är en av de neocons han skriver om. Hans bok är en plaidoyer lika mycket som en analys.

OM MAN FÅR TRO statsvetaren Daniel Elazar finns det en judisk politisk kultur präglad av engagemang för social rättfärdighet och rättvisa, i vilken partikularistisk solidaritet förenas med universalistiskt engagemang (se hans bidrag till Deborah Dash Moore och S. Ilan Troens *Divergent Jewish Cultures*, Yale University Press 2001).

Sådana tendenser kom inte bara till uttryck i

Många försök har gjorts att förklara den judiska vänstertraditionen. Har det handlat om religionen?

Eller etablissemangens antisemitism i de skilda samhällen där judar levat? Eller intellektualismen i den judiska livsstilen?

den europeiska socialismens utvecklingshistoria och bland kibbutzniks i Israel. I det förnazistiska Tyskland levde de borgerliga judarna som "bankirer" men röstade som "undertryckta arbetare och vänsterintellektuella" (Amos Elon). I det amerikanska samhället tjänade de pengar som "episkopaler" men röstade som "puertoricaner" (Milton Himmelfarb) och blev mer än någon annan etnisk grupp förknippade med liberala organisationer, vänsterbetonade åsikter och det demokratiska partiet.

Genombrottet för den judiska intelligentians politiska inflytande i USA kom under Franklin Roosevelts regeringstid med dennes för amerikanska förhållanden radikala socialpolitik. Allt sedan dess har personer med judisk bakgrund haft

viktiga poster i demokratiska administrationer. I varje presidentval sedan 1924 har fler judar röstat demokratiskt än republikanskt, och skillnaden har ofta varit stor: 80 procent stödde Bill Clinton år 1992 och 78 procent år 1996, 79 procent röstade för Al Gore år 2000 och 76 procent för John Kerry år 2004. Det judiska inslaget har varit påtagligt i fackföreningsrörelsen, medborgarrättsrörelsen, antikrigsrörelsen, kvinnorrörelsen. I opinionsundersökningar har judar visat sig mera positiva till fri abort och homosexuella äktenskap än andra amerikaner och mera förstående i fråga om afroamerikaners situation.

Många försök har gjorts att förklara den judiska vänstertraditionen. Har det handlat om religionen? Eller etablissemangens antisemitism i de skilda samhällen där judar levat? Eller intellektualismen i den judiska livsstilen? Det är svårt att veta och många förklaringsförsök har inte varit övertygande. Det är emellertid ännu svårare att förklara judisk neokonservatism.

Friedman betonar att neocons kom att stå för något annat än stenålderskonservatism ("paleoconservatism" i amerikansk jargong). Neocons var varken auktoritetstroende eller traditionsbevarande, de var inte associerade med de besuttna eller med något annat etablissemang. Snarare kom de ur New Yorks invandarmiljö. De hade ofta ett vänsteraktivistiskt förflutet: Irving Kris-

Paul Wolfowitz tillhör den grupp av judiska intellektuella som blivit en ledande del av den konservativa makteliten i USA.

FOTO: SCANPIX

tol började exempelvis som trotskist. Deras konservatism, skriver Friedman, utgick inte från Edmund Burke utan från den upplysning Burke hade kritiserat. De neokonservativa stod för demokrati, individualism, lika rättigheter.

Neocons framställde sig gärna som pragmatiker. De vände sig mot den välfärdspolitik de tidigare förespråkade därför att denna visat sig få negativa konsekvenser. De förespråkade skattesänkningar och avregleringar därför att de tagit till sig fakta. De hade sett att socialismen var ett misslyckande, de hade insett att kapitalism var en förutsättning för frihet. Betydelsefulla var Rose och Milton Friedman, som i *Capitalism and Freedom* (1962) gjort upp räkningen med statlig inblandning i ekonomin.

Detta blev ju allmängods även i europeisk debatt på 1970- och 1980-talet. Hos neocons fanns emellertid även specifikt amerikanska drag, och de var viktiga nog. Inte minst stod neocons för en reaktion mot den 1968-vänster som många av dem hade tillhört. Studentrevolten hade, som de såg det, gett upphov till en ny klass av akademiker och kulturpersoner, vilken uppmuntrade hedonism och individualism i stället för att försvara gemensamma värden och personlig återhållsamhet, en härskande klass av professorer och intellektuella som förespråkade kulturrelativism i stället för sanningar. Denna nya klass ansågs vara skyldig till moralupplösningen vid universiteten och i storstäderna. Neocons var inte moralister, skriver Friedman, men de var motståndare till den nya vänsterns nihilistiska angrepp på den moral som var nödvändig för att hålla ihop samhället.

Radikal antisovjetism var ett annat inslag i den neokonservativa tankevärlden. Viktigt var Han-

nah Arendts arbete *The Origins of Totalitarianism* (1951), som ansågs ha visat att kommunismen haft samma källor som nazismen. Neocons förkastade den vänster som lade skulden för det kalla kriget på USA och som stödde de vietnamesiska och kubanska revolutionerna. Richard Nixons och Henry Kissingers avspänningspolitik uppfattade de på nästan samma sätt: den försvagade västsidan i ett läge när den anti-antikommunistiska rörelsen var i färd med att låta Sovjetunionen "vinna kalla kriget".

Avspänningskritiken fick ett organisatoriskt uttryck i den på 1970-talet återuppväckta Committee on the Present Danger, en samlingspunkt för dem som skulle få makten under Ronald Reagan. Dess tes var att det, i stället för avspänning och nedrustningsförhandlingar, behövdes kapprustning för att knäcka den sovjetiska ekonomin, försvaga sovjetledarna och demokratisera Sovjetunionen.

Likväl fanns väsentliga drag av traditionell konservatism i den neokonservativa föreställningsvärlden. Dit får man räkna deras kamp mot vad de såg som sedernas förfall. Dit hörde också deras nationalism: den engagerade uppslutningen kring amerikanska värden, övertygelsen att USA måste gå till offensiv för att segra. Ett tredje konservativt drag blev, oväntat, religionen: neocons, vanligtvis religiöst ointresserade, kom så småningom att närma sig synen på religionen som samhällskitt. Detta banade väg för den koalition mellan neokonservatism och kristen höger som burit upp George W. Bush.

ENTUSIASTISK UPPSLUTNING KRING den amerikanska livsstilen, övertygelsen att USA hotades såväl av yttre fiender som av inre moralupplösning och statliga interventioner i ekonomin, besvikelsen på den vänster som misslyckats eller svikit, målet att få USA på offensiven – vad var specifikt "judiskt" i allt detta?

Friedman antyder tre svar. Ett hänvisar till antijudiska händelser och företeelser. Hotet mot Israel växte, men vänstern blev anti-israelisk. Det judiska engagemanget för medborgerliga rättigheter, vilket hade innefattat ett mycket aktivt deltagande i medborgarrättsrörelsen, hade lett över i svart antisemitism. Judarna i Sovjetunionen förtrycktes medan avspänningspolitiken strök Sovjetunionen medhårs.

Ett annat viktigt resonemang hos Friedman är när han pekar på en amerikansk-judisk tradition som var konservativ i stället för liberal. Före 1930-talet hade judiska ledargestalter ofta varit konservativa. Vägörenhet hade ansetts vara något för den judiska gemenskapen och inte för det allmänna. Man skulle hålla sig för god för att be allmänheten om bidrag. I den avgörande frågan om slaveriet hade många judiska ledare motsatt sig abolitionisterna och få anslutit sig till dem. Judar hade krävt religionsfrihet men inte frihet från religion, separation mellan kyrka och stat men inte mellan religion och stat. Ledande konservativa tänkare hade varit judiska, som till exempel den tysk-amerikansk-judiske filosofen Leo Strauss och den rysk-amerikansk-judiska författarinnan Ayn Rand.

En tredje tankegång gäller judisk mentalitet i allmänhet. Friedman citerar Disraeli: alla tendenser judar har är konservativa. Den judiska traditionen är lokal och kommittär, den är inte kosmopolitisk. Välfärd utan arbete strider mot judisk tradition. Nödstända skall ges lån, inte gåvor. Den judiska etiken liknar den viktoriaiska: en stabil ordning grundad på enskildas moral och plikt känsla. Med andra ord: samma tradition

som man brukat hänvisa till för att förklara judiska vänstertendenser låg också till grund för högerpolitik.

FRIEDMAN GÖR VAD HAN kan för att visa att neokonservatismen i USA kan rättfärdigas från judisk utgångspunkt i minst samma grad som den väletablerade amerikansk-judiska liberalismen. Detta är inte så svårt. Man brukar kunna finna stöd för i stort sett alla politiska ståndpunkter i de flesta religiösa, etniska och nationella traditioner.

Frågan är emellertid om inte det "judiska" hos de neokonservativa pionjerna mera handlade om att de en gång hade varit vänster än om att de sedan blev höger. Till det övertygande i Friedmans framställning hör påminnelserna om de många besvikelserna: socialismens fiasko, vänsterns svek, en idealistisk studentrevolts förvandling till drogliberalism och postmodern relativism. För den som i besvikelse lämnar en idealistisk vänsterbarrikad kan det ligga nära till hands att ta språnget hela vägen över till messianism på högerkanten.

KJELL GOLDMANN

Max Webers bittra tårar

MAX WEBER
Die Leidenschaft des Denkens

Joachim Radkau

Carl Hanser Verlag 2005 (1008 s.)

SAMHÄLLSTÄNKAREN Max Weber (1864–1920) har drag av ett konstnärsgeni, bara bitvis förstådd av samtiden. Under sin levnad intog han en omstridd position i den lärda republiken; inför eftervärlden har hans namn och verk fått närmast mytiska proportioner. Han kan jämföras med John Maynard Keynes inom nationalekonomin, Fernand Braudel inom historievetenskapen, Karl Popper inom filosofin – kultfigurer som inte är sakrosankta, snarare ifrågasatta, inte alltid lästa men mycket ofta omtalade och efterapade. Alla dessa koryfärer var på sitt sätt icke-typiska i sin intellektuella framtoning: Popper lämnade sina viktigaste bidrag inom vetenskapsteori och politisk filosofi, i klar opposition mot den förhärskande logiska empirismen, och han hade mångåriga erfarenheter inom praktiska yrken innan han gav sig på forskning. Braudel satt i tysk fångenskap och tänkte där ihop sitt epokgörande arbete om Medelhavet under Filip II. Keynes spelade framgångsrikt på börsen, hade diplomatiska uppdrag och gillade att umgås med vänsterintelligentia i Bloomsbury.

Under arton av sina tjugo sista levnadsår stod Weber utan akademisk tjänst; dock innehade han fyra professurer (Freiburg, Heidelberg, Wien, München), alla i nationalekonomi. Men han behärskade inte formellt den ekonomiska lärobyggnaden och han har generellt blivit förbigången i doktrinhistoriska framställningar över disciplinens utveckling. Webers rykte är starkt knutet till hans studier av organisations- och härskarformer och då särskilt inom sociologin, med Talcott Parsons som epigon och vägröjare. Men

sina mest originella insatser gjorde Weber som historiker, inte minst som religionshistoriker.

Weber betraktade sig själv alldeles uppenbart som en politisk begåvning och hans vetenskapliga gärning kan i mycket ses som en kommentar till de politiska konjunkturerna, men även som en kompensation för ett misslyckande som politisk aktör i ett Tyskland med ambitioner att bli en världsmakt. Han var en aggressiv nationalist som befriat sig från faderns nationalliberala mindervärdeskänslor gentemot överhetsstaten och han såg ned på sin samtids landsmän som en samling pratmakare och latoxar. Kejsar Wilhelm II var i det hänseendet knappast något undantag. Tysklands storhetstid låg enligt Weber i det förflutna, medan initiativet till nutida och framtida stordåd fanns hos engelsmän och amerikaner – men även i Ryssland, som han kallade möjligheternas land. "Underlägsna folkelement", till exempel lönedumpande polska lantarbetare, framstod vid sekelskiftet 1900 för honom som ett hot mot den tyska särarten.

Webers vetenskapliga produktion hade sina blottor. Fram till sitt frånfalle hann han med att ge ut endast två riktiga böcker: doktorsavhandlingen som handlar om familjebaserade nätverk inom den norditalienska renässansens bankväsende och habilitationsskriften om lantmäteri och jordfördelning inom det romerska åkerbruket. Båda dessa arbeten bedömdes rätt snävt, också av tidens mest kände historiker, Theodor Mommsen, blivande nobelpristagare, som tillhörde umgänget i det weberska föräldrahemmet i Berlin-Charlottenburg. Knappt trettioårig utnämndes ändå Weber till professor i Freiburg för sitt omfattande empiriska forskningsarbete om ostelbiska lantarbetare och om den moderna börsens funktionssätt. Någon finish gav han inte dessa verk. Hans opus förblev en torso. Först i efterhand framträder konturer, temperament och tematik. Detta kräver en uttolkare.

SÅDANA HAR DET för all del funnits gott om. Bielefeld-historikern Joachim Radkau är den senaste i raden. Hans gigantiska biografi är snarare inriktad på tolkningar av människoödet Max Weber än på efterskörden av Webers vetenskapliga produktion, dess substans och verkningsgrad.

Det går att motivera en sådan avgränsning, i synnerhet som Fritz Ringers eleganta studie *Max Weber. An Intellectual Biography* finns sedan bara ett par år tillbaka. Radkau försöker genomgående knyta nyorienteringar i Webers intellektuella och akademiska intressen till förändrade omständigheter i hans livsföring och själsliv. Det är framför allt förhållandet mellan natur och ande, mellan geni och materia – Weber såg sin gärning i relation till den mänskliga naturens begränsningar och hans aktiva liv inföll under socialdarwinismens glansdagar! – som driver framställningen.

Särskilt dramatiska blir dessa spänningar i skildringen av Webers psykiska kollaps i trettiofemårsåldern, när behärsningen gav vika för vad som med tidens jargong kallades för "demonerna". Arbetsnarkomanen drabbades av kronisk sömnlöshet. Den Weber som festat i glada vänners lag och hyllat den robusta gemenskapen i maskulina kretsar (*Männerbünde*) föll offer för maskinsamhällets nervositet. Han diagnostiserades som "neurasteniker" och led periodvis av fullständig passivitet. Han måste ge upp sin lärarverksamhet och slutligen sin anställning. Han skrevs in på kliniker och kurorter och han gav sig ut på långresor, ofta ensam.

Med sin hustru Marianne, Webers avlägsna

släkting och tämligen neurotisk hon också, hade han inget erotiskt samliv. Radkau försöker förklara detta dels genom ett slags intellektets seger över biologin – den strikta arbetskonomi som den unge Weber underkastade sig medförde att varje vaket ögonblick var heligt – dels genom moderns dåliga exempel; i Webers ögon hade hon varit ett villigt offer för faderns omätliga lustar. Modern fick dessutom regelbundna rapporter om sonens sexuella oförmåga av Marianne, svärdottern.

Det tycks inte ha slagit Radkau att impotensen mycket väl skulle kunna förklaras utifrån Webers

Epoken innehöll många osäkerhetsfaktorer, men samtidigt var toleransen mot avvikelser (inte politiska!) inom ett tunt skikt av bildningsborgare ganska hög.

alkoholism. Det ihärdiga supandet försvinner småningom ur bilden och ersätts av en mer asketisk livsföring. Med sina två älskarinnor förefaller Weber också ha haft ett visst konsumgånge. Men han fortsatte att ha dåliga sovvanor och led märkvärdigt nog samtidigt av sädesavgångar natttid, något som den ofrivilliga vakenheten kan ses som ett försvar mot.

RADKAU FÄSTER STORT AVSEENDE vid Webers fysiska och psykiska konstitution som förklaring till hans vägval och agerande. Det var knappast ovanligt vid denna tid, menar han, att en universitetsprofessor behövde behandling för störningar eller var helt ur stånd att fullgöra sina åligganden under längre perioder. Epoken innehöll många osäkerhetsfaktorer, men samtidigt var toleransen mot avvikelser (inte politiska!) inom ett tunt skikt av bildningsborgare ganska hög. Weber blev känd som en rasande polemiker – Radkau menar att han ofta uppträdde rättshaveristiskt – och särskilt i yngre dar förstod han politik i termer av oförsonlig kamp, inte som den tåla-

modsprövande övertygelsens konst. Hans extemporerade tal kunde vara burdusa, hans privata yttranden infama och i många karakteristiker får man en stark känsla av att Max Weber och Karl Marx bör ha haft rätt mycket gemensamt. Kanske var Marx inte lika begiven på flaskan (även om Francis Wheen i sin populära biografi beskrev honom som något av en rucklare), men han var definitivt lika nyfiken på nya ämnen, lika ostyrig i sin intresseinriktning som Weber, med resultatet att mycket blev ofullbordat, åtskilligt var obetänkt och spekulativt.

År 1904 reser Weber på sociologisk kongress

till Förenta Staterna. Där fascinerar han av naturens vildhet, det snabba tempot, också det dynamiska i stadslandskapet. Här fann han ett folk som inte lade sig till ro. Och här fick han också bekräftelser på den moderniseringskraft, den råkapitalistiska anda, som ursprungligen utgick från den kalvinistiska sektetiken i de nordamerikanska kolonierna, med Benjamin Franklin som legendomspunnen ljusgestalt. Studien om den protestantiska etiken kom att bli källan till Webers berömmelse, vid sidan av den posthumt utgivna *Wirtschaft und Gesellschaft*.

Så snart Weber hade återvänt till Europa utbröt revolution i Ryssland. Weber lärde sig ryska på några månader (det gjorde också Marx) för att kunna följa händelseutvecklingen och litteraturen. Han lade allt annat åt sidan, försökte bilda sig en självständig uppfattning om den ryska bygemenskapen och dess förhållande till ekonomiska framsteg och om religionens roll i mobiliseringen av privata känslor och folkliga massor.

Men när han äntligen är färdig med att trycka sina uppsatser tycks utvecklingen ha sprungit förbi honom. Ryssland förefaller träda in i den moderna epoken på ett sätt som inte skiljer sig i väsentliga delar från hur västerlandet moderniserades. Den patrimoniala staten – Webers "idealtypiska" karakteristik av staten som härskarens, tsarens, privata egendom – visar sig oväntat reformbenägen. Även Ryssland kunde frambringa sina karismatiker och genombrottsmän.

Max Weber tog miste i mycket. Men annat är briljant, uppslagsrikt och begrundansvärt. Förmodligen är hans skarpa distinktion mellan Orient och Occident ohållbar. Hans politikuppfattning fick Jürgen Habermas på 1960-talet att se Carl Schmitt, Hitlers favoritjurist, som Webers "legitime arvtagare" och "naturlige son". Det var en överdrift. För Weber var undantagstillståndet aldrig normaltillståndet. En folklig ledargestalt som bars fram av och vädjade direkt till massorna skulle alltid flankeras av kompetenta, rutinmässiga byråkrater som kunde garantera att ansvar utkrävdes.

MEDAN VÄNSTERUPPSVINGET avklingade på 1970-talet kom Weber att framtona som en "borgerlighetens Marx" eller åtminstone som ett alternativ till marxismen som analysram och tolkningsinstrument. Weber har aldrig kunnat beslösas med ekonomisk determinism. Hans skarpa åtskillnad mellan aktionsfält – *Herrschaft* (politisk makt), *Wirtschaft* (välstånd), *Kultur* (status) – innehåller ingen nivågruppering utan medger tvärtom stor frihet i jämförelser mellan olika sam-

Max Weber (1864–1920).

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

hällleliga processer. Den mänskliga naturen är given men föreskriver ingen moral. Metodologiskt var han en utpräglad individualist. Hans universalhistoriska angreppssätt förde honom in på "djupgående analyser av väsenskärnan i alla stora världskulturer" (Wolfgang Mommsen).

Från att ha varit närmast besatt av massdata och statistiska uppgifter för beskrivningar av sociala fenomen kom den mogne – av sömnmedelskonsumtion tidigt åldrade – Weber att mer och mer laborera med renodlingar genom typisering. Det kan uppfattas som en reflex av hans avtagande förmåga till ihållande arbete och tillät honom också att avfärda invändningar om faktiska sakförhållanden som något vid sidan av själva kärnfrågan, det vill säga idealtypen. Men för studiet av den professionella byråkratiens etablering har hans fäbless för begreppsbyggande haft en hälsosam verkan.

WEBER VAR EN MAN MED starka ideal och värderingar. Att rensa vetenskapen från ideologi var ett sådant ideal. Det svor mot hans politiska framtoning i övrigt, men det var ett pris han var beredd att betala för att få sitt splittrade liv att gå ihop. Helt lyckades det inte och Radkaus imponerande biografi lämnar inget tvivel på den punkten. Weber såg i sitt febrila sökande efter ständigt nya kunskapsområden en väg, den enda, ut ur det egna lidandet.

ANDERS BJÖRNSSON

I Kina är naturen ett importbegrepp

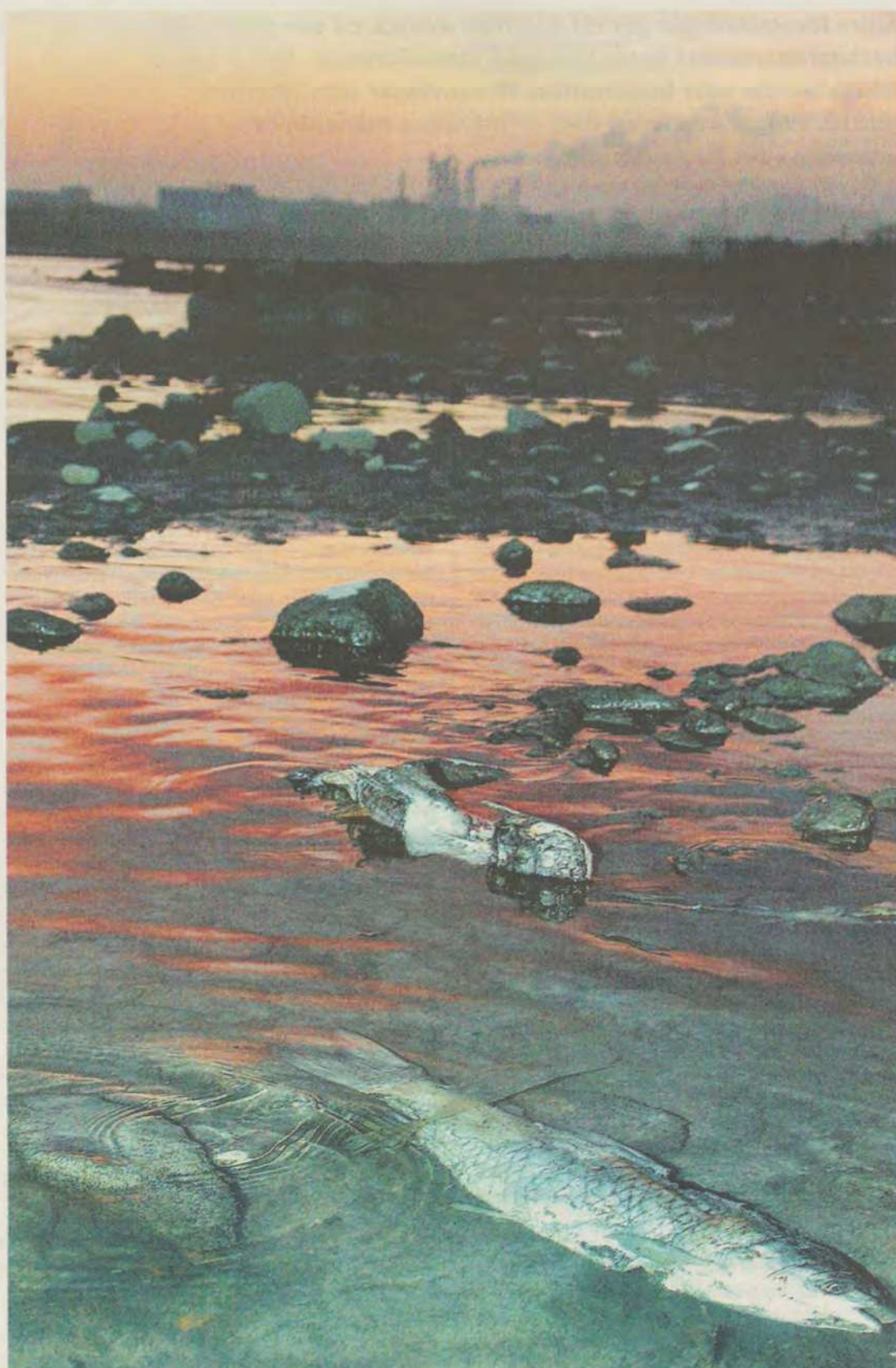
DISCOVERING NATURE
Globalization and Environmental Culture
in China and Taiwan

Robert P. Weller

Cambridge University Press 2006 (198 s.)

KINAS MILJÖ OCH NATURRESURSER ansträngs i dag till det yttersta för att tillgodose energibehovet hos landets industrier. Eftersom inte ens Folkrepubliken enorma kolfyndigheter mättar efterfrågan bidrar det till det rekordhöga oljepriset i dag. Det är i och för sig inte konstigt att den kinesiska byråkratikapitalismen sätter nationell ekonomisk tillväxt i första rummet och natur, arbetsförhållanden och orsbefolkning i andra hand. Vid sidan av politisk repression underlättar framgångsrik fattigdomsbekämpning och begränsad arbetslöshet fortsatt maktinnehav för det kinesiska kommunistpartiet.

En avvägning måste dock göras. De många rapporterna om protester mot kraftverksbyggen och lokala miljöskurkar aktualiserar betydelsen av Kinas miljöproblem både på hemmaplan och internationellt. När 100 ton fabriksbensen i november 2005 flödade ut i floden Songhua skrämdes det ordentligt slag på vanliga kineser i miljonstäderna Jilin och Harbin. De fick problem med färskvatten i flera dagar. Men också befolkningen i den ryska staden Chabarovsk oroades och berördes av bensenutsläppet. Samtidigt finns det byråkrater i Peking som vill räkna in miljöförstörelsen i ett nytt BNP-mått. Längtar dessa nytänkare kanske tillbaka till den harmoni som tycks råda mellan människa och natur i det klassiska kinesiska måleriet?

Miljökatastrof i Kina. I november 2005 läckte stora mängder bensen ut i floden Songhua, vilket ledde till stora problem med vattenförsörjningen i storstaden Jilin.

FOTO: SCANPIX

Ja, frågan är om världen gör rätt i att förfasas över bristen på miljöhänsyn i Kina, eller om det bakom alla larmrapporter finns något att lära av den kinesiska kulturens förhållningssätt till naturen. Antropologen Robert P. Weller påbörjade ett forskningsprojekt i förhoppningen om att kunna reda ut denna problemställning. Aningen naivt, kan det tyckas, men han höll inte för otroligt att finna en alternativ miljörelse som kunde berika det västerländska miljötänkandet.

Resultatet av projektet blev boken *Discovering Nature: Globalization and Environmental Culture in China and Taiwan*. Syftet var att undersöka orsaker till och konsekvenserna av de förändringar som kinesernas natursyn har genomgått de senaste

te två hundra åren. I synnerhet skulle undersökningen studera denna omorientering inom ramen för miljödiskussionen i dagens Kina och Taiwan. Effekterna av den snabba industrialiseringen fortsätter att drabba miljö och samhälle på var sin sida om det säkerhetspolitiskt känsliga Taiwan-sundet. Weller beskriver de markanta växlingar i miljömedvetenhet som Taiwan uppvisat de senaste trettio åren. Liknande förändringar menar han sig se i Folkrepubliken i dag, även om det politiska förtrycket döljer en del av denna dynamik.

Begreppen "miljö", *huanjing*, och "natur", *ziran*, inlånades till kinesiskan genom japanska ordböcker så sent som i början av 1900-talet, även om båda termerna finner viss resonans i mycket

Äldre föreställningar gör ett minimalt avtryck på den nationella beslutsfattarnivån i dessa kinesiska statsbildningar. Det är bland lokala bönder eller buddhistiska församlingar som inhemska föreställningar kvarlever, vilka oftast sätter människors intressen i det första rummet.

gamla kinesiska föreställningar om relationen mellan människan och hennes omvärld och "himlen", *tian*. Weller visar hur gamla och nya föreställningar om denna relation smälter samman, men också hur kinesernas estetiska uppfattning om naturen skiljer sig från den västerländska. Det fanns inte en kinesisk föreställning om naturen i det gamla Kina, utan flera förhållningssätt som härrörde från olika religiösa och intellektuella traditioner. Vad de alla hade gemensamt var dock tanken på en allestädes närvarande kraft, *qi*, som strömmade genom och mellan människor, djur och den omgivande fysiska verkligheten. Det är detta *qi* som utövaren av *qi gong* lär sig bemästra och som experten på *fengshui* dirigerar för att finna en idealisk plats för en grav eller ett hus. Det är emellertid väsentligt att inse att allt detta görs för människans bästa och på hennes villkor. Att hantera *qi* rätt handlar inte om att harmonisera människan med naturen och dess krafter, utan snarare om att finna en metod för att härbärgera universums energier för mänsklig nytta.

Wellers kulturhistoriska bakgrundsteckning gör det möjligt att förstå hur den västerländska moderniteten och dess syn på naturen som skulle exploateras i mänsklighetens tjänst, lätt kunde anammas efter 1800-talets mitt. Den klassiskt bildade Mao Zedong är ett bra exempel på detta. Mao använde sällan det nya begreppet för naturen, *ziran*, utan brukade konsekvent det klassiska *tian*. Det ser vi i diktatorns paroller för huvudstupa industrialisering på 1950- och 60-talet: *ren ding sheng tian*, "människan måste erövra naturen", och *yu tian dou, qile wu qiong*, "att kämpa mot naturen skänker oändlig glädje". Genom dessa slagord, riktade till Kinas massor, förstår man att naturen endast för fåtalet haft status som viloplats, ett rum för fritidsaktiviteter eller en planlös tur med matsäck. Naturen har varit liktydig med strävsamt arbete för ren överlevnad, kanske någon gång avbrutet för en kortare pilgrimsfärd till ett buddhistiskt tempel på ett ensligt beläget berg.

ÄVEN OM DEN NYA GLOBALA och ekologiska synen på naturen intar en hegemonisk position inom utbildning och statsförvaltning omfattas den inte i samma grad av befolkningarna i Taiwan och Kina. Äldre naturföreställningar lever således kvar, men med svagt inflytande över beslutsfattandet. Weller är en initierad och kunig antropolog som visar på samspelet mellan äldre föreställningar och nya begrepp, och hur det sätter spår i dagens miljötänkande och handlande. När välutbildade stadsbor engagerar sig mot miljöförstöring är de oftast påverkade av den globala synen på naturen, medan miljöprotester på landsbygden mer utgår från äldre kinesiska föreställningar. Weller redogör för de stora likheterna mellan de två kinesiska statsbildningarna när det gäller förändrade tankemönster, trots de stora skillnader som funnits mellan deras ekonomiska och politiska system. En likhet gäller statsmaktens betydelse, i synnerhet genom utbildningsväsendet, för att sätta miljöfrågorna på samhällsagendan. Ett annat överensstämmande drag rör splittringen mellan NGO-eliter på nationell nivå och det lokala miljöengagemanget.

Ytterligare en likhet visar sig i demonstrationer mot miljöförstöringen. De är alltid geografiskt begränsade och sätter så gott som alltid människan – inte naturen i en vidare mening – i centrum. Detta ogillas av de nationella myndigheterna och miljöorganisationerna som bekänner sig till den globala miljödiskursen. Den urbana eliten står inte heller i direktkontakt med miljöprotesterna som därför koordineras av klaner, buddhistiska tempel och till och med triaderna. Bristen på vertikal organisation är i Taiwan ett uttryck för utbildningsskillnader, medan det i Kina mer handlar om en politisk begränsning för att förhindra landsomfattande intresseorganisering. Weller redogör för ett undantag. Den Pekingbaserade miljöorganisationen *Ziran zhi you*, "Naturens vänner", är intressant eftersom den förs anmäla misstänkta miljöbrott till SEPA, den nationella miljöskyddsmyndigheten. Men organisationen är trots allt bara ett undantag; dess manöverutrymme är beroende av ledarens prestige och sällsynta goda personkontakter med makthavarna.

WELLER FÖR EN GIVANDE diskussion om relationen mellan globala och lokala diskurser. Till skillnad från till exempel Anthony Giddens ser han ingen stor dramatik i nya möten mellan västerländska globala idéer om miljön och lokala föreställningar. Weller menar att spänningen bara uppträder i undantagsfall; oftast handlar det om lång tids "fredlig" interaktion mellan dessa två poler. De nya globala idéerna om miljöhänsyn ligger precis som själva begreppet "naturen" i en ständig dialog med det förflutnas tankevärld både i Taiwan och i Kina.

De dominerande diskurserna om globalisering kan också spåras i det förändrade miljötänkandet på sundets båda sidor. Trots det är deras förklaringsvärde enligt Weller begränsat. Varken det närsynta sökandet efter lokalt motstånd eller synen på globaliseringen som en kreativ resurs fångar det som sker. Det finns ett behov av nyansering. Kunskap om statsmaktens roll, mångfal-

T'ang Yin (1470–1524), pinjetrad på en bergsstig.

FOTO: AKG IMAGES/SCANPIX

den av influerande aktörer och hur globala tänkesätt i första hand når nationella eller provinsiella centra måste tas med i bilden. Weller visar också på en överraskande affinitet mellan de moderniseringsdrivande regeringarna, den demokratiskt valda i Taipei och den i Peking som utses av kommunistpartiets centralkommitté. Dessa regeringar har på avgörande sätt format attityder och handling visavi miljön. Utan statsmaktens anammande av globala idéer skulle miljölagar inte ha stiftats, byråkratiska enheter inte kommit till och naturreservat inte inrättats på nationell nivå.

Motkrafterna finner vi på lokal nivå, där de globala idéerna stöter på patrull, om de alls sipprar ner. Weller understryker att det inte är fråga om en motkraft. Olika intressen samverkar ibland mot globaliserande idéer som sugits upp av den nationella regeringen; det kan gälla frågor om såväl exploaterande som skyddande av miljön. Men dessa intressen kan också motarbeta varandra, och motkrafternas allianser består sällan länge.

Weller ställer frågan om det finns något alternativt kinesiskt miljötänkande skilt från omvärldens. Men faktum är att de mest miljömedvetna taiwaneserna och kineserna blivit det genom västerländska diskurser. De har mycket lite till övers för den visdom som äldre förhållningssätt skulle kunna förmedla. Eliterna talar den globala miljöreligions språk. Äldre föreställningar gör ett minimalt avtryck på den nationella beslutsfattarnivån i dessa kinesiska statsbildningar. Det är bland lokala bönder eller buddhistiska församlingar som inhemska föreställningar kvarlever, vilka oftast sätter människors intressen i det första rummet.

Weller har sökt med strålkastarljus efter en alternativ miljöuppfattning till den västerländska som skulle kunna ligga till grund också för en alternativ miljöreligiositet. Han fann faktiskt ingenting, i varje fall ingenting som lever som en social eller politisk kraft i dag. Ändå vill han gärna betrakta det gamla Kinas föreställningar om naturen som betydelsefulla för hela mänskligheten. Och visst, de ligger i mänsklighetens kollektiva idépool och väntar på den nyfikne västerländske miljövännen. Den kinesiska diton studerar säkert hellre den norske ekosofen Arne Næss.

Robert Wellers förra bok, *Alternate Civilities: Democracy and Culture in China and Taiwan* från 1999, var en strålende jämförelse avseende likheter och släktskap mellan dessa två kinesiska territoriers civila samhällen. I *Discovering Nature* lyckas han inte riktigt övertyga om det förträffliga med inhemska lokala idéer och vad de bidrar med. Weller når inte heller samma stilistiska höjder eller får in de överraskande analytiska träffar av akademiskt nytänkande som gjorde *Alternate Civilities* till en så märkvärdig och viktig bok. Det beror förmodligen på att antropologen Weller har låtit anteckningarna från sina fältarbeten i Taiwan ligga och damma för länge: några av intervjuerna är från 1992. Därtill medger han att materialet från Kina är i tunnaste laget. Det är synd med tanke på hur viktig den kinesiska avvägningen mellan tillväxt och miljö är för både energipriser, säkerhetspolitik och globala miljöproblem. Men vad hans nya bok bringar i dagen är att kanalerna till kinesiska och taiwanesiska eliter är öppna. De motarbetar inte globala idéer om miljömässigt hållbar utveckling. Den verkligt stora utmaningen handlar om att engagera också de välståndstörstande massorna för denna sak.

JOHAN LAGERKVIST

THE BOX

How the Shipping Container made the World Smaller and the World Economy Bigger

Marc Levinson

Princeton University Press 2006 (376 s.)

VILKEN INNOVATION har haft störst betydelse för globaliseringen? De flesta skulle förmodligen svara kommunikationsteknikens utveckling, alltifrån den första transatlantiska kabeln vid mitten av 1800-talet till datorns och internets framväxt. Detta är förstås oerhört viktigt, men om vi verkligen vill förstå framväxten av dagens världsekonomi måste vi kanske rikta blicken mot en betydligt mindre glamorös uppfinning, globaliseringsens egen konservburk: containern.

Sedan sin debut för i dagarna nästan exakt femtio år sedan, den 27 april 1956, har containern revolutionerat världshandeln genom att dramatiskt sänka transportkostnaderna för varor. Den tidsödande och kostsamma hanteringen att lasta av och på fartyg har ersatts av en systematisk process, som kan skötas av relativt få personer. För femtio år sedan kunde transportkostnaderna utgöra upp till en fjärdedel av en varas pris. I dag menar en del ekonomer att man mer eller mindre kan negligera transporten i de ekonomiska kalkylerna.

I *The Box* har journalisten Marc Levinson skrivit historien om containern från dess trevande start till dess dominerande position i dag. Det är en fascinerande berättelse som åskådliggör hur en revolutionerande teknik måste övervinna en rad hinder innan den slår igenom och att det därför kan dröja innan dess verkliga betydelse blir kännbar. Det tog tid innan containersystemet spreds internationellt och standarder etablerades. De legendariska hamnarbetarna insåg att denna teknik skulle undergräva den speciella värld de hade byggt upp. Borta är för övrigt också den tid när man gick på sjön för att se världen. På- och avlastning går så snabbt att man väsentligen ser hav, inte städer.

Sitt verkliga genombrott fick containern först i samband med Vietnamkriget, när den gjorde det möjligt för USA att smidigt försörja sin armé i det otillgängliga Vietnam. Detta kan vara vårt att

Globaliseringens egen konservburk.

FOTO: SCANPIX

komma ihåg när man diskuterar informationsteknikens konsekvenser. Dess verkliga genomslag dröjer kanske ännu ett tag, och liksom i fallet med containern handlar det mindre om tekniken som sådan och mer om de organisatoriska förändringar som den möjliggör. Det vore oklokt att tillskriva världens ekonomiska integration en orsak, påpekar Levinson, men de minskade transportkostnaderna har haft en fundamental betydelse.

SÅ BEGRUNDA DET nästa gång du ser en container, en produkt som i sig är föga imponerande. Det är kanske denna låda av metall som mer än något annat har förändrat din vardag och din allmänna livskänsla. Det är den som gör det möjligt för oss att konsumera billiga varor från hela världen. Men den innebär också att vi konkurrerar med producenter från hela världen. Närhet till konsumenten innebär inget skydd längre. Så medan vi avnjuter världsekonomin frukter har vi anledning att hysa oro för våra inkomster. I dag är det möjligt att flytta tillverkning dit där lönerna är lägst, eftersom transportkostnaderna är så låga. Om globaliseringen är en fest är många av gästerna i alla fall påtagligt nervösa.

RED.

L'ATTESA E LA SPERANZA

Eugenio Borgna

Feltrinelli 2005 (230 s.)

VÄNTAN OCH HOPP är två välbekanta tillstånd för mänskligheten. I och med vårt förhållande till tiden – och i dag främst den knappa tiden – får de en särskild innebörd. Dagens väntan är otålig, tiden ska utnyttjas maximalt. Hoppet å sin sida tycks ofta resultat- och målinriktat. Förhoppningarna kretsar kring ett bättre liv, materiellt men också i fråga om självförverkligande och kärlek. Kanske rymmer framtiden löften om en starkare förälskelse? I och med sådana frågor blandas också hopp och väntan.

Eugenio Borgna, en framstående italiensk psykiatriker och tillika flitig fackboksförfattare, söker i *L'attesa e la speranza* göra en såväl samtida som historisk genomlysning av de två tillstånden. Han tar stor hjälp av litteraturen och författare som Cesare Pavese, Giacomo Leopardi och Virginia Woolf utöver psykologin och den psykiatriska forskningen. Resultatet är en nyanserad och mångfasetterad studie av vad det egentligen innebär att "vänta" och att "hoppas". Tillstånden har en rad olika dimensioner, såväl negativa som positiva. Väntan kan vara en passion, men också ett "isberg": när det som komma skall reser sig framför individen som en fientlig och svåröverblickbar massa. Tiden är ett centralt begrepp i boken och förhållandet till dagarnas gång är avgörande för hur väntan och hopp kommer till uttryck. Väntan kan få tiden att rusa mot ett "annanstans", att stanna upp och att fyllas med oro. Väntan är egentligen ett temporalt fenomen, påpekar Borgna.

Bokens senare del ägnar uppmärksamhet åt självmordet, det som sker "när hoppet lämnar människan". Eller? Borgna visar hur också hoppet, om än i en desperat tappning, kan leda till självmord. Människan kan leva utan hopp, men hon kan inte leva utan att vänta, menar Borgna. *L'attesa e la speranza* blir en påminnelse om att huvudsaken inte är om en människa hoppas eller väntar, utan på vilket sätt.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

BOSSE BERGMAN

Stadsbyggnadshistoriker och forskare vid Samhällsplanering och miljö, KTH.

MARIA BERGSTRÖM

Jur. dr vid European University Institute i Florens. Lärare och doktorand i europeisk integrationsrätt vid Stockholms universitet.

ANDERS BJÖRNSSON

Publicist och författare.

LUCA DI BLASI

Fil. dr i filosofi, verksam vid Universität Siegen.

ÅSA NYQUIST BRANDT

Frilansskribent.

MIREILLE DELMAS-MARTY

Professor på Collège de France, aktuell med böckerna *Les forces imaginantes du droit* och *Pour un nouvel imaginaire politique*.

KJELL GOLDMANN

Professor emeritus i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

JOHAN LAGERKVIST

Doktorand i kinesiska vid Lunds universitet och verksam vid Utrikespolitiska institutet.

LISBETH LINDEBORG

Fil. dr i statsvetenskap.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

JOHAN TRALAU

Statsvetare vid Uppsala universitet.

LARS TRÄGÅRDH

Historiker och författare. Verksam vid UC Berkeley, Columbia University, Södertörns högskola och Sköndalinstitutet.

MARIA TÖRNQVIST

Doktorand i sociologi vid Stockholms universitet. Aktuell med boken *Feministisk teori i rörliga bilder* (tillsammans med Katharina Tollin).

OLA WIKLUND

Advokat och docent i europeisk integrationsrätt vid Stockholms universitet.

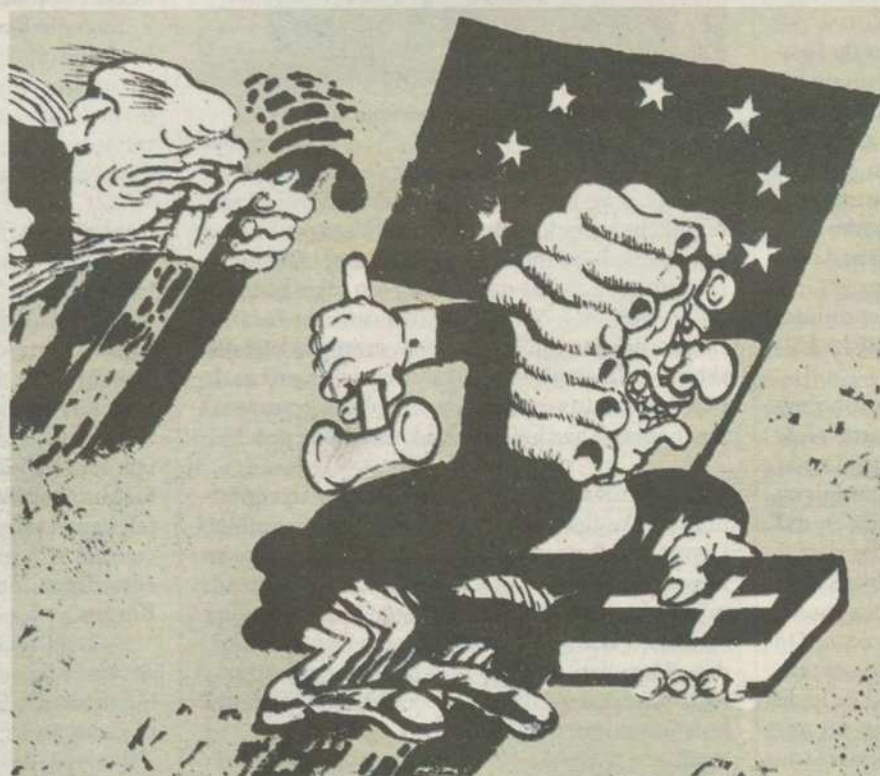
ULF ZANDER

Forskarassistent och lektor i historia vid Lunds universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 13 JUNI 2006

Tema i detta nummer: Lag och oordning.

ILLUSTRATION: LOVE ANTELL

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr). Studerande: 200 kr.

Beställ din prenumeration: Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 400 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
terminsräkning eller skriv Ditt CSN-kortsnr här:)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM